

ПСИХО- ЛОГІЯ

Регулююча дія ціннісних орієнтацій у житті дитини

Видавничий дім

С Л О В О

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА**

РЕГУЛЮЮЧА ДІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ЖИТТІ ДИТИНИ

Монографія

За редакцією Т.О. Піроженко

Київ 2020

УДК373.2.015.3

P32

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 8 від 25 червня 2020 р.)*

Рецензенти:

Біла І.М. – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

Рейнпольська О.Д. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

P32 **Регулююча дія ціннісних орієнтацій у житті дитини:** монографія / [Т.О. Піроженко, І.І. Карабаєва, О.Ю. Хартман, Л.І. Соловійова, О.І. Федорчук, Л.Д. Токарева]; за ред. Т.О. Піроженко. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. – 222 с.

ISBN 978-966-194-317-8

У монографії висвітлюються результати теоретичного та емпіричного аналізу питань, пов'язаних з роллю ціннісних орієнтацій в житті дитини старшого дошкільного віку в умовах зміни соціальної ситуації розвитку (дошкільна освіта – початкова освіта). Висвітлено соціально-педагогічні та психологічні чинники, які зумовлюють здійснення вибору та прийняття дитиною соціально значущих цінностей, що виступають регуляторами її активності у спілкуванні та суто дитячих видах діяльності: предметно-практичній, ігровій, пізнавальній, образотворчій.

Монографію адресовано викладачам вищої школи та інститутів підвищення педагогічної кваліфікації, практичним психологам, науковцям-психологам, студентам, керівникам установ та організацій, аспірантам, педагогам дошкільних закладів освіти та початкової школи.

УДК373.2.015.3

Номер державної реєстрації НДР 0118U003094

ISBN 978-966-194-317-8

©Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020

©Видавничий Дім «Слово», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Методологічні основи дослідження ціннісних орієнтацій дошкільника	7
1.2. Методи вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку	16
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	28
2.1. Психологічна характеристика ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку	28
2.2. Прийняття дитиною цінностей як фактор особистісного розвитку	39
2.3. Співвідношення зовнішніх соціально-педагогічних та внутрішніх психологічних чинників привласнення дитиною соціально значущих цінностей	50
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПРИВЛАСНЕННЯ ДІТЬМИ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ	63
3.1. Вектор становлення ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на рубежі п'яти-шести років та особливості етичних уявлень як передумова розвитку моральних цінностей	63
3.2. Регулятивні механізми ціннісних орієнтацій дошкільників у різних специфічно дитячих видах діяльності в закладах дошкільної освіти	88
3.3. Особливості привласнення дітьми цінностей в умовах переходу від дошкільної до початкової освіти	100
РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ СІМ'Ї	116
4.1. Соціальна ситуація батьківсько-дитячих взаємин та психологічні особливості дитячої поведінки	116
4.2. Дорослішання дитини та актуалізація ціннісно-сислової сфери особистості старшого дошкільника в умовах сім'ї	124
4.3. Просвітницький супровід дорослих у становленні термінальних та інструментальних цінностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї	142
ВИСНОВКИ	152
ТЕЗАУРУС ПОНЯТЬ	157
ЛІТЕРАТУРА	167
ДОДАТКИ	180

ВСТУП

Цілеспрямована увага дорослих до взаємодії дітей з оточенням на базових засадах вітчизняної морально-етичної культури привертає увагу до активних міжособистісних та внутрішньо особистісних процесів, за допомогою яких дитина осмислює власне життя. Активізація цілеспрямованих зусиль дорослих у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного і сімейного виховання, пошук засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини є викликом часу, оскільки деформація або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини. Психолого-педагогічна громада все більше усвідомлює мету збалансованого розвитку дитини у сфері фізичного, емоційного, пізнавального, вольового та духовного розвитку, а також необхідність вирішення проблеми оптимізації життєдіяльності дитини дошкільного віку на базових засадах вітчизняної культури та необхідність об'єднання зусиль педагогів і батьків вихованців у навчально-виховній діяльності системи освіти.

Науковий аналіз психологічного феномену ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку як найважливішого періоду становлення системи координат життєвої активності дитини сприяє збереженню простору дитячої субкультури, об'єднанню напрямів та форм взаємодії інституцій дошкільної освіти та батьків. Реальне функціонування цінностей у спілкуванні дитини з однолітками та дорослими в різних видах діяльності сприяє духовному зростанню особистості, підвищенню опірності дитини до негативних соціальних впливів. У період трансформації суспільства та кризових явищ у різних сферах суспільного буття розробка даної проблеми набуває особливої гостроти. Питання регуляції, саморегуляції поведінки старшого дошкільника на основі прийнятих дитиною цінностей в умовах зміни соціальної ситуації розвитку:

- дошкільна-початкова освіта,
- розширення досвіду соціальної взаємодії з дітьми, які перебувають в освітніх закладах у зв'язку із поширенням мережі інклюзивної освіти;
- збільшення міграційних процесів та умов спілкування дитини з людьми, що виховуються в різних соціокультурних та національних цінностях, надає поставленим питанням підвищений статус як теоретичної, так і практичної значущості.

Основна ідея дослідження полягає у ствердженні позиції щодо ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання, котре виступає характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступінь дорослішання та гармонізації емоційних, когнітивних, вольових досягнень, що мають прояв у поведінці, відносинах з іншими людьми, у пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. У монографії «Регулююча дія ціннісних орієнтацій в житті дитини» висвітлюються результати дослідження регулюючої ролі ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку в ситуації зміни

соціально-педагогічних та психологічних чинників у зв'язку з перебігом переживання дитиною кризи 6 (7) років у різних умовах організації життєдіяльності в дошкільному освітньому закладі та умовах початкової школи.

Враховуючи проблемне коло питань щодо факторів, які сприяють розвитку у дитини здатності до вибору соціально-значущих цінностей, дослідниками зроблено акцент на зовнішні соціально-педагогічні та внутрішні психологічні чинники, що впливають на процес вибору дитиною соціально значущих цінностей та на шляхи становлення ціннісних орієнтацій дітей. У матеріалах монографії підкреслюється позиція про те, що старший дошкільний вік є важливим етапом формування особистості, результатом якого є поява в кінці періоду ряду особистісних новоутворень: виникнення першого схематичного абрису дитячого світогляду; виникнення внутрішнього плану свідомості; виникнення перших етичних інстанцій; початок формування довільності; підпорядкування мотивів. Неперевершена значущість кожного з вказаних психологічних надбань у становленні особистості вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціально значущих цінностей як регуляторів психічної, соціальної, предметно-практичної, пізнавальної, образотворчої активності.

Актуальність представлених у монографії матеріалів зумовлена й сучасним станом розвитку дитячої психологічної науки, у межах якої проблема становлення особистості все частіше розглядається у контексті розвитку механізмів активності суб'єкта, здатного до саморозвитку, самотворення, самоактуалізації у власному житті.

Проблематика матеріалів монографії вказує на перспективність даної роботи, яка полягає у розширенні засад дитячої психології щодо розвитку психічних новоутворень старшого дошкільника та умов збереження простору дитячої субкультури, гармонізації системи «людина-світ» та в подальшому поліпшенні якості освіти, виконуючої функції розширення можливостей особистісного розвитку дитини; розробці моделі психолого-педагогічного супроводу дитини старшого дошкільного віку на етапі кардинальної зміни соціальної ситуації розвитку малюка (дошкільна – початкова освіта) на основі врахування психолого-педагогічних чинників, що сприяють збереженню та усталенню у структурі особистості старшого дошкільника важливіших психологічних надбань і тим створюють передумови збереження цілісності особистості. Спрямування дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку психологічної науки з огляду на посилення уваги дослідників до проблем становлення творчої особистості, що здатна проявити та регулювати свою життєву активність на основі сутнісних ціннісних орієнтацій, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі. Зокрема, його результати сприятимуть поглибленню уявлень про навчально-педагогічні та особистісні чинники розвитку особистості, її здатності до саморегуляції поведінки й діяльності. Єдність зусиль психолого-педагогічної громади у вирішенні проблеми становлення ціннісних орієнтацій особистості, які характеризують її духовну сферу, привносить у практику освіти нову якість:

- взаємозв'язок науки та практики суспільного дошкільного виховання;
- координованість і співпраця з усіма партнерами, які забезпечують оптимальний та успішний розвиток дитини на етапі раннього дитинства (взаємозв'язок суспільного та родинного виховання);

– гнучкість, стійкість та адаптивність вибору форм і методів навчально-виховної роботи педагогів, який спирається на індивідуальний потенціал дитини та дитячої групи, і все це наповнює принципи гуманізації соціокультурного середовища, в якому зростає сучасна дитина, атмосферою реальної освітньої особистісно-орієнтованої практики.

Конструктивною ознакою наукових матеріалів колективної монографії є апробація програм психологічного супроводу дітей в умовах сімейного та суспільного виховання у контексті системи ціннісних орієнтирів розвитку дитини в сучасному соціокультурному середовищі, проведення масштабної просвітницької роботи з дорослими.

Розділи колективної монографії представлено науковцями лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. А саме: Вступ (Т.О. Піроженко); 1.1. Методологічні основи дослідження ціннісних орієнтацій дошкільника (Т.О. Піроженко); 1.2. Методи вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку (Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова); 2.1. Психологічна характеристика ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку (Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, І.І. Карабаєва, О.Ю. Хартман, О.І. Федорчук, Л.Д. Токарева); 2.2. Прийняття дитиною цінностей як фактор особистісного розвитку (Т.О. Піроженко); 2.3. Співвідношення зовнішніх соціально-педагогічних та внутрішніх психологічних чинників привласнення дитиною соціально значущих цінностей (Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, О.Ю. Хартман); 3.1. Вектор становлення ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на рубежі п'яти-шести років та особливості етичних уявлень як передумови розвитку моральних цінностей (І.І. Карабаєва); 3.2. Регулятивні механізми ціннісних орієнтацій дошкільників у різних специфічно дитячих видах діяльності в закладах дошкільної освіти (Л.І. Соловйова); 3.3. Особливості привласнення дітьми цінностей в умовах переходу від дошкільної до початкової освіти (О.Ю. Хартман); 4.1. Соціальна ситуація батьківсько-дитячих взаємин та психологічні особливості дитячої поведінки (О.І. Федорчук); 4.2. Дорослішання дитини та актуалізація ціннісно-сислової сфери особистості старшого дошкільника в умовах сім'ї (Л.Д. Токарева); 4.3. Просвітницький супровід дорослих у становленні термінальних і інструментальних цінностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї (О.І. Федорчук); Висновки (Т.О. Піроженко).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Методологічні основи дослідження ціннісних орієнтацій дошкільника

Загальна динаміка та інтенсивність суспільних змін, що відбуваються в Україні, висувають нові вимоги до людини та прояву її активності у всіх сферах життєдіяльності. Ця позиція не обходить і період розвитку дитинства, що зумовлює безпосередній інтерес до проблеми, пов'язаної з творчим потенціалом дитини дошкільного віку. Творчий особистісний потенціал дошкільника, – це насамперед процес творення механізмів активності малюка, які відбуваються у всіх специфічно дитячих видах діяльності на етапі дитинства. Саме поняття «творчий потенціал» часто поєднується з розвитком духовного, інтелектуального потенціалу, оскільки для дошкільника творчий потенціал має прояв у методах (способах) пізнання і відкриття світу, та засобів відображення цього творчого процесу взаємодії зі світом в образах та ментальних моделях внутрішньої картини світу, створенні своєї моделі світу. Дослідження проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі проведене у площині вічних та, одночасно, нових проблем пошуку засад, адекватних сучасним вимогам суспільства до особистості та розвитку гармонійно розвиненої людини. Сучасний науковий інтерес до психологічних проблем теорії і практики виховання дитини дошкільного віку зумовлено такими внутрішніми і зовнішніми чинниками: новим розумінням дитини як самодостатньої й неповторної унікальності, здатної до проектування і здійснення самої себе; поступовим формуванням гуманістичної свідомості суспільства на основі вищих цінностей людства; необхідністю уточнення сутності та взаємовпливу факторів «навчання» і «виховання» на етапі дошкільного дитинства; обґрунтуванням координаційної ролі психологічних знань про закономірності розвитку дитини, інтеграції й диференціації самих психологічних знань у галузі дитячої психології щодо всього комплексу гуманітарних знань; потребами інтеграції й водночас збереження національної самобутності суспільства; зміцненням теоретичних психологічних надбань з педагогічною практикою дошкільної освіти в умовах сучасного соціокультурного середовища. Вказані аспекти актуалізують проведення досліджень ціннісних орієнтацій, які виступають духовним виміром розвитку особистості. Теоретико-методологічні основи дослідження означеної проблеми пов'язані з вітчизняними концепціями «антропоцентризму», «внутрішньої природи дитини», «унікальності і самодостатності особистості», що були започатковані у вченні «філософії серця» Григорія Сковороди, розвинуті в наукових підходах К. Ушинського, М. Пірогова, Б. Грінченка, С. Русової та здобули подальше наукове обґрунтування і змістове наповнення в творчості наукових шкіл Г. Костюка, О. Запорож-

ця, С. Максименка. Продовження наукової традиції «філософії розвитку людини», яка сприяє свідомому відношенню до розуміння первинних завдань розвитку базисних людських здібностей на етапі дошкільного дитинства, спирається на ґрунтовні наукові дослідження співробітників лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. За час плідної наукової діяльності, яку очолювали з 50-х років ХХ сторіччя видатні вчені психологічної науки в галузі дитячої психології Н.К. Балацька, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, співробітниками – С.О. Ладивір, С.П. Тищенко, Ю.О. Приходько, О.Л. Кононко, О.П. Долинна представлено найактуальніші питання психології розвитку дитини дошкільного віку. Серед них такі:

- формування гуманних почуттів у дітей-дошкільників в умовах суспільного та сімейного виховання;
- психологічні основи формування передумов до навчальної діяльності дітей в умовах дошкільного закладу;
- особливості розвитку взаємодії дитини-дошкільника з дорослими та однолітками в умовах дитячого садка та сім'ї;
- особливості розвитку образу «Я» дитини дошкільного віку;
- розвиток довільної поведінки дошкільників.

Підтвердженням потужної наукової школи у галузі дитячої психології та дошкільної освіти, яка пов'язана з іменем В.К. Котирло є її учні. Аспірантами Віри Кіндратівни в свій час були В. Переверзева, Т. Дуткевич, В. Третяченко, Т. Титаренко, С. Шевчук, Л. Снігур, Л. Шибицька, О. Кононко, С. Кулачківська, Л. Приходько, О. Долинна.

Подальша проблематика наукових пошуків лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України пов'язана з проблемами психологічного забезпечення розвитку здібностей у дошкільників в специфічно дитячих видах діяльності, з проблемою діагностики та корекції психічного розвитку дітей дошкільного віку, з аналізом особистісного потенціалу дитини дошкільного віку у сучасному суспільстві та проблемою становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі (Т. Піроженко, К. Карасьова, О. Вовчик-Блакитна, І. Карабаєва, Г. Гуменюк, Л. Соловійова, О. Хартман, О. Федорчук, Л. Токарева). Означений нарис проблематики являє собою конструктивний підхід до вивчення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку, оскільки цілеспрямована увага дорослих до взаємодії дітей з оточенням на базових засадах вітчизняної морально-етичної культури привертає увагу до активних міжособистісних та внутрішньо особистісних процесів, за допомогою яких дитина осмислює власне життя. Аналіз та усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів у житті дитини та відповідальне ставлення дорослих щодо забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі, вказує на актуальність проведеної співробітниками лабораторії психології дошкільника серії дослідницьких розвідок проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Ця позиція виступила науковою методологічною основою вивчення питань щодо зовнішніх (соціально-педагогічних) та внутрішніх (психологічних) чинників прийняття дитиною соціально-значущих цінностей, особливостей їх прояву

в умовах зміни соціальної ситуації розвитку (дошкільно-початкова освіта), ролі феноменів світоглядних уявлень, мотиваційної складової діяльності як факторів становлення й реального функціонування цінностей в житті дитини.

Ключовими науковими поняттями щодо розкриття особливостей ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку визначено зміст та класифікацію загальнолюдських цінностей, як предмета оцінювальної діяльності оточуючої дійсності дитиною дошкільного віку. На основі теоретичного аналізу визначені параметри сучасного соціального оточення, які впливають на реальне функціонування ціннісних орієнтацій дошкільника у системі його взаємодії з соціальним та предметним середовищем. Тим самим, ключові слова теми: цінності, ціннісні орієнтації, сучасна соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку, ціннісне ставлення, становлення особистості виступили предметом аналізу різних аспектів дослідницької роботи науковців, серед яких головними виступили:

- ціннісне ставлення дошкільника до оточуючого світу;
- структурно-функціональна характеристика ціннісних орієнтацій дітей;
- особливості рангового вибору та портретної характеристики термінальних та інструментальних цінностей сучасних дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;
- особливості прояву ціннісних орієнтацій дитини у спілкуванні з однолітками, ігровій та інших специфічно дитячих видах діяльності;
- взаємодії суспільного та сімейного виховання як умови розвитку ціннісних орієнтацій дошкільників.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що рівень розвитку особистості, її внесок у культурно-історичну спадщину людства визначаються зрілістю вищих психічних (духовних) утворень (цінностей, цілей, ідеалів, смислу життя). Спрямовуючи життєдіяльність особистості в соціумі, цінності виступають в якості ідеалів. І хоча їх реалізація у повному обсязі неможлива, однак цінності визначають цілі та наміри особистості, які можливо задовольнити частково через участь у конкретній діяльності. В такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності особистості. Важливий статус психологічного феномену цінностей у структурі особистісних надбань спирається на їх важливу роль у житті людини. Функції цінностей різноманітні: вони є орієнтиром життя людини; вони необхідні для підтримання соціальної взаємодії людини з оточенням; вони виступають механізмом соціального контролю; втілюючись у поведінці, вони беруть участь в нормотворенні. [Боднар А., 2003. – С. 75].

Цінності представляють внутрішній світ особистості, будучи виразником стабільного та абсолютного у внутрішній картині світу людини. Формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта у взаємодії з оточуючим світом, особистісні цінності відбивають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. У такий спосіб сам процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм, цінностей вказує на його суб'єктивний характер, який дає змогу особистості успішно залучитися в життєдіяльність певного суспільства. Процес становлення ціннісних орієнтацій дитини характеризує тим самим взаємно обумовлені сторони соціалізації та індивідуалізації розвитку людини. Соціалізація здійснюєть-

ся під впливом факторів, які умовно можна поділити на три групи: 1) макрофактори (суспільство, держава, планета, космос); 2) мезофактори (етнокультурні умови, тип населення, де живе і розвивається людина); 3) мікрофактори (сім'я, освітні заклади, позашкільне середовище, релігійні установи, товариство однолітків тощо).

Розподіл факторів впливу на групи є дійсно умовним і дає можливість приділити увагу кожному з них у ситуації психолого-педагогічного аналізу фактичного стану розвитку ціннісних орієнтацій різних груп населення. Відносно ситуації розвитку дітей дошкільного віку, тривожною тенденцією є те, що спостерігається деформація ціннісних орієнтацій дорослих (батьків і педагогів) стосовно орієнтирів виховання та навчання дітей. Під впливом інформаційних технологій у свідомості батьків простежується занадто підвищена увага до інтелектуального розвитку дітей, замість формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості дитини у єдності її тілесного, емоційного та розумового зростання. В освітньому просторі спостерігається пріоритет навчання над вихованням, знецінення провідних та суто специфічних для дошкільного віку видів діяльності. Ситуація зниження загальних моральних норм у вихованні дітей, коли на другий план відсуваються „вічні” моральні норми та цінності, в майбутньому призводить до значних психологічних проблем та порушень у розвитку кожної окремої дитини і до деградації суспільства в цілому, оскільки протягом дошкільного дитинства закладаються основи цілісності особистості дитини. Відчуженість від культури, знецінення і нерозуміння особливостей дитячої субкультури, зниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки становлять нерозв'язані проблеми під час формування життєвої позиції підростаючого покоління. У цих умовах відсутність системних узгоджених дій різних інституцій у формуванні цінностей національної культури, соціальної справедливості, гуманності як лояльного відношення до людини, обумовлених особливостями нашої ментальності, призводить до конфлікту цінностей і повного їхнього заперечення. Цінності зникають, залишаються лише мотиви. Дитина зупиняється в ситуації некерованої з боку свідомості поведінки. Порушується сам принцип її саморозвитку, коли в житті все більш вагомого значення набуває усвідомлення вчинків, дій, намірів. Саме тому першочергового значення та актуальності набуває проблема свідомої відповідальності дорослих (батьків, педагогів, управлінців у галузі освіти) в забезпеченні умов для реального функціонування духовних орієнтирів у життєдіяльності дошкільників. [Піроженко Т., 2010]. Царина існування цінностей є універсальною і практично безмежною. Цінності бувають матеріальними і духовними, проте, у будь-якому випадку, вони встановлюються (тобто конститууюються) людиною, тому в них закладена певна віртуальність, пов'язана з тим, що сама оцінка – це справа розуму людини, її смаку, переваг, симпатій, потреб, цілей, ідеалів. Існування у людини цінностей дозволяє говорити про суб'єктивність як царину внутрішнього світу людини розумної, що має свідомість, свободу, совість та інші чисто людські якості. Тому і сфера вибору цінностей людини для привласнення в особистий індивідуальний досвід є надзвичайно широкою:

- матеріальне буття людини (речі, гроші, власність);
- соціальне буття (система моральних, правових, громадянських відносин людини в різних соціальних групах);

– духовне буття, яке є найбільш складним та багатогранним і спрямовує у подальшому житті вибір рівня освіти, художніх та моральних цінностей, предметів віри, сенсу життя тощо;

– сфера культурно-побутового життя, в якому важливішими є орієнтація в питаннях організації місця та способу проживання, стилю життя, а також вибір продуктів „споживання” та послуг, прояв споживацьких інтересів та готовності до використання грошей на різні особисто значущі речі [Губерський Л. та ін., 2002. – С. 85–86].

І хоча самі собою цінності й види цінностей можуть бути самими різними (об’єктивними, віртуальними, неіснуючими й фантастичними як мрії та ідеали), але у будь-якому випадку вони набувають статусу цінностей при потенційному або реальному існуванні людини, тобто того, хто здатний цінувати. Тільки людина спроможна на самооцінку разом з тим, що здатна оцінювати природу та результати своїх дій у сфері предметно-практичної, мистецької діяльності. Сформований людиною смисловий простір цінностей відображає актуально значущі для нього сфери прояву життєвої активності (сфера «Я», сфера «Інші Люди», сфера «Оточуючий Світ природи, техніки, мистецтва»). Царина цінностей – це уся царина людського існування. Вона простягається як усередині самої людини, так і поза нею, навіть за межами її досяжності: адже людина-гуманіст піклується і про те, що буде, коли не стане її самої. Центральною цінністю серед усіх є цінність людського життя.

Специфічна ознака існування цінності – значущість. Значущість – це синонім цінності, але тільки у тому випадку, якщо це позитивна значущість. Значення можуть бути і негативними. У світлі гуманістичного світогляду головною ознакою цінності є наявність у ній благодійних для людини якостей, властивостей, можливості використовувати цю цінність на благо людини, або її здатність з’єднуватися з позитивними якостями індивіда. Благодійним же для людини, відповідно до її позитивних властивостей, гуманістична психологія вважає все те, що сприяє цьому земному життю всякого індивіда, полегшенню його умов, наповненню радістю. Звідси випливає, що простір гуманістичних цінностей складається, по-перше, з того, що визнається цінним нашою людяністю, по-друге, з того, що людяно і позитивно в самій людині, по-третє, з того, що визнається цінним у вигляді комбінації наших нейтральних і позитивних якостей. Наприклад, здатність до пізнання сама собою нейтральна. Можна пізнавати і добро, і зло в ім’я і добра, і зла. Результати пізнання тільки тоді набувають статусу справжньої цінності, коли починають служити цілям добра, поліпшенню життя людини. Загальною рисою цінностей гуманізму є людяність, що знаходиться в них, все те, що пов’язане із затвердженням життя, позитивними якостями людей, з творчістю добра в його різноманітних формах. Гуманістична аксіологія (вчення про цінності) керується шкалою: «людяність-нелюдяність». Усе, що відповідає або не суперечить людяності, стає цінністю гуманістичного світогляду. Усе, що суперечливе в собі і складається з «суміші» позитивного і негативного, заслуговує назви псевдо- чи квазіцінностей і підлягає критичній оцінці. Усе, що нелюдяно, то не цінність. У результаті утворюються три площини: 1) цінності; 2) псевдоцінностей; 3) антицінностей.

Широка сфера прояву власної активності людини в життєдіяльності надає безліч варіантів у класифікації цінностей. Цінності класифікуються за класотворними осно-

вами: за субстанцією – на матеріальні й духовні; за суб'єктами потреб – на цінності людини, організації, об'єднання, суспільства; за соціальними інституціями – на економічні, політичні, культурні, педагогічні, родинні, релігійні тощо. За параметрами суб'єкта цінності поділяються на два класи: 1) *цінності-блага*, які відповідають потребам суб'єкта (людини) і охоплюють матеріальні (ресурси, устаткування) і духовні (інформацію) продукти «споживання» та послуги (сервісні, транспортні). Їх називають термінальними цінностями; 2) *цінності-регламенти*, або інструментальні цінності, які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта щодо задоволення потреб в його практичній життєдіяльності і які виконують функцію інструментальних засобів щодо досягнення термінальних цінностей.

З погляду широти включення цінностей як регуляторів індивідуального та соціального життя людей вирізняються цінності: – універсальні, тобто загальноприйняті (любов, престиж, повага, безпека, знання, гроші, речі, національність, свобода, здоров'я); – внутрішньогрупові (політичні, релігійні); – індивідуальні (особистісні).

Класифікація цінностей за Г. Олпортом: теоретичні; соціальні; політичні; релігійні; естетичні; економічні [Губерський Л. та ін., 2002. – С. 86].

В основу класифікації цінностей за В. Шароновим покладено види (форми) цінностей, орієнтуючись на які, людина здійснює пошук та набуття смислу свого життя [Шаронов В., 1997. – С. 163]:

– цінності, які реалізуються в продуктивних творчих актах: працелюбство, творення, перетворення речей природи в процесі трудової діяльності. *Це – цінності творіння*. Вони пов'язані з цінностями, які реалізуються у ставленні людини до ситуацій, які обмежують можливості людини до ситуативних трансформацій. Здатність людини до подолання труднощів, до зміни свого ставлення до них, демонструють сформованість цінностей, які регулюють поведінку людини в ситуаціях невизначення, в складних ситуаціях подолання людиною самої себе;

– цінності, які реалізуються у переживаннях краси природи, краси мистецтва, краси стосунків з оточенням та поведінкою людини є *цінностями переживання*.

Вони повною мірою скеровують спілкування з іншою людиною та демонструють сформованість особистісних якостей – любов, дружба, співчуття.

Можна стверджувати, що сформованість цінностей демонструє головну потребу людини у прояві активності через переживання та діяння (творення).

В той же час у житті людини існують життєві моменти конфлікту цінностей, які можуть бути джерелом розвитку. Відомий метод дослідження цінностей заснований на виділенні двох категорій духовних цінностей: 1) базові, термінальні, стабільні, вічні цінності, які слугуватимуть цілям життя (наприклад, любов, справедливість, рівність між людьми); 2) інструментальні, операціональні, тобто цінності-засоби (властивості особистості, здібності), які допомагають або заважають досягненню термінальних (вічних, тих, що знаходяться поза часом), наприклад, витримка, міцна воля, чесність, освіченість, охайність, працездатність.

Цінності особистості завжди мають об'єктивну й суб'єктивну сторони. Вони не можуть розглядатися незалежно від потреб людини, оцінок, ставлень. У той же час, ці оцінки й ставлення завжди мають об'єкт, тобто те, на що вони спрямовані. Їх можна

умовно поділити на суспільні цінності (об'єктивовані у культурі й закріплені у різних формах суспільної свідомості) та особистісні цінності (які притаманні окремій конкретній людині). Особистісні цінності входять до структури особистості людини. Особистісні цінності можуть включати в себе як індивідуалізовані суспільні цінності, так і індивідуальні, унікальні для кожної конкретної особистості. У кожній особистості цінності розрізняють за значущістю, тобто кожна особистість вибудовує свою шкалу ціннісних орієнтацій.

Підсумовуючи сказане, можна вважати, що означена категорія «цінність» є особливим видом психічної реальності. Сама собою вона не існує, хоча і пов'язана не лише з людиною, але і з об'єктивним світом. І хоча основою цінності може бути об'єктивна реальність, продукти людської творчості і змісту свідомості, важливо підкреслити, що цінність обов'язково антропогенна, оскільки виникає в процесі людської дії та осмислення, в процесі оцінки людиною людей, суспільства, ідей, предметів культури або природи. Цінність завжди і одночасно цінність чогось (когось), і цінність для когось. Тут важливо підкреслити відмінність між цінним як корисним і цінним як усвідомленою цінністю в житті людини. У чому ця відмінність? Цінність – користь, яку завжди можна виміряти і відповідно відшкодувати іншою цінністю, але будь-яка вища цінність по-своєму абсолютна і втрата її є непоправною; така цінність – те, що часто називають «безцінним». Інакше можна сказати, що не можна вказати її ціни або грошової вартості (адже гроші втілюють ідею міри та обміну). Це мав на увазі англійський письменник і драматург Оскар Уайльд у своєму широко відомому афоризмі: «Цинік знає усьому ціну, але не знає цінностей».

Вищі цінності є самоцінними для людини, для неї є неприємною сама думка використовувати їх тільки як засоби до досягнення своїх цілей. Це ріднить поняття вищої цінності з таким поняттям, як святиня (мабуть, на зорі людства вищі цінності людини були ще тільки релігійними). Підкреслюючи винятковий характер якої-небудь цінності, нерідко метафорично вживається саме цей термін. Критерій незамінності, самоцінності легко відділяє просту ціну від справжньої цінності: усе живе і усе істинно улюблене нами, незалежно від свого масштабу, саме незамінне. Так, уподобану картину або вид з вікна ніколи не замінять для нас інші, у сто разів дорожчі, визнаніші або розкішніші; будь-яка дрібничка, пов'язана, скажімо, з пам'яттю про близьку людину, для нас дорожча за найкориснішу річ того ж призначення.

Специфічність усвідомлення об'єктів, явищ дійсності як цінностей припускає і наявність особливих психологічних механізмів їхнього освоєння. Предметом психологічного дослідження в цьому випадку є такий вид психічної діяльності, як оцінювальна діяльність індивіда, спрямована не тільки на сприйняття й освоєння об'єктивно змістовної сторони предмета, явищ, але й на оцінку їхніх властивостей з погляду необхідності, корисності, приємності тощо. Внаслідок цього відбувається усвідомлення особистістю цінності об'єкта, явища навколишнього світу і тим самим формується особливий вид ставлення до нього – ціннісне ставлення.

Оцінювання дійсності характеризує загальний психічний розвиток особистості щодо пізнання світу та має зворотній вплив на розвиток спрямування ціннісних орієнтацій того, хто здатний до діяльності оцінювання. Тому ціннісний рівень свідомості

має потужний духовний потенціал самовдосконалення людини, її самореалізації та самотворення.

Здатність оцінювати об'єкти, тобто встановлювати їх цінність, пов'язана з утворенням у свідомості людини ціннісних уявлень. Це уявлення про те, якими предмети мають бути, щоб задовольняти людські потреби. «У формуванні ціннісних уявлень велику роль відіграє уява. За її допомогою люди створюють уявні зразки об'єктів, які б максимально повно і досконально відповідали їх потребам. Такі зразки називають ідеалами. Вони відповідають еталонам цінностей. Цінності реально існуючих матеріальних і духовних благ оцінюються у порівнянні з ними. Вони тим вищі, чим більше наближаються до ідеалу» [Подольська Є. та ін., 2003. – С. 18].

Цінності включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку. Ці компоненти мають протилежні логічні властивості. В знаннях людина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. У знаннях людина усвідомлює предметну вираженість світу, в оцінці з'ясовує, чи відповідає дійсність її потребам. Суб'єктивний компонент цінностей не є однорідним, він внутрішньо структурований на значення і особистісний смисл. Особистісний смисл цінності визначається її відношенням до потреб людини.

У найзагальнішому вигляді можна дати таке визначення: цінності – це рівень значущості одного стосовно іншого в певній системі.

Система ціннісних орієнтацій особистості завжди адекватна системі цінностей суспільства. Слідом за переоцінкою цінностей, що відбувається в суспільстві постійно, а іноді передбачаючи її, з'являються зміни в ціннісних орієнтаціях особистості. Усе це показує багатогранність проявів людської природи і різноманіття особистісних особливостей і проявів. Багатогранність людської природи потребує свідомої уваги дорослих при розробці і впровадженні нових методів соціалізації підростаючого покоління.

Свою діяльність людина будує відповідно до нормативів і цінностей. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Саме цей суб'єктивний аспект вироблення цілей суспільної діяльності людей і відображається категорією ціннісної орієнтації. „Ціннісні орієнтації утворюються на основі системи цінностей, які в межах даного суспільства виконують близькі функції, мають єдину систему значень і є найважливішим елементом у структурі особистості. В них відображається вибіркоче, суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов її життя. Найважливішою функцією цих орієнтацій є функція регулятора зовнішньої поведінки індивіда” [Циба В., 2006. – С. 454].

Суб'єктивне відображення у свідомості цінностей навколишньої дійсності необхідне для формування ціннісних орієнтацій особистості.

Ціннісні орієнтації – вибіркоче, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Детермінантами ціннісних орієнтацій особистості виступають матеріальні умови життєдіяльності, а також індивідуально-типові риси, нахили, здатності і здібності людини. Ціннісні орієнтації істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, особливо молодій людини, перебіг емоційних та мотиваційних процесів, а також формування інтересів особистості та її ціннісно-сислової сфери.

«Ціннісно-смилова сфера – складне цілісне утворення, представлене передусім ціннісними орієнтаціями, які формуються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда» [Циба В., 2006. – С. 195]. Розвиток ціннісних орієнтацій людини відбувається на основі привласнення цінностей, що потребує емоційного відношення та оцінного ставлення до цінності, розвинених мисленнєвих здібностей для гармонізації цінностей з потребами. Ціннісні орієнтації визначають спрямованість свідомості, а отже, і життєвої перспективи, що є ціннісним вектором розвитку особистості. Тому ціннісні орієнтири спрямовують активність людини у визначенні мети життя, що завершує особистісне самовизначення людини в сфері праці, спілкування, мистецтва, пізнання.

Саме цей важливий аспект – зв'язок цінностей із життєвими смислами, представлений у екзистенціальному напрямку психології (С. Кьєркегор), «Цінність – поняття, яке в екзистенціальній психології відображає зміст, який відноситься до спрямованості переживань. Цінність – це не смисл, але, по меншій мірі, його умова. Реалізація цінності може складати життєвий смисл» [Осипова А., 2004. – С. 62].

Тип цінності, властивий людині, визначає її буття. З цих позицій А. Маслоу запропонував наступну дихотомію цінностей: побутові цінності, цінності повноти буття; деприваційні цінності, цінності, що виникають від дефіциту чогось.

За Маслоу, перший клас цінностей включає: добро, справедливість, красоту, правдивість, самодостатність у традиційному формулюванні, в якому представлені базисні, тобто основні життєві потреби. Їх можна розмежувати ще таким чином: перша група – цінності породження індивіда, що спрямовані на світ, переживання, в той час як друга група цінностей це цінності – вимоги індивіда, що спрямовані від світу до себе, переживання. Наведена класифікація підкреслює значущість емоційного суб'єктного переживання в характеристиці цінностей.

«Цінність – феномен, який має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного у досягненні потреб» [Орбан-Лембрик Л., 2003. – С. 446].

П. Горностай цінність трактує так: «Цінність – дещо, що має для людини велике значення, яке відповідає її актуальним потребам, ідеалам, особистісним смислам» [Горностай П., Титаренко Т., 2001. – С. 146].

Визначення терміну «Цінність – природна або штучна, матеріальна або інформаційно-ідеальна (духовна) річ природно-штучного або соціального середовища, яка пов'язана з потребами людини (соціального суб'єкта) і служить їх задоволенню» [Циба В., 2006. – С. 63] демонструє спробу представлення психологічного феномену у матеріально-духовній площині аналізу. Отже, цінність – це і властивість, і об'єкт (предмет), який має цю властивість. Цінність – це родове поняття, яке охоплює безліч видових понять конкретних цінностей, і як родове поняття вона визначається абстрактною вартістю. Не можна протиставляти цінності і поведінку, адже поведінка відображає цінності й сама є цінністю. Духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі належать не стільки до сфери дії інтересів, скільки до сфери цінностей. «Стимули і причини людської діяльності отримують подальший розвиток: потреби, перетворені на інтереси,

своєю чергою „перетворюються на цінності» [Губерський Л. та ін., 2002. – С. 26]. У ціннісних категоріях виражаються граничні орієнтації знань, інтересів і переваг різних суспільних груп та особистостей. Кожна історично конкретна суспільна форма має специфічний набір та ієрархію цінностей, система яких виступає як найвищий рівень соціальної регуляції.

Актуальність наукового розв’язання проблем, пов’язаних зі сферою ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як пріоритетних індикаторів особистісного зростання, потребує врахування психологічних чинників становлення ціннісних орієнтацій у життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі. Посилення уваги до проблеми духовних аспектів життєдіяльності дитини дошкільного віку як фактору її повноцінного психічного розвитку актуалізує питання теоретичного аналізу параметрів сучасного соціального оточення, які визначають реальне функціонування ціннісних орієнтацій дошкільника у системі взаємодії дитини з соціальним та предметним середовищем. Проте на сьогодні заявлена проблема залишається поза глибоким аналізом її теоретичних та прикладних аспектів дитячої психології. В період трансформації суспільства та кризових явищ у різних сферах суспільного буття розробка даної проблематики набуває особливої гостроти. Аналіз та усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів у житті дитини та відповідальне ставлення дорослих щодо забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі, виступає науковою методологічною основою вивчення проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі.

Вирішення проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурного середовища, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних соціальних впливів. Це, відповідно, потребує свідомого, відповідального та психологічно виваженого підходу дорослих до процесу цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання та забезпечення психолого-педагогічних умов їх реального функціонування в життєдіяльності дошкільників.

1.2. Методи вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку

Дослідження співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України проблеми становлення ціннісних орієнтацій має солідний фундамент, який відображає наукові досягнення у розв’язанні проблеми психологічного забезпечення розвитку *здібностей* у дошкільників у специфічно дитячих видах діяльності, проблеми *діагностики* та *корекції* психічного розвитку дітей дошкільного віку, *індивідуалізації виховання* дітей у дошкільному навчальному закладі, аналізу *особистісного потенціалу* дитини дошкільного віку в сучасному суспільстві та проблеми *становлення ціннісних орієнтацій* дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Означений абрис проблематики являє собою конструк-

тивний підхід до вивчення проблеми оптимізації моделі життєзабезпечення дитини дошкільного віку в умовах родинного та суспільного виховання, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів, ціннісних орієнтирів, опірності до негативних впливів середовища. У своїх сьогоденних пошуках науковці лабораторії виходять із розуміння важливості подальшого наукового аналізу проблеми регулятивної ролі ціннісних орієнтацій в житті дошкільника. Здійснення аналізу понятійного апарату проблеми індивідуального розвитку дитини та визначення перспектив вивчення резервів зростання особистості як самоцінності через збагачення індивідуального досвіду спрямувало вивчення проблеми розвитку особистості дитини-дошкільника як суб'єкта діяльності в єдності характеристик інтелекту, афекту і волі та спрямувало подальші наукові пошуки співробітників лабораторії на вивчення психолого-педагогічних умов розвитку особистісного потенціалу дитини дошкільного віку у сучасному суспільстві. Різноманіття можливостей прояву активності малюка в широкому спектрі різних форм специфічно дитячих форм діяльності на етапі дошкільного дитинства визначають багатство результативних надбань та психологічних новоутворень, які виказує дитина як прояви власної творчості. Не випадково поняття «творчий потенціал» часто поєднується з такими поняттями, як «духовний потенціал», «інтелектуальний потенціал». Термін «інтелектуальний потенціал» спрямовує увагу на характеристику соціально-психологічних можливостей особи у розвитку інтелектуальної сфери. Він відображає такі явища, як пізнавальні здібності, знання, навички, уміння. До характеристики інтелектуального потенціалу належать: переконання, орієнтації, інтереси, духовні цінності та ідеали. Сенс поняття духовного потенціалу пояснюється через прагнення людини до самореалізації. Характеристика духовного потенціалу може бути представлена через можливості суб'єкта, які ще нерозвинені у творчі здібності. Потреба у самоствердженні в умовах, коли дитина ще не виявила та не підтвердила в реальній діяльності свої здібності, виступає головною та яскравою ознакою її потенційних творчих сил, що стимулюють прагнення до розвитку. В цьому полягає величезна відповідальність дорослих щодо створення духовно насиченого розвивального простору, в якому дитина дошкільного віку набирає потенційних сил та потреб в активному самоствердженні через культурно значущі форми діяльності. На подальшому шляху ми говоримо про духовний потенціал, коли підкреслюємо наявність внутрішніх суб'єктивних можливостей, що активізують реалізацію творчих здібностей у різних предметах (техніка, природа, мистецтво) та стилях творчої діяльності. Узагальнення в означених термінах «інтелектуальний», «духовний», «творчий» потенціал особистості таких важливих властивостей, якими є активність та прагнення до самореалізації, дає можливість розглядати поняття «творчий потенціал» як синтетичну якість, що характеризує міру можливостей дитини ставити та розв'язувати нові завдання у різних формах життєдіяльності. Тому творчий потенціал можна показати у вигляді різних можливостей, потенціалів: перетворювально-предметного (знання, уміння, навички, базові та спеціальні здібності у пізнанні, мовленні, художньо-творчої діяльності), аксіологічного (ціннісні орієнтації, ідеали, переконання, інтереси), комунікативного (морально-етичні якості та особистісні властивості). Багатомірне та синтетичне наповнення поняття «творчий потенціал» особистості має свій пси-

хологічний еквівалент. З погляду реалізації потреби до самоствердження його можна назвати як прояв здібності, що дає дитині змогу здійснювати будь-яку діяльність (предметно-практичну, пізнавальну, образотворчу). Але ж тільки досягнення дитини на творчому рівні діяльності характеризують прояв здібностей малюка. Що спонукає дитину до самореалізації та творчості? Що виступає регулюючим механізмом прояву творчої активності? Пошук відповідей на питання пов'язаний не тільки з вивченням психологічних особливостей розвитку дитини дошкільного віку, але й з аналізом практики впровадження результатів дослідження у педагогічний освітній процес, який організує дорослий з малюками. Практика надає підстави для визначення нових науково обґрунтованих критеріїв психологічного оцінювання якості сучасної освіти. Застосування навчальних та розвивальних методик відкриває нові перспективи для особистісного розвитку дітей та дорослих, що підкреслює важливість ціннісних орієнтацій дорослих (батьків та педагогів) стосовно цілей виховання та навчання дітей. Ці питання набувають особливого значення в ситуації деформації ціннісних орієнтацій дорослих, які проявляються в їх очікуваннях освітніх результатів розвитку дітей, та потребують об'єднання зусиль психологів, педагогів, батьків на основі свідомого, відповідального та психологічно виваженого підходу всіх учасників освітнього процесу щодо цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій у системі життєдіяльності дошкільників.

В основу аналізу ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку покладено їх суб'єктну значущість для самої людини. Дитина-дошкільник виступає вихідною точкою координат в оцінці змісту та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій. Деталізована оцінка цінностей-благ та цінностей-регламентів дається на основі сфер вибору дитини в практичній життєдіяльності і які відображають важливий простір прояву її активності. Такими змістовними лініями аналізу виступають простір «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво». В кожній із цих сфер має місце оцінювальна діяльність малюка та привласнення цінностей, що виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (моральні, етичні, естетичні норми та ідеали, особистісні якості). На перший погляд, обрана для аналізу класифікація для оцінки змістовної сторони ціннісних орієнтацій дошкільників звужує основи, за якими цінності розподіляються на різні класи (див. розділ 1.1. Методологічні основи дослідження). Але ми вважаємо, що в оцінці процесу становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, всі ці значення набувають особистісного сенсу в умовах реального функціонування дитини в сучасному соціумі та в умовах цілеспрямованого впливу на дитину з боку дорослих.

В нашому аналізі процесу становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку важливим є усвідомлення особливої значущості цінностей творення та подолання труднощів, які є типовими для ситуації розвитку малюка, коли він постійно знаходиться між зростаючими потребами та обмеженими можливостями реалізації потреб з погляду інструментальних можливостей (знань, умінь, навичок). Значущість існування та практичної реалізації означеної цінності підкреслює регулюючу дію ціннісних орієнтацій в житті малюка. Нова якість – довільна регуляція психічних процесів, станів й поведінки є найважливішим психологічним новоутворенням старшого дошкільного віку, яке вказує на особистісне зростання малюка.

Ціннісні орієнтації як системоутворююче психологічне надбання дитини забезпечує прояв своєї регулюючої дії в системі її життєдіяльності. В такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності особистості. В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступінь дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв у поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. Сам факт існування цінностей подолання труднощів, цінностей виходу за обмеження існуючих можливостей є найважливішим для саморуху, саморозвитку дитини.

В житті дитини-дошкільника цінності переживання, творіння, подолання обмежень тісно переплетені та виявляються в активних формах взаємодії з оточенням у різних предметно-практичних, ігрових й образотворчих видах діяльності. Для наукового аналізу процесу становлення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку перспективним є використання означеної класифікації, оскільки надає можливість врахування вікових психологічних надбань віку – психологічних досягнень емоційного, когнітивного, вольового розвитку.

Оскільки завжди існує проблема вибору та конфлікту цінностей, який виступає джерелом розвитку, ціннісні орієнтації дітей аналізуються як термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби). За такою класифікацією змістова оцінка існуючих у реальному житті дошкільника цінностей лише підкреслює якісну деталізацію існування духовних цінностей дитини. Використовуючи методичні засоби дослідження цінностей людини, ми виходимо з позитивних тверджень. Усі запропоновані дитині для самоідентифікації цінності є позитивними. Характеризуючи себе у просторі сформульованих цінностей у такий спосіб, дошкільник не відчуває й тіні загрози почуттю власної гідності, а також виключається будь-яка можливість спричинення йому образи чи інших негативних переживань. Малюку не пропонується також ранжувати цінності, тобто експліцитно надавати перевагу тим чи іншим з них. Учасник бесіди лише аналізує кожен із запропонованих цінностей окремо, визначаючи, якою мірою вона підходить для характеристик його цінностей як суб'єкта життєдіяльності у тій чи іншій ситуації. Процедура ієрархізації цінностей є результируючим етапом обробки даних, яка здійснюється без участі досліджуваного (автоматизовано). За допомогою методики у кожній дитини виокремлюється по вісім ціннісних характеристик, які формують вершину індивідуальної ієрархії цінностей. Після аналізу дитиною запропонованих їй мікроситуацій (запитань) відносно наявності у неї схильності до реалізації тих чи інших позитивних цінностей, нібито висвітлюється «прихована фігура», яка дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості. У кожній з представлених ситуацій, що подані у наочно-образному вигляді (малюнки), учаснику бесіди пропонується оцінити найважливіше з його погляду, щось «цінне». Сумарний бал є уявленням про рівень сформованості кожної з 17 ціннісних характеристик у даного дошкільника.

Означені позиції щодо змістових та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій представлені в розробленій «Експрес-діагностиці сфери ціннісних орієнтацій дошкільника». При складанні діагностичного інструментарію ми зверталися до методик дослідження цінностей людини, розроблених М. Рокічем,

М. Селігманом та К. Петерсеном [Рокич М., 1992; Peterson C., & Seligman M., 2004]. Враховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку для дослідження було відібрано 17 ціннісних орієнтацій особистості. Зміст провідних ціннісних орієнтацій дітей визначався за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти. Вони відображають такі сфери існування, як «Я», «Інші Люди», «Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва». До цінностей-благ належать наступні із запропонованих дітям ціннісних характеристик: «родина», «щастя», «здоров'я», «дружба», «краса природи», «краса мистецтва», «краса техніки», «зовнішня краса», «творчість», «гроші». Цінності-регламенти містять у собі: «співпереживання», «самотійність», «допитливість», «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість», «наполегливість».

Відповідно до ціннісних характеристик, дітям пропонувалися для аналізу сюжетні картини в графічному, чорно-білому виконанні. Таким чином знімався фактор емоційного впливу кольорової гами малюнків при виборі дітьми сюжетів. У змісті кожної картини відображалась ситуація чи предмет, які розкривали відповідну цінність та були близькими досвіду дитини.

Розроблена методика передбачала проведення двох послідовних серій. У першій серії предметом аналізу виступав когнітивний компонент ціннісних орієнтацій, а саме здатність дитини співвідносити зображення на картинці з поняттям, що відповідає цінності, та давати його узагальнене пояснення. У другій серії визначався вибір дитини важливої для неї картини (з усіх 17 картинок, розглянутих і обговорених з нею у першій серії методики), отже, аналізувався фактор переваги у виборі цінностей, в якому відбивався емоційний компонент ціннісних орієнтацій дошкільників. Здійснення відбору восьми «головних для тебе», найважливіших ситуацій вказувало на змістовне наповнення провідних для дошкільника ціннісних орієнтацій. Обрані сфери вибору цінностей в ситуаціях «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво» демонстрували оцінювальну діяльність малюка та привласнення цінностей, що виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (моральні, етичні, естетичні норми та ідеали, особистісні якості). Трактування процесу становлення ціннісних орієнтацій як процесу, що розгортається у просторі і в часі, як процесу, що сам створює умови для свого наступного розвитку і служить у деякому роді причиною власного саморуху, підкреслює нашу позицію щодо ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання, який виявляє свою регулюючу дію в системі життєдіяльності дитини.

Здійснений у дослідженні комплекс діагностичного інструментарію для психологічного аналізу системи існуючих у реальному житті дитини цінностей надав можливість описати ціннісні орієнтації дитини в двох напрямках – широта та змістовна наповненість системи цінностей, яка існує в дитячій субкультурі життя («Поле цінностей» дитини) та психологічні особливості процесу становлення цінностей у дитини дошкільного віку («Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій» дитини). Деталізована оцінка цінностей проведена через розроблений співробітниками лабораторії психології дошкільника діагностичний інструментарій «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника» (Т. Піроженко, С. Ладивір, К. Карасьова, Л. Соловійова), карт спостереження: «Показники рівня розвитку діяльнісного струк-

турного компоненту ціннісних орієнтацій» (Соловйова Л.), «Показники рівня прояву ціннісних орієнтирів дошкільників у реальних та ігрових стосунках» (Карасьова К.). Комплекс діагностичного інструментарію дозволив фіксувати різні сфери вибору дитиною «значущих» та «знаних» цінностей, що існують в практичній життєдіяльності старших дошкільників.

У розробці методичного інструментарію вивчення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку враховано представленість єдності в її компонентах:

– когнітивному, пізнавальному компоненті, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе;

– емоційному компоненті, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмета оцінювання в оточуючій природній та соціальної дійсності й виражається у ступені емоційної насиченості в оцінних судженнях і знаннях;

– поведінковому або діяльнісному компоненті, що характеризує ступінь включеності й насиченості оцінних суджень у реальній життєдіяльності дитини та аналізується за ступенем сформованості вольових, регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності.

Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що характеризують ціннісні орієнтири дитини, демонструють готовність діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для людини особистісну значущість.

Методики та спосіб реєстрації даних представлено у додатках А, Б, В, Г, Д, Е монографії, в яких надано ілюстративну інформацію, протоколи, спосіб оцінки. Методики «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника», «Створюємо особисту сторінку для „Книги про важливі речі”», «Діагностика рівнів прояву ціннісних орієнтацій дітей під час їх рольової активності у реальних та ігрових стосунках», «Діагностика рівнів прояву діяльнісного структурного компоненту ціннісних орієнтацій старших дошкільників», «Анкета для батьків», «Портрет дитини у трьох вимірах» характеризують змістовні та структурно-функціональні особливості ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Аналіз матеріалів дозволив довести та підтвердити, що особистісні цінності формуються, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта, відображають динамічні та змістові аспекти життєвого досвіду. Це проявляється у створенні першого схематичного абрису дитячого світогляду та зародженні внутрішнього плану свідомості, засвоєнні морально-етичних інстанцій, узагальнених в інваріантних характеристиках та поняттях соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. Доведено, що початок формування довільності поведінки старшого дошкільника та створення ієрархії й підпорядкування мотивів вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціально значущих цінностей як регуляторів психічної, соціальної, предметно-практичної, пізнавальної, образотворчої активності та вказують на неперевершену значущість психологічних надбань старшого дошкільника.

Вихідні теоретичні підвалини для визначення ознак «поля цінностей» дитини дошкільного віку та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку спираються на бачення феномену цінності як багатовекторного

за спрямованістю та складного за ієрархією явища, в якому проявляється певний рівень психологічного зростання дитини. Оскільки цінності включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку, їх динаміка становлення відображає боротьбу протиріч протилежних ознак – емоційної включеності та логічних побудов. У знаннях людина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. У знаннях людина усвідомлює предметне вираження світу, в оцінці з'ясовує, чи відповідає дійсність її потребам. Оцінювання дійсності має зворотне щодо пізнання спрямування на оцінювача. Тому ціннісний рівень свідомості має потужний духовний потенціал самовдосконалення людини, її самотворення. Процес становлення ціннісних орієнтацій у дошкільному дитинстві загострює наукові питання якісного аналізу психологічних надбань дитини як складових у загальній характеристиці ціннісних орієнтацій та аналізу взаємовпливу їх емоційних і когнітивних компонентів. Важливим аспектом в аналізі функціонування ціннісних орієнтацій є аналіз механізмів реального втілення ціннісних орієнтацій у різних предметно-практичних видах діяльності та спілкуванні. Тому процес виявлення особливостей змістовних та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій дітей включає реєстрацію таких якостей, які відображають предметні (змістовні) та функціональні сторони їх прояву в житті дитини. Розроблений діагностичний інструментарій дозволив врахувати специфіку проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, а саме, визначити критеріальні характеристики та ступінь їх прояву у дітей з погляду структурної цілісності. Використання методик обстеження та спостереження за проявом активності дитини в різних видах діяльності (додатки А, Б, В, Г) дозволяє:

- визначити широту поля цінностей на основі аналізу ситуацій («людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво»);
- визначити особливості її структурної характеристики.

Аналіз даних довів: по-перше, широту поля цінностей старших дошкільників представляють найближчі (родина, дружба, гроші, здоров'я, щастя); віддалені (самотійність, краса природи, зовнішня краса, сміливість, творчість, краса техніки) та далекі (впевненість, допитливість, краса мистецтва, цілеспрямованість, співпереживання, наполегливість) термінальні та інструментальні цінності, які виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (предметно-практичній, образотворчій, пізнавальній, ігровій. Визначено, що інструментальні цінності, які виступають знаряддям розвитку психіки дитини знаходяться у далекому полі цінностей); по-друге, розвиненість у ціннісно-смісловій сфері дошкільника системи цінностей потребує єдності її структурних компонентів, що забезпечує дієвість їх реального функціонування в житті дитини.

В такий спосіб характеристика цінностей дитини старшого дошкільного віку з погляду змістового наповнення та структурних особливостей дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості.

Аналіз психологічного портрету ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку та учнів перших класів загальноосвітніх шкіл представлено у другому розділі.

З метою виокремлення визначальних психолого-педагогічних чинників прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей та визначення

особливостей прояву соціально значущих цінностей у дітей старшого дошкільного віку в умовах зміни соціальної ситуації розвитку (дошкільно-початкова освіта) організовано серію діагностичних завдань та спостережень за методикою проведення діагностичної бесіди «Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей» (Додаток Ж. Автори – Піроженко Т., Карабаєва І., Соловійова Л., Хартман О., Федорчук О., Токарева Л.). Експериментальні дані дозволили не тільки визначити зовнішні соціально-педагогічні та внутрішньо психологічні суб'єктивні чинники, що зумовлюють прийняття дитиною соціально значущих цінностей на етапі проживання вікової кризи 6–(7) років життя, але й дослідити особливості взаємозв'язку між специфікою вибору та прийняття дітьми соціально значущих цінностей і характеристиками психологічних надбань, які з'являються у період вікової кризи як ознаки особистісного зростання.

Для забезпечення надійності аналізу результатів обстеження проведено статистичну обробку отриманих даних з урахуванням: кластеризації даних, факторного аналізу та кореляції між факторами. Виявлено надійні узгоджені зв'язки між характеристиками особистісних якостей респондента та вибору дітьми рейтингових цінностей.

За кількісними показниками вибору респондентами цінностей було визначено Рейтинг значущості цінностей для дітей 5–7 років, сформовані якісні оцінки вибору дітьми рейтингових цінностей. Рангове представлення цінностей складає три групи найважливіших, віддалених та далеких цінностей. Перша група: сім'я, здоров'я, сміливість, краса природи, дружба, гроші, творчість, самостійність. Друга група: щастя, наполегливість, співпереживання, зовнішня краса людини. Третя група: краса техніки, впевненість, краса мистецтва, допитливість, цілеспрямованість.

Визначено єдину бальну оцінку психологічної зрілості кожного респондента та утворено три групи результатів таких оцінок (1 група – низький рівень оцінок, 2 група – середній рівень, 3 група – високий рівень оцінок). Проведено аналіз залежності рівня психологічної зрілості та вибору рейтингових цінностей, що дозволило визначити лінійну залежність між цими параметрами.

Пошук взаємозв'язків між вибором дитиною ціннісних орієнтацій та сформованістю якостей психічного розвитку старшого дошкільника, що розглядаються в дослідженні як внутрішні чинники прийняття соціально значущих цінностей, спрямував подальший аналіз бази даних, в якому знайдено фактор другого порядку. Він з'єднує три фактори з характеристиками, що не належать до ціннісних орієнтацій, проте характеризують рівень психологічної зрілості дитини старшого дошкільного віку через сформованість психологічних досягнень дитини в емоційному, пізнавальному розвитку та довільній регуляції поведінки. Визначено, що серед всіх критеріїв оцінки особистісних якостей респондентів найвагоміший внесок до здатності дитини до прийняття та вибору соціально значущих цінностей становлять фактор «світоглядні уявлення та мовлення», фактор «етичні інстанції» та поведінкові ознаки, що підтверджує нашу позицію в тому, що категорія «ціннісна орієнтація» дитини дошкільного віку може бути представлена якісними характеристиками з погляду структурної цілісності психіки дитини в єдності емоційних, когнітивних та регулятивних ознак. Статистичне підтвердження рангових виборів соціально значущих цінностей та сформованість емоційного компоненту характеризують суб'єктивне, особистісне відношення

до предмета оцінювання в оточуючій природній та соціальній дійсності і має прояв через ступінь емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях. Можливість вибору та прийняття дитиною соціально значущих цінностей залежить від когнітивного (пізнавального) розвитку дитини та виявляється через змістову наповненість, насиченість оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе, тобто понять, які означають систему ціннісних орієнтирів дитини. Дослідження свідчить про те, що більша частина дітей дошкільного віку, які перебувають в умовах дошкільного закладу (87,64 %) та загальноосвітній школі (89,07 %), мають достатні показники рівня сформованості етичних інстанцій у взаємодії «дитина – дорослий», що свідчить про засвоєння етичних норм соціальних стосунків, наявність уявлень про себе як об'єкта та суб'єкта соціальних стосунків, уміння надавати адекватну оцінку поведінці при вирішенні соціальних завдань і лише незначна частина дітей дошкільного закладу (12,24 %) та школи (10,8 %) потребує особливої уваги при формуванні гармонійності розвитку компонентів етичних інстанцій. Сформовану картину світу (високий рівень – 5 балів) мають 52,29 % респондентів. Виражені світоглядні уявлення (рівень вище середнього – 4 бали) визначено у 20,92 % респондентів. Наявні світоглядні уявлення (середній рівень – 3 бали) констатовано у 18,3 % респондентів. Обмежені світоглядні уявлення (рівень нижче середнього – 2 бали) зафіксовано у 8,5 % респондентів із загальної вибірки. Респондентів, які б мали фрагментальні світоглядні уявлення (низький рівень – 1 бал), у загальній вибірці не виявлено.

Крім того, кількісний аналіз емпіричних даних дозволив простежити, які цінності приймають на дієвому рівні діти від 5 до 7 років залежно від сформованості світоглядних уявлень та відповідно до рейтингу прийняття соціально значущих цінностей. Встановлено, що для дітей зі сформованою картиною світу значущими (прийнятими) за кількісними показниками від більшого до меншого є цінності «сім'я» (1), «щастя» (9), «здоров'я» (2). Для дітей із вираженими світоглядними уявленнями – «здоров'я» (2), «краса природи» (3), «сім'я» (1). Діти, які мають середній рівень сформованості світоглядних уявлень, – «гроші» (8), «здоров'я» (2), «сім'я» (1).

Факт прийняття дитиною соціально значущих цінностей характеризує ступінь включеності оцінних суджень у реальній життєдіяльності дитини та аналізується за ступенем сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Підтверджено, що вибір і прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей, набуття цінностями регулюючої ролі, тісно пов'язані із розвитком довільної поведінки – важливого складового елемента психологічної зрілості дошкільника. Здійснений кореляційний аналіз одержаних даних показав статистично значимий зв'язок між рівнем розвитку довільної поведінки старшого дошкільника та його здатністю до прийняття соціально значущих цінностей. Статистично встановлена лінійна залежність рівня прояву довільної поведінки старших дошкільників та вибору ними рейтингових (найважливіших) цінностей дає можливість передбачити дієвість останніх (цінності першої групи: сім'я, здоров'я, сміливість, краса природи, дружба, гроші, творчість, самостійність). Можна стверджувати, що для дітей дошкільного віку значимі цінності виступають регуляторами їх активності, але середній рівень цієї регуляції вказує на те, що означені

цінності виконують функції керування поведінкою та діяльністю за умов прямої й опосередкованої підтримки дорослого, або в ситуації контролю співучасників ігрової, пізнавальної, продуктивної діяльності. Під час спілкування з дорослим та однолітками діти із середнім рівнем сформованості регуляції дій досягають поставлених цілей, утримуються від небажаних дій, керуючись ціннісними орієнтаціями.

Аналіз бази даних, яку складають діти старшого дошкільного віку, що виховуються в умовах дошкільного навчального закладу та умовах школи, вказує на те, що стан розвитку довільної поведінки дітей оцінюється середніми показниками довільної поведінки. При цьому статистично доведено відсутність суттєвих відмінностей між даними дітей – вихованців дитячого садка і школи. Останнє викликає занепокоєння, оскільки недостатній розвиток довільної поведінки дитини при переході від дошкільної до шкільної освіти прогнозує значні труднощі в освоєнні нею нової учбової діяльності, а також вказує на те, що ціннісні орієнтації в ситуації вікової «кризи регуляції поведінки» не виконують своєї стабілізуючої ролі у самостійному керуванні поведінкою на подальших латентних періодах розвитку.

Статистичне підтвердження узгоджених зв'язків між якісною структурною характеристикою ціннісних орієнтацій дитини з характеристиками психологічного зростання дошкільника, що аналізується в єдності емоційних, когнітивних та вольових (регулятивних) якостей, надає перспективу удосконалення та створення експрес-діагностики психологічної зрілості дитини старшого дошкільного віку, яка відповідає вирішенню актуальних теоретичних та прикладних питань сучасності у розв'язанні проблеми наступності між дошкільною та початковою освітою.

Таким чином, діагностичні дані та їх статистичний аналіз підтвердили наукове припущення – вибір соціально значущих цінностей напряму взаємопов'язаний із рівнем психологічної зрілості дитини. Найвагомий внесок до процесу вибору та прийняття дитиною цінності здійснює внутрішній фактор, тобто загальний рівень психічного розвитку дитини дошкільного віку, ступінь дошкільної зрілості.

Психологічний аналіз особливостей становлення ціннісних орієнтацій дітей в умовах дошкільної та початкової освіти проведено з урахуванням експертних оцінок дорослих – батьків вихованців та педагогів-вихователів груп у закладах дошкільної освіти та вчителів перших класів загальноосвітніх шкіл. У додатку Д, Е, М надано методику експертної оцінки «Портрет дитини у трьох вимірах» та методику експертної оцінки «Профіль класу комплексної освіти та розвитку» з Додатком до профілю класу для аналізу ситуацій прояву ціннісних орієнтацій дітьми при переході від дошкільної до початкової освіти. Методичний апарат дослідження в дошкільному закладі та перших класах початкової школи використано для визначення впливу внутрішніх факторів (ступеня сформованості психологічних досягнень дитини старшого дошкільного віку) та зовнішніх соціально-педагогічних факторів впливу на формування цінностей. Для цього у розробленій Програмі спостережень за проявами активності дитини у різних видах діяльності та проведеному обстеженні рівня психічного розвитку дітей визначено контрольні питання, запитальники й оцінні бали, а також критерії оцінки особистісних якостей респондента.

Результати спостережень та діагностичних матеріалів слугували проведенню спільних та індивідуальних консультацій, тренінгів з дорослими з питань міжособи-

стісної взаємодії дорослого з дитиною, особливостей дорослішання та набуття якісних вікових досягнень дитини у духовній сфері. Матеріали пропедевтичної та формувальної роботи викладено у третьому розділі «Шляхи привласнення дітьми цінностей в умовах дошкільної освіти», четвертому розділі «Специфіка становлення ціннісних орієнтацій старших дошкільників в умовах сім'ї» та п'ятому розділі «Шляхи привласнення дітьми цінностей в умовах початкової освіти». Проблему становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку проаналізовано у співвідношенні до функціонування ціннісних орієнтацій дорослих (батьки вихованців та педагоги). У Додатках монографії (Додаток И, К, Л) представлено діагностичні методики роботи з дорослими, світоглядні позиції яких безсумнівно виступають чинниками, які впливають на процес становлення та реального функціонування ціннісних орієнтацій дітей. Треба визнати, що найбільш розповсюдженим у психології інструментом для дослідження ціннісних орієнтацій дорослої людини є опитувальник М. Rokeach, розроблений ним у 1973 році (**Rokeach Value Survey – RVS**). [Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, NY: Free Press. 438 p.]. На думку багатьох науковців, список із 36 цінностей, запропонований у тесті досліджуваним особам для прямого ранжування, залишається актуальним до сьогодні. Групу термінальних цінностей (Terminal Values (End-States) утворили 18 життєво важливих цілей, сфокусованих: а) на соціумі – «світ миру», «світ краси», «рівність», «сімейна безпека», «свобода», «зріла любов», «національна безпека», «соціальне визнання», «справжня дружба»; б) на особі – «комфортне життя», «захоплююче життя», «почуття досягнутого», «щастя», «внутрішня гармонія», «задоволення», «спасіння душі», «самоповага», «мудрість». Інструментальні цінності (Instrumental Values (Behavioural) об'єднали 18 способів дій та особистісних властивостей, сфокусованих: а) на моралі та відносинах – «широкодумний», «великодушний», «готовий допомогти», «чесний», «люблячий», «веселий», «слухняний», «ввічливий», «надійний»; б) на компетентності – «амбітний», «умілий», «охайний», «сміливий», «креативний», «незалежний», «інтелектуальний», «логічний», «самокерований». У оригінальних списках цінності класифікуються за умовами їх важливості як орієнтуючого принципу життя респондента. За словами Rokeach, щойно набута цінність стає частиною організованої системи цінностей, яка працює як загальна стратегія вирішення конфліктів та прийняття рішень. Два типи цінностей представляють дві окремі, але функціонально взаємопов'язані системи, в яких усі цінності, що стосуються способів поведінки, є інструментальними для досягнення усіх цінностей, які стосуються кінцевих станів. Один спосіб поведінки може бути сприятливим для реалізації декількох термінальних цінностей так само, як декілька засобів можуть бути важливими для досягнення однієї кінцевої мети.

В подальшому спостерігалися численні спроби різних дослідників, базуючись на моделі термінальних та інструментальних цінностей Rokeach, удосконалити методичний інструментарій оригінального опитувальника: модифікувати та адаптувати для осіб різного віку, менталітету, розширити чи скоротити списки цінностей [Гоштаутас, Семенов, Ядов, 1974; Braithwaite&Law, 1985; Сенин, 1991; Schwartz&Bilsky, 1992; Бубнов, 1995; Круглов, 1995; Lauristin&Vihalemm, 1997; Сопов, Карпушина, 2002; Капцов, 2008; Mills, Austin, Thomson, & Devine-Wright, 2009; Кулагина, 2009;

Vadi&Jaakson, 2011 та ін.]. На нашу думку, в першому опублікованому в Радянському Союзі адаптованому варіанті «**Rokeach Value Survey**» Л. Гоштаутаса, Н. Семенова та В. Ядова здійснено доволі вільний переклад на російську мову списку термінальних та інструментальних цінностей. Під час порівняння цього списку з оригінальним «Rokeach's terminal and instrumental model of values» виникають труднощі щодо ідентифікації багатьох цінностей. Можливо, автори таким чином прагнули зробити зазначені поняття найбільш доступними для розуміння радянською людиною, але при цьому змістове наповнення деяких цінностей дещо змінювалося. Наприклад, нам не вдалося знайти відповідників термінальним цінностям «Mature Love», «National Security», а поняття «An Exciting Life» звужувалося авторами до «активного життя». У проведеному в лабораторії психології дошкільника дослідженні використано варіант визначених понять найбільшою мірою наближений до авторського варіанту без виключення важливих для сучасної людини таких понять, як «рівність», «сімейна безпека», «свобода», «зріла любов», «національна безпека», «соціальне визнання».

В результаті аналізу експериментальних даних доведено, що коло ціннісних орієнтацій батьків вихованців дошкільних закладів у проблемі виховання здебільшого підпорядковане підготовці дитини до школи: здоров'я, інтелектуальні здібності, організованість (=50 %). Особистісні властивості гуманістичної спрямованості (любов, доброта, емпатійні властивості тощо) як першочергові виявили лише 3 % батьків. У 45 % ці властивості на п'ятій позиції.

Ціннісний портрет педагога на основі виокремлення властивостей особистості, які центрують всю структуру цінностей та прогнозують можливості педагога бути фасилітатором, здійснювати підтримку, сприяти і просувати розвиток дитини вперед пояснює специфіку роботи педагога з вихованцями дошкільного віку. Актуальність завдань становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку та ступінь вагомого впливу цінностей у розвитку особистості дитини вимагає від педагогів системи дошкільної освіти внутрішньої впорядкованості і структурованості смислів, цінностей, побудови власних конструктивних образно-понятійних схем, пред'являє особливі вимоги до системи суб'єктивного контролю професійно-значущої поведінки, складниками якої є фасилітація дорослим процесу розвитку дитини дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Психологічна характеристика ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку

Науково виважений підхід до розвитку ціннісних орієнтацій дошкільника сприяє збереженню простору дитячої субкультури та підвищенню опірності дитини до негативних соціальних впливів, об'єднанню напрямів діяльності системи освіти та батьків.

Визначення «поля цінностей» дитини дошкільного віку, відбувається за такими характеристиками, як широта та змістова наповненість. Дані характеристики визначено на основі: аналізу теоретико-методологічних досліджень ціннісних орієнтацій, представленого у підрозділі 1.1. та 1.2. цієї монографії; вивчення бази нормативно-правових документів дошкільної освіти (Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти України, затверджені МОН України діючі освітні програми).

На основі узагальнення опрацьованого матеріалу було вироблено модель «поля цінностей» дитини. У змісті створеної моделі віддзеркалювалися цінності дитини з усіх сфер людського буття: «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво».

Аналіз змісту термінальних цінностей (родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші) та інструментальних цінностей (співпереживання, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість) представляє характеристику «поля цінностей» сучасної дитини. З цією метою було апробовано спеціально розроблені методи дослідження: «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника»; карти спостереження: «Рівнів прояву ціннісних орієнтацій дітей під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках», «Прояву регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників». На базі проведеного тестування дітей віком від 5 до 7 років, які виховуються в умовах дошкільних закладів освіти та першому класі початкової школи різних регіонів України (Схід України, Центральний та Західний регіони України), створено єдину базу даних, що налічує інформацію про 350 респондентів. Дослідженням було охоплено дітей, які виховуються в дошкільних закладах освіти та навчаються у перших класах загальноосвітніх шкіл. Однорідність вибірки респондентів забезпечено завдяки врахуванню таких позицій: респонденти із дошкільних закладів – це діти віком від 5 до 6 років; першокласники – це діти віком від 6 до 7 років; серед освітніх

закладів, що клали базу дослідження, немає спеціалізованих чи спеціальних, тобто виключено ситуацію відбору до контингенту дітей; враховано географічний фактор – дослідження проведено в закладах Києва, Білої Церкви, Чернігова, Житомира, Київської, Житомирської, Донецької та Івано-Франківської областей.

Спираючись на оцінювання за відносними оцінками (у подальшому ВО) та стандартною шкалою 9-бальної системи станайн, було визначено три рівні актуалізації ціннісних орієнтацій старших дошкільників: перший (найближчий до центру), другий (віддалений від центру) та третій (далекий від центру). Використання вислову «поле цінностей» дозволяє доповнити його якісними додатковими характеристиками – найближче поле цінностей, віддалене та далеке поле цінностей.

Рис. 2.1. «Поле цінностей» сучасного дошкільника.

Як видно з рисунка 2.1, на першому рівні актуалізації в «полі цінностей» сучасного дошкільника представлені цінності: «родина», «дружба», «гроші», «здоров'я», «щастя». Другий рівень актуалізації в «полі цінностей» сучасного дошкільника поділили між собою такі цінності: «самостійність», «краса природи», «зовнішня краса», «сміливість», «творчість», «краса техніки». На третьому рівні актуалізації в «полі цінностей» сучасного дошкільника знаходяться наступні цінності: «впевненість», «допитливість», «краса мистецтва», «цілеспрямованість», «співпереживання», «наполегливість».

Представлена ієрархія «поля цінностей» дітей будувалася на основі даних дослідження ціннісних орієнтацій усієї вибірки старших дошкільників, що брали участь

в експерименті. Порівнюючи результати обстеження дітей, які проживають у великому мегаполісі, зокрема, у місті Києві, з даними жителів регіональних міст – Білої Церкви, Чернігова, Житомира, слід зазначити, що між ними не визначилося суттєвих відмінностей в ієрархічній будові дитячих цінностей. Займаючи іноді різні місця в ієрархії, цінності залишалися у визначених загальних межах – першого, другого чи третього рівнів актуалізації. Так, цінність «гроші» у дітей мегаполіса посіла четверте місце, а у дітей з регіонів – друге місце у колі високого рівня розвитку в ієрархії цінностей. «Співпереживання», як одна з найменш розвинених дитячих цінностей у дошкільників з невеликих міст, посідає невисоке дванадцяте місце, а у киян – взагалі останнє, сімнадцяте місце. Так, характеристика реального функціонування ціннісних орієнтирів дитини дошкільного віку демонструє соціальний характер їх набуття та привласнення. Отже, засвоєння дитиною ціннісних орієнтирів відбувається, перш за все, в сім'ї та перевіряється в подальшому у взаємодії з однолітками. В процесі дослідження було визначено статистичний зв'язок між цінностями у «полі цінностей», який відповідав $r \geq 0,20$ при $\alpha \leq 0,01$ (див. табл. 2.1). У таблиці 2.1 показано зв'язок між цінностями.

Таблиця 2.1

Визначення взаємозв'язків цінностей дитини-дошкільника на констатуючому етапі дослідження

Цінності	З якими цінностями пов'язані	Цінності
Термінальні	родина	щастя, дружба, гроші, співпереживання, сміливість
	щастя	родина
	здоров'я	самостійність, сміливість
	дружба	родина
	краса природи	
	краса мистецтва	краса техніки, допитливість
	краса техніки	краса мистецтва, зовнішня краса, співпереживання, допитливість, сміливість, наполегливість
	зовнішня краса	краса техніки, гроші
	творчість	допитливість, цілеспрямованість, впевненість
	гроші	родина, зовнішня краса
Інструментальні	співпереживання	родина, краса техніки, допитливість, наполегливість
	самостійність	здоров'я, цілеспрямованість, впевненість
	допитливість	краса мистецтва, краса техніки, творчість, співпереживання
	цілеспрямованість	творчість, самостійність, допитливість, впевненість, наполегливість
	впевненість	творчість, самостійність, допитливість, цілеспрямованість
	сміливість	родина, здоров'я, краса техніки, співпереживання, самостійність, наполегливість

Така інформація дала нам можливість стверджувати про необхідність формування «поля цінностей» старших дошкільників незалежно від наявного рівня актуалізації включених в нього цінностей. Наприклад, цінність «цілеспрямованість» пов'язана з такими цінностями, як «творчість», «самостійність», «допитливість», «впевненість», «наполегливість».

Проведене тестування дітей віком від 5 до 7 років, які виховуються в умовах дошкільних освітніх закладів та першому класі початкової школи різних регіонів України (Схід України, Центральний та Західний регіони України), дозволило створити єдину базу даних, що налічує інформацію про 200 респондентів, та здійснити статистичний аналіз отриманих даних з урахуванням: кластеризації даних, факторного аналізу та кореляції між факторами.

Проведене дослідження дозволило констатувати наступне.

В рейтинг соціально значущих цінностей дітей шостого, сьомого років життя потрапили:

Таблиця 2.2

Рейтинг цінностей дітей 6–7 років

Група рейтингу цінностей (місце)	ЦІННОСТІ			
	Загальна вибірка	Схід України	Центр України	Захід України
I	Краса природи Творчість Здоров'я Сім'я	Сім'я Творчість Здоров'я Краса природи	Творчість Сім'я Краса природи Здоров'я	Краса природи Творчість Здоров'я Сім'я
II	Самостійність Гроші Дружба Сміливість	Дружба Гроші Самостійність Сміливість	Дружба Самостійність Гроші Сміливість	Гроші Самостійність Сміливість Дружба
III	Співпереживання Наполегливість Зовнішня краса людини Щастя	Зовнішня краса людини Наполегливість Щастя Співпереживання	Щастя Зовнішня краса людини Співпереживання Наполегливість	Наполегливість Зовнішня краса людини Співпереживання Щастя

Дані представлено відповідно до рейтингових місць (частоти виборів) цінностей у кожній вибірці респондентів.

За результатами проведеного обстеження ми можемо констатувати наступне. У дітей старшого дошкільного віку і молодшого шкільного віку термінальні та інструментальні цінності розподілились однаково пропорційно: 6 з 9 – термінальні, 3 з 9 – інструментальні. Поле значущих цінностей у старших дошкільників та першокласників на 50 % (5 з 9) співпадає. При цьому пари цінностей, що відрізняються, збігаються за типами (Таблиця 1.3).

**Відмінності поля цінностей дітей старшого дошкільного та
молодшого шкільного віку**

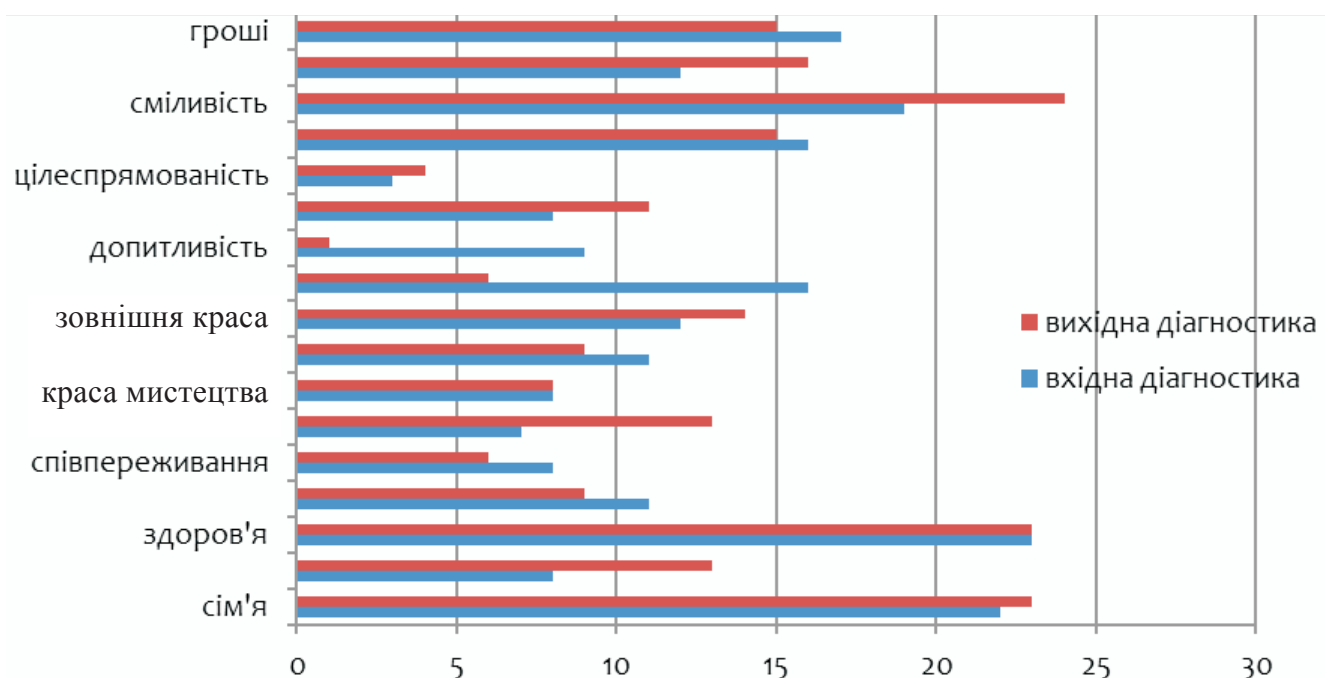
Вік дітей		Група цінностей
Дошкільники	Молодші школярі	
Щастя	Дружба	термінальні (цінності-блага)
Краса мистецтва	Творчість	термінальні (цінності-блага)
Співпереживання	Сміливість	інструментальні (цінності-регламенти)
Цілеспрямованість	Наполегливість	інструментальні (цінності-регламенти)

Це дає підстави нам стверджувати, що змістовна (якісна) сторона поля соціально значущих цінностей не змінюється (*залишається незмінною*) на перехідному етапі від дошкільної та початкової освіти.

Оцінка вибору рейтингових цінностей (параметри аналізу: вік дітей, ситуація розвитку) вказує на те, що аналіз представлених даних дозволяє визначити за кількісними показниками вибір респондентами Рейтингу значущості цінностей для дітей 5–7 років. Рангове представлення цінностей складає три групи найважливіших, віддалених та далеких цінностей. Перша група: сім'я, здоров'я, сміливість, краса природи, дружба, гроші, творчість, самостійність; друга група: щастя, наполегливість, співпереживання, зовнішня краса людини; третя група: краса техніки, впевненість, краса мистецтва, допитливість, цілеспрямованість. Особливо важливим вважаємо статистично підтверджений факт значущості для дітей всіх регіонів України таких цінностей, як *Краса природи, Сім'я, Творчість, Здоров'я*.

Виявлення широти та змісту «поля цінностей» у дітей дошкільного віку дозволило дорослим (батькам вихованців та педагогам) побачити очима дитини кінцевий результат освітньої роботи закладу дошкільної освіти, що визначається психологічними досягненнями дітей. Так, кожний із педагогічних колективів – учасників експериментальної роботи, що проводилась співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, зафіксував реальний стан вихованості дітей, особливостей їх світоглядних уявлень, розбіжність між «значущими», «знаними» та «дієвими» цінностями, міру реального втілення в життя ціннісних орієнтацій дітей, які характеризують інтереси, спрямованість свідомої поведінки, здатність до регуляції діяльності. Глибокий аналіз педагогами сфери ціннісних орієнтацій дітей дозволив скорегувати педагогічні цілі, плани, форми роботи з дітьми, поглибити індивідуальну роботу психолога з кожною дитиною. Прикладом цілеспрямованого використання даних спостережень та обстеження системи ціннісних орієнтацій дітей є обговорення психологом у дошкільному закладі «Зіронька» м. Обухів. (діаграма 2.1).

Оцінка динаміки змін у «полі цінностей» дошкільників

Структурно-динамічний аналіз ціннісних орієнтацій дитини, а відповідно, аналіз процесу становлення цінностей-благ та цінностей-засобів (термінальних та інструментальних цінностей) здійснювався за такими компонентами:

- когнітивний, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе;

- емоційний, що характеризує суб'єктивне, особистісне ставлення до предмета оцінювання в оточуючій природній, соціальній дійсності та виражається ступенем емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях;

- діяльнісний, що характеризує ступінь включеності й насиченості оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується за рівнем сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності.

Характеризуючи різні цінності найближчого, віддаленого та далекого «поля цінностей» у єдності їх структурних компонентів (табл. 1.3), зауважимо, що когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти представлені неоднорідно, оскільки в старшому дошкільному віці лише починає утворюватись цілісна структура ціннісних орієнтацій дитини.

Емпіричне дослідження структурних компонентів ціннісних орієнтацій довело наявність між ними статистичного зв'язку ($r \geq 0,22$ при $\alpha \leq 0,01$). Такий рівень статистичного зв'язку між структурними компонентами ціннісних орієнтацій пояснює особливості присвоєння цінностей дітьми дошкільного віку.

Найбільш представленим у структурі термінальних цінностей старших дошкільників виявився когнітивний компонент, в якому відображаються дитячі уявлення про зміст об'єктів, явищ чи якостей, які є цінними для них. Це вказує на характер педагогічних впливів у виховному процесі, коли розуміння цінностей відбувається тільки

через тлумачення їх змісту. Превалювання когнітивного компоненту у структурі термінальних цінностей вказує, що всі цінності є знаними для дитини, але це не означає, що ті ж самі цінності є значущими, тобто емоційно більш важливими. Найкращу обізнаність діти показали, аналізуючи поняття «гроші», «родина», «дружба», «здоров'я», «щастя», «краса природи».

Розповідаючи про «гроші», діти відзначали те, що «це такі спеціальні монетки і папірці, за які можна все купити: їжу, іграшки, картини; все, що завгодно; ну, звичайно, не все; гроші заробляють на роботі; без грошей не буде підручників, щоб вчитися, не буде за що купувати ліки для хворих; вони дітям, мамі і татові дають щастя». Найбільша поінформованість та легкість («про гроші розказати – це легко!»), з якою діти аналізували це поняття, свідчить про значне місце, яке посідає ця цінність у світі дітей в оточенні дорослих.

У дитячому розумінні «родина» – це не лише наявність «близьких людей: тата, мами, сестри, брата, які мають одне прізвище, народилися тут і живуть разом із тобою в одному будинку», а й особлива родинна атмосфера, у якій зберігаються добрі стосунки між її членами і панує «любов», коли «ми разом, нас багато і нам радісно», коли у нас «дружна сім'я і ніхто не свариться; люблять одне одного; все роблять разом: гуляють, граються, допомагають».

Висока позиція, яку займає родина в ієрархії дитячих цінностей, вказує на величезний потенціал виховного впливу рідних людей на особистість дитини дошкільного віку.

«Дружба» для дітей означає наявність друзів, коли «вони дружать: разом граються, веселяться, діляться усім, ніколи не сваряться і допомагають один одному». Останнє є підтвердженням того, що для старших дошкільників, окрім дорослих, вагому роль у їх соціалізації починають відігравати однолітки, набуває неабиякого сенсу налагодження і підтримання дружніх партнерських стосунків з ними, встановлення ефективної взаємодії між дітьми, реалізація спільних творчих проєктів тощо.

Будучи однією з найбільш знаних, цінність «здоров'я» пов'язується дітьми з відсутністю хвороб («коли усі перестають хворіти; не кашляють, не пчихають, не сопляють, не лежать у ліжку»), хорошим самопочуттям («коли добре себе почуваєш; маєш хороший настрій») та веденням здорового способу життя («доглядати за своїм тілом; займатися зарядкою; їсти корисні продукти»).

Цікавими були визначення, які давали діти такому складному, на нашу думку, поняттю, як «щастя». Спостерігався суттєвий вплив на його тлумачення досвіду власних переживань дитини. Діти пов'язували «щастя» із можливістю займатися улюбленою справою («гратися, малювати, будувати»), із благополуччям у родині («щаслива родина»), із взаєморозумінням між людьми («дуже любити когось; коли сталося щось хороше; коли люди ніколи не сваряться, не ображають один одного, роблять подарунки, радіють, веселяться») та з володінням матеріальними цінностями («як ти багатий, то в тебе буде щастя, бо щось можна купити»).

У сфері існування «Оточуючий світ природи» для дітей «краса природи» – це естетичне задоволення від побаченого, коли «навкруги красиво; коли побачив у лісі щось нове і красиве, чого учора не було» та розуміння необхідності збереження цієї краси – «природі подобається, коли квіти розпускаються, дерева, трава ростуть; коли якась тварина чи квіти не помирають; коли діти цінують природу, квіти поливають».

Серед інструментальних цінностей найбільш званою для старших дошкільників виявилась така цінність, як «самостійність», і це пояснюється запитом суспільства щодо прискорення та найшвидшого дорослішання дитини-дошкільника. «Самостійність» розуміється старшими дошкільниками як вміння себе обслуговувати («одягатися, чистити зуби, їсти»), як обізнаність у певних питаннях («знаєш про щось і робиш це; можеш сам писати в зошиті; сам читаєш») і покладання на свої сили під час виконання різних справ («сам за себе відповідаєш; сам готуєш сюрприз»).

Найменш знаними дітьми були цінності: «наполегливість», «цілеспрямованість», «допитливість», «впевненість», «співпереживання», «творчість».

Змістовна невизначеність для дитини двох останніх цінностей («співпереживання», «творчість») є взагалі небезпечною для її психіки, оскільки впливає на розвиток емпатії як механізму взаєморозуміння інших людей і є найбільш значущими у формуванні суб'єктної активності дитини.

Друге місце за рівнем прояву в структурі ціннісних орієнтацій старших дошкільників посідає діяльнісний компонент, що демонструє міру втілення дитячих цінностей у життя та відображує рівень прояву їх регулятивних механізмів. Найбільш дієвими визначилися: інструментальні цінності – «впевненість», «цілеспрямованість», «самостійність», «творчість»; термінальні цінності – «дружба», «щастя». Мало задіяними в дітей залишилися такі термінальні цінності, як «краса мистецтва» та «краса природи».

Емоційний компонент, як найменш представлений у структурі ціннісних орієнтацій дітей, посідає останнє місце. Найбільш значимими, емоційно наповненими цінностями, що відповідали потребам старших дошкільників, були: термінальні – «родина», «здоров'я», «краса природи», «гроші»; інструментальні – «дружба». Найменшу прихильність серед дітей мали такі інструментальні цінності – «впевненість», «співпереживання», «цілеспрямованість», «наполегливість». Загальна тенденція щодо зниження ваги емоційного компоненту у структурно-динамічній характеристиці ціннісних орієнтацій вказує на небезпеку у формуванні функціонального призначення цінностей. Якщо в структурі цінностей знижений емоційний компонент, це призводить: 1) до амбівалентних характеристик прояву цінностей; 2) до відсутності особистого ставлення в інтерпретації досвіду спілкування та діяльності; 3) до зниження регулюючої ролі цінностей в життєдіяльності дошкільника. В емоційній сфері сучасних дітей виявлено суперечності, пов'язані з характером взаємодії внутрішнього світу дитини і соціального оточення. Подальша деформація або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів, небезпечне ігнорування закономірностей та особливостей їх становлення на етапі дошкільного дитинства виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку сучасної дитини.

Тенденція до гармонійної єдності у проявах структурних компонентів ціннісних орієнтацій дітей прослідковується тільки у тих випадках, коли вони наближені до вищих рівнів актуалізації, тобто є у найближчому полі цінностей. Прикладом цього може слугувати цінність «дружба», яка знаходиться на першому рівні актуалізації та у структурі якої компоненти найбільше, порівняно з усіма іншими цінностями, наближені один до одного (ВО когнітивного компоненту = 78, емоційного = 58, діяльнісного = 61). Вказану цінність можна вважати сформованою, оскільки у ній відображене ро-

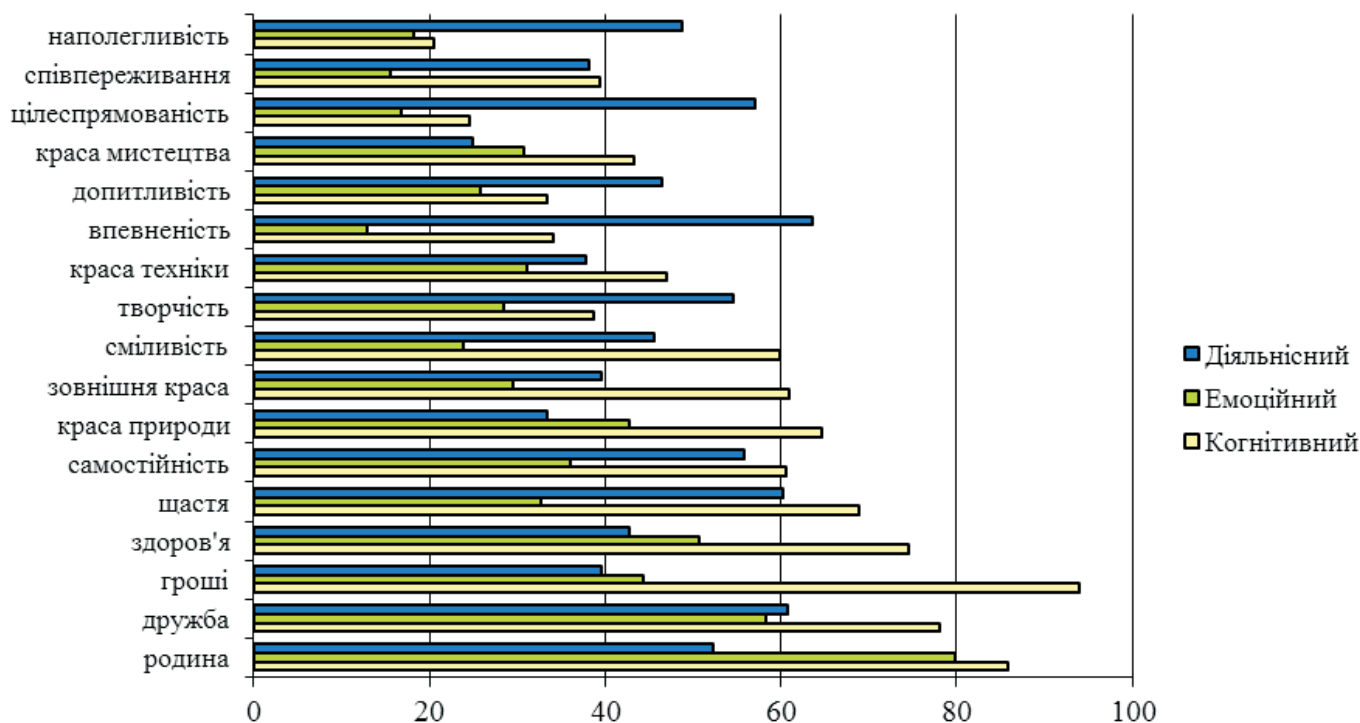
зуміння дитиною поняття «дружба», яскраво виражене емоційне забарвлення, тобто вона є значущою в ієрархії вибору цінностей та має діяльнісні характеристики, тобто проявляється у спілкуванні та ігровій діяльності. Цей вибір найважливішої цінності зроблено дітьми старшого дошкільного віку, що підтверджує функціональну регулятивну роль цінності в життєдіяльності людини, оскільки для старших дошкільників спілкування з однолітками має найбільшу актуальну мотивацію. До того ж, на першому місці цей вибір зроблено дітьми мегаполісу, що вказує на імпліцитну присутність проблеми порушення емоційних контактів дорослих з дитиною в сім'ї великих міст (зменшення часу спілкування батьків з дітьми) у порівнянні зі стилем життя малих міст, де на першому місці дітьми зроблено вибір цінності «родина».

Структурна-динамічна характеристика цінностей, що знаходяться на дальньому, третьому рівні актуалізації вказує на те, що в їх структурі спостерігається дисонанс. Так, інструментальна цінність «цілеспрямованість» має такі значення ВО у розвитку структурних компонентів (когнітивного компоненту = 34, емоційного = 13, діяльнісного = 64).

Для більш повної структурної характеристики ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку дані подано графічно на діаграмі 2.2.

Діаграма 2.2

Рівні актуалізації ціннісних орієнтацій старших дошкільників за їх структурними компонентами

Відзначимо, що на шляху привласнення як термінальних, так і інструментальних цінностей відбувається прояв емоційного ставлення дитини до соціально значимого ідеалу, поступове формування уявлень про його образ та перевірка дитиною його дієвості у процесі спільної з однолітками діяльності. Уявлення про ідеал наповнюються не тільки змістом, а й виступають для дитини орієнтирами її поведінки у процесі

самостійної діяльності з дорослими та однолітками. Під час привласнення ціннісних орієнтирів дитина навчається регулювати свою поведінку відповідно із засвоєними цінностями.

Загальна тенденція процесу становлення ціннісних орієнтацій дозволяє прийти до висновків, що для більшості дітей певний рівень прояву термінальних цінностей поєднується з відповідним рівнем прояву інструментальних ціннісних орієнтирів (зв'язок між цінностями показано у табл. 2.1).

Все це вказує на вимогу щодо комплексного, а не лінійного супроводу та педагогічної підтримки широкого поля цінностей. У змісті всієї палітри різних видів діяльності дитини дошкільного віку повинні віддзеркалюватися цінності людини з усіх сфер людського буття: «людина-людина», «людина-природа», «людина-техніка», «людина-мистецтво». Увага до всіх напрямків навчально-виховної роботи дошкільного закладу є сучасною вимогою та професійною ознакою педагогічної праці кожного педагога, що відображено у нормативно-правовій базі всіх законодавчих документів, які регулюють освітню політику України.

Аналіз процесу становлення «поля цінностей» старших дошкільників через характеристики їх структурних компонентів вказує на принципову суттєву відмінність в утворенні цінностей термінальних (цінності-блага) та інструментальних (цінності-регламенти).

Порівняльний аналіз між термінальними та інструментальними цінностями з позиції рівня розвитку їх структурних компонентів показує розбіжність ступеня сформованості емоційного, когнітивного та діяльнісного компонентів, своєрідну розбалансованість у структурі цілої характеристики та негармонійність.

Типовим варіантом таких розбіжностей є низький рівень (несформованість) когнітивного структурного компоненту та високий рівень прояву діяльнісного компоненту. Так, більшість дітей (90 %) не знали, що означає поняття «цілеспрямованість», «співпереживання», але в ігровій ситуації:

- вміли передавати свої переживання та переживати за інших;
- обирали ролі, в яких співпереживання є рольовою характеристикою;
- виконували ролі, спрямовані на здійснення сюжету;
- обирали ролі завжди спрямовані на досягнення мети гри.

Це вказує на специфіку інструментальних цінностей, які для діяльнісної природи дитини дошкільного віку є визначальними, оскільки забезпечують реалізацію суб'єктної активності у провідному виді діяльності – сюжетно-рольовій грі та спілкуванні з однолітками.

Особлива значущість діяльнісного компоненту для розквіту взаємопов'язаних з ним емоційного та когнітивного компонентів в цілісній характеристиці сформованої цінності підтверджується тим, що старші дошкільники, які демонструють достатній рівень розвитку діяльнісного структурного компоненту термінальних цінностей, вміло: називають зазначені цінності, надають їм змістовної характеристики (когнітивне наповнення); визначають власну міру значимості кожної цінності (емоційне наповнення); керуються названими цінностями у процесі здійснення самостійної діяльності з дорослими та однолітками (діяльнісна характеристика).

Схожа тенденція прослідковується, якщо старші дошкільники показують достатній рівень розвитку інструментальних цінностей («співпереживання», «самотійність», «допитливість», «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість», «наполегливість»). Вони вміло реалізують у поведінці адекватні вказаним інструментальними цінностям різні дії у предметно-практичних видах діяльності з іншими людьми (прояв діяльнісного компоненту); точно визначають своє ставлення до названих цінностей (прояв емоційного компоненту); опановують назви та зміст інструментальних цінностей (прояв когнітивного компоненту).

Вказані тенденції підкреслюють особливий характер та значення інструментальних цінностей у процесі становлення всієї широти поля цінностей, оскільки забезпечують активність дитини в різних видах діяльності. Визначення їх недостатнього рівня розвитку (у полі цінностей вони знаходяться на третьому, далекому від центру рівні), недостатня увага з боку дорослих щодо підтримки та формування інструментальних цінностей, як способів реалізації цільової спрямованості життєдіяльності, руйнує потенціал особистісної активності дитини.

Процес засвоєння термінальних та інструментальних цінностей у старшому дошкільному віці відбувається у єдності прояву їх когнітивного, емоційного та діяльнісного структурних компонентів. При цьому спостерігається специфіка привласнення старшими дошкільниками термінальних та інструментальних цінностей. У результаті статистичного аналізу даних доведено: по-перше, широту поля цінностей старших дошкільників представляють найближчі (родина, дружба, здоров'я, щастя); віддалені (самотійність, краса природи, зовнішня краса, сміливість, творчість, краса техніки); та далекі (впевненість, допитливість, краса мистецтва, цілеспрямованість, співпереживання, наполегливість) термінальні та інструментальні цінності, які виконують регламентуючі орієнтири у вияві власної активності дитини в різних видах діяльності (предметно-практичній, образотворчій, пізнавальній, ігровій).

Визначено:

– по-перше, розвиненість у ціннісно-смісловій сфері дошкільника системи цінностей потребує єдності її структурних компонентів, що забезпечує дієвість їх реального функціонування в житті дитини;

– по-друге, інструментальні цінності, які виступають знаряддям розвитку психіки дитини, знаходяться у далекому полі цінностей.

Характеристика цінностей дитини старшого дошкільного віку з погляду змістового наповнення та структурних особливостей дає уявлення про унікальну структуру глибинного змісту індивідуальних переваг конкретної особистості. Здійснення відбору, найважливіших ситуацій та пояснення дитиною переваг вибору вказувало на змістовне наповнення важливих для дошкільника ціннісних орієнтацій.

Виявлення емоційних переваг, когнітивного наповнення та фактичного існування (прояву) ціннісних орієнтацій в житті дитини дозволяє розрізнити емоційні, когнітивні та регулятивні якісні характеристики в структурі ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку та відокремити «значимі», «знані» та «дієві» цінності. Привласнюючи різні цінності, дитина починає самотійно, свідомо керуватися ними в різних видах діяльності у грі, у навчанні, в праці, поступово набуваючи досвіду

їх ефективної реалізації. За допомогою уявлень про норми, цінності, ідеали людина регулює не тільки свою поведінку, а й, даючи їм оцінку, виявляє своє ставлення до вчинків інших, чим реально творить суспільні взаємозв'язки у найближчому оточенні. Інакше можна стверджувати про те, що атмосфера підтримки в групі однолітків, взаєморозуміння, соціальне та психічне благополуччя – це реальний вклад, який робить кожна дитина завдяки дієвості особистих ціннісних орієнтацій.

Співвідношення та узгодженість вибору соціально значущих цінностей з рівнем сформованості структурно-динамічних характеристик ціннісної орієнтації, яка представлена єдністю її компонентів, вказує на здатність до прийняття та вибору дитиною старшого дошкільного віку цінностей як пріоритетних індикаторів особистісного зростання. Ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступінь дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв у поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. Вказані позиції представлено у матеріалах співробітників лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України [16, 18, 24, 55, 62, 91, 105, 122, 141, 143, 174].

2.2. Прийняття дитиною цінностей як фактор особистісного розвитку

Важливішим періодом інтенсивного розвитку ціннісно-сислової сфери особистості є етап ранньої юності, в ході якого мінливі індивідуальні інтенції узгоджуються з усталеними нормативними смислами. У цьому контексті ціннісне самовизначення у юнацтві виступає контрапунктом у розвитку особистості, справляючи величезний вплив на все подальше життя людини. Але ж з першого періоду онтогенезу людини, в дитинстві, відбувається формування підвалин ціннісних уявлень, очікувань, смислів, цінностей. Людина не народжується з готовими уявленнями про світ та ціннісними орієнтаціями, вони формуються впродовж усього її життя. Ціннісна структура особистості є результатом процесів, з одного боку, засвоєння суспільних цінностей, моральних норм, ролей, а з другого – становлення особистісного «Я», самосвідомості людини. Особистість є динамічною системою і знаходиться в стані безперервної зміни та розвитку. В процесі такого особистісного становлення поступово все більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють людині більш самостійно визначати задачі та напрямок власного розвитку. Система ціннісних орієнтацій особистості виступає в якості регулятора та механізму такого розвитку, визначаючи форму реалізації намічених цілей та постановку нових значущих цілей. Своєю чергою, досягнутий рівень розвитку особистості поступово створює все нові підґрунтя для розвитку та вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій. Оскільки цінності представляють внутрішній світ особистості і є характеристикою сфери свідомості та невід'ємною ознакою зростаючих можливостей дитини у нарощуванні якостей свідомого життя, важливим завданням сучасної психолого-педагогічної науки постає вивчення передумов,

чинників, тенденцій і закономірностей становлення ціннісних орієнтацій у дошкільному віці, виявлення шляхів оптимізації ціннісних пошуків дошкільників.

Відсутність феномену ціннісних орієнтирів залишає дитину в ситуації постійної ситуативної невизначеності, необхідності пояснення та тлумачення з боку дорослих вже здійсненої поведінки, руйнує саму можливість цілепокладання, можливості погляду у майбутнє. У зв'язку з цим основною виховною задачею розвитку особистості дошкільника є становлення ціннісних орієнтацій дитини як центрального регулятора зовнішньої поведінки та внутрішнього психічного життя, а також гармонізація вже сприйнятих особистістю і соціально необхідних цінностей у практичній діяльності.

Проблемні питання збереження цілісності особистісних досягнень дитини вимагають професійно виважених та науково обґрунтованих дій дорослих у забезпеченні наступності між дошкільною та початковою ланками освіти. Соціальна ситуація розвитку дитини на етапі переходу «дошкільна – початкова освіта» актуалізує від дорослих психологічних знань щодо закономірностей розвитку дитини старшого дошкільного віку. Ускладнює розуміння та прийняття психологічних закономірностей віку той факт, що у старшому дошкільному віці (шостий та сьомий роки життя) кожна дитина проживає в різних соціально-педагогічних умовах: – в групах дошкільного освітнього закладу, – у першому класі загальноосвітньої школи; – в групах різного роду Центрів розвитку, або в умовах сімейного виховання, використовуючи за запитом батьків освітні послуги гувернера або взагалі ігноруючи розвивальні завдання відповідного перед школою віку. Дорослий при цьому по-різному бачить соціальну позицію, роль, свої стосунки з дитиною та функції щодо неї, оскільки найближчим часом бачить/не бачить дитину в ролі учня початкової школи. До того ж, на віковому шляху старшого дошкільника постає специфічне завдання – проживання вікової кризи (6–7 років), яка називається «криза регуляції поведінки» і призначенням якої є набуття якостей довільної регуляції всіх сформованих до цього часу психологічних надбань емоційного та пізнавального характеру. І хоча ця криза не є гострою, але ж перебіг змін у поведінці, стосунках з дорослими та ровесниками, змін у характері протікання діяльності впливає на остаточне закріплення особистісних надбань. Традиційно виділяється три аспекти психологічної зрілості: інтелектуальний, емоційний та соціальний. Під інтелектуальною зрілістю розуміють диференційоване сприйняття (перцептивна зрілість), яке включає виділення фігури з фону; концентрацію уваги; аналітичне мислення, яке виражається в спроможності розуміння основних зв'язків між явищами; можливість логічного запам'ятовування; уміння відтворити зразок, а також розвиток тонких рухів руки та сенсомоторну координацію. Можна сказати, що така інтелектуальна зрілість значною мірою відображає функціональне дозрівання структур головного мозку.

Емоційна зрілість в основному розуміється як зменшення імпульсивних реакцій і можливість протягом тривалого часу виконувати не дуже привабливі завдання.

До соціальної зрілості відноситься потреба дитини в спілкуванні з однолітками і уміння підпорядковувати свою поведінку до законів дитячих груп, а також спроможність виконувати роль учня в ситуації шкільного навчання. Найбільш серйозні заперечення проти шкільного навчання в цьому віці висловлював у свій час Д.Б. Ельконін. Він писав, що перехід на наступний, більш високий етап розвитку дітей визначається

тим, наскільки повно прожитий попередній період, наскільки дозріли ті внутрішні протиріччя, які можуть вирішитись шляхом такого переходу. Якщо ж він закінчиться до того, як ці протиріччя дозріли, – штучно форсований без урахування об'єктивних чинників, – то суттєво постраждає формування особистості дитини. Скорочення дошкільного дитинства на один рік може порушити існуючий процес розвитку дітей і не принести користі. Д.Б. Ельконін вважав, що замість організації шкільного навчання з 6 років, доцільніше розширити мережу підготовчих груп дитячих садів, де зручніше готувати дітей до школи, оскільки дітям у дитячому садку краще, вони живуть більш повним, більш різноманітним життям і виглядають життєрадісними і здоровішими, ніж їхні однолітки-школярі.

Незалежно від того, коли дитина пішла до школи, в 6 чи 7 років, вона в певний момент свого розвитку проходить через кризу. Цей перелом може розпочатись у 7 років, а може зміститись до 6 чи 8 років. Як і будь-яка криза, криза 7 років не міцно пов'язана з об'єктивною зміною ситуації. Важливо, як дитина переживає ту систему стосунків, до якої вона відноситься, – чи то стабільні стосунки, чи такі, які різко змінюються. Змінилось сприйняття свого місця в системі стосунків – а отже, змінюється соціальна ситуація розвитку, і дитина опиняється на межі нового вікового періоду.

Криза 3 років була пов'язана з усвідомленням себе як активного суб'єкта в світі предметів. Промовляючи «Я сам», дитина прагне діяти в цьому світі, змінити його. Тепер вона приходить до усвідомлення свого місця в світі суспільних відносин. Вона відкриває для себе значення нової соціальної позиції – позиції школяра, пов'язаної з виконанням дорослими важливої навчальної роботи. І нехай бажання зайняти це нове місце в житті з'явилося у дитини не з самого початку навчання, а на рік пізніше, усе одно формування відповідної внутрішньої позиції докорінно змінює її самосвідомість. Як вважає Л.І. Божович, криза 7 років – це період народження соціального «Я» дитини.

Зміна самосвідомості призводить до переоцінки цінностей. Те, що було важливим раніше, стає другорядним. Колишні інтереси, мотиви втрачають свою спонукальну силу, їх замінюють нові. Усе, що стосується навчальної діяльності (насамперед оцінки), виявляється цінним, те, що пов'язане з грою, – менш важливим. Маленький школяр із захопленням грається, і гратися ще буде довго, проте гра вже не є основною складовою частиною його життя.

Перебудова емоційно-мотиваційної сфери не обмежується появою нових мотивів і зрушеннями, перестановками в ієрархічній мотиваційній системі дитини. У кризовий період відбуваються глибокі зміни в плані переживань, підготовлені всім ходом особистісного розвитку в дошкільному віці. Наприкінці дошкільного дитинства намітилось усвідомлення дитиною своїх переживань. Зараз усвідомлені переживання утворюють стійкі афективні комплекси. Окремі емоції й почуття, які відчувала дитина років чотирьох, були швидкоплинними, ситуативними, не залишали помітного сліду в її пам'яті. Те, що вона періодично зіштовхувалась з невдачами в деяких справах чи іноді отримувала неприємні відгуки про свою зовнішність, і відчувала з цього приводу засмучення, образу чи прикрість, не впливало на становлення її особистості. Як відомо, лише небагато дошкільників здобувають високий рівень тривожності й заниження уявлення про себе; щоб це сталося, у сім'ї повинна панувати особлива атмос-

фера невдоволення і високої вимогливості. І навпаки, в умовах захвалювання та захоплення виростають діти з надмірно високою навіть для дошкільного віку самооцінкою; їх також мало. Усі ці випадки – результат засвоєння постійно повторюваної оцінки близьких дорослих, а не узагальнення власного емоційного досвіду; в період кризи 7 років проявляється те, що Л.С. Виготський називає узагальненням переживань. Ланцюг невдач чи успіхів (у навчанні, у широкому спілкуванні), які кожний раз приблизно однаково переживаються дитиною, призводить до формування стійкого афективного комплексу – почуття неповноцінності, приниження, скривдженого самолюбства чи почуття власної значущості, компетентності, винятковості. Звичайно, у подальшому, ці афективні утворення можуть змінюватися, навіть зникати при накопиченні досвіду іншого роду. Проте деякі з них, підкріплюючись відповідними подіями та оцінками, фіксуватимуться в структурі особистості та впливатимуть на розвиток самооцінки дитини, її рівень домагань. Завдяки узагальненню переживань у 7 років з'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового змісту для дитини, між ними встановлюються зв'язки, уможлиблюється боротьба переживань. Таке ускладнення емоційно-мотиваційної сфери призводить до виникнення внутрішнього життя дитини. Це не зліпок із зовнішнім її життям. Хоча зовнішні події, ситуації, стосунки становлять зміст переживань, вони своєрідно переломлюються у свідомості, й емоційні уявлення про них утворюються залежно від логіки почуттів дитини, її рівня домагань, очікувань і т. д. Скажімо, одна і та ж оцінка, отримана на уроці різними дітьми, викликає у них цілковито різний емоційний відгук: четвірка для одного – джерело бурхливої радості, для іншого – розчарування й образи, одним сприймається як успіх, іншим – як невдача. З іншого боку внутрішнє життя – життя переживань – впливає на поведінку і, тим самим, на зовнішню канву подій, до яких активно залучається дитина.

Розпочата диференціація зовнішнього та внутрішнього життя дитини пов'язана зі зміною структури її поведінки. З'являється змістова орієнтувальна основа вчинку – ланка між бажанням щось робити діями, що розгортаються. Це інтелектуальний момент, який дозволяє більш-менш адекватно оцінити майбутній вчинок з точки зору його результатів і більш віддалених наслідків. Проте одночасно це і момент емоційний, оскільки особистісний зміст вчинку – його місце в системі стосунків дитини з оточуючими, ймовірні переживання з приводу змін цих стосунків. Змістове орієнтування у власних діях стає важливою стороною внутрішнього життя. У той же час воно вилучає імпульсивність і безпосередність поведінки дитини. Завдяки цьому механізму втрачається дитяча безпосередність; дитина роздумує, перш ніж діяти, починає скривати свої переживання та симніви, намагається не показувати іншим, що їй погано. Дитина зовнішньо вже не така, як внутрішньо, хоча протягом молодшого шкільного віку ще будуть значною мірою зберігатися відкритість, прагнення виплеснути всі емоції на дітей і близьких дорослих, зробити те, що дуже хочеться. Суто кризовим проявленням диференціації зовнішнього та внутрішнього життя дітей зазвичай являються кривляння, манірність, штучне напруження поведінки. Ці зовнішні особливості, а також і схильність до примх, афективних реакцій, конфліктів, починають зникати, коли дитина виходить із кризи і вступає в новий вік.

Психологічна розвиненість дитини дошкільного віку характеризується можливістю проявити свою продуктивну активність у взаємодії з навколишнім світом через

різні види діяльності. Така розвиненість передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини. Вказані якості є фундаментальними для новоутворень дошкільного дитинства, вони визначають психічну активність дитини як суб'єкта розвитку та подальшого саморозвитку і забезпечують легку адаптацію її до нового соціального статусу – статусу учня початкової школи.

Дошкільна зрілість визначається сформованістю всіх психічних процесів: емоціональних, що надають дитині можливість виявити свій стан, настрої, розвинути та проявити пізнавальні, етичні та естетичні емоції; когнітивних процесів, що надають дитині можливість пізнавати світ та бути активним суб'єктом пізнання (функціонування всіх когнітивних процесів сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уяви), та вольових процесів, що надають дитині якісно нову можливість довільної регуляції поведінки та діяльності й характеризують нову ступінь розвитку психічних процесів – довільність.

Розвиненість та зрілість (сформованість) емоційних, когнітивних, вольових психічних процесів надає дитині якісно нові можливості прояву свого «Я» у всіх видах діяльності. Дитина може діяти не тільки за зразком, але й на творчому рівні. Творчий рівень будь-якої діяльності демонструє особистісний рівень розвитку дитини, що спрямовує нові завдання її розвитку – самостійне та гармонійне поєднання рушійних сил активності («Хочу»), пошук необхідних можливостей – знань, умінь та навичок («Можу») та особистісних механізмів регуляції поведінки для досягнення цілі («Буду»).

Творча активність дитини у всіх специфічно дитячих видах діяльності формує особистісні якості дитини – від елементарних уявлень та позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу – думок, почуттів, мрій, бажань, мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень до становлення основ її світогляду і розвиненістю її *свідомості* (пізнавальної активності, емоційної сприйнятливості, позитивної налаштованості дій, думок, оптимістичними переживаннями, реалістичними намірами). Сформованість *самосвідомості* (ідентифікації себе зі своїм «Я», адекватної самооцінки, домагання визнання іншими її чеснот, уміння співвідносити «хочу», «можу», «буду», здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі; орієнтування в своїх основних правах і обов'язках) характеризує ступінь психологічної зрілості дошкільника.

Якісний розвиток усіх психологічних досягнень дитини, що характеризується у комплексному визначенні «дошкільна зрілість», передбачає здатність дитини проявити особистісну активність у всіх специфічно дитячих видах діяльності – гри, пізнавальній, художньо-образній (малювання, ліпка, аплікація, конструювання, спів, слухання музики, хореографічні рухи, танці, інсценізація) – як на репродуктивному (за зразком), так і на творчому рівнях.

Важливість і унікальність існуючої в житті дитини сьомого року життя системи ціннісних орієнтацій як складової всієї смислової сфери особистості підкреслює значущість дошкільного віку як своєрідного етапу формування особистості, результатом якого є поява в кінці періоду ряду особистісних новоутворень. Базовими особистісними новоутвореннями дитини старшого дошкільного віку є: виникнення першого схематичного абрису дитячого світогляду; виникнення внутрішнього плану свідомості; виникнення перших етичних інстанцій; початок формування довільності; підпорядкування мотивів. Неперевершена значущість кожного з вказаних психологічних

надбань у становленні особистості вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціальнозначущих цінностей як регуляторів психічної, соціальної, предметно-практичної, пізнавальної, образотворчої активності. Враховуючи проблемне коло питань щодо факторів, які сприяють розвитку у дитини здатності до вибору соціальнозначущих цінностей, ми можемо стверджувати про загострення вказаних аспектів розвитку у дитини старшого дошкільного віку в зв'язку з перебігом вікової кризи 6(7) років. Як відомо, криза саморегуляції поведінки має свої ознаки на різних фазах її перебігу: докритичної, критичної та посткритичної фази. Докритична фаза характеризується спонтанічною поведінкою, що притаманна дошкільнику. Критична фаза актуалізує прояв ненатуральної поведінки: дитина вдає когось іншого, щось приховує; спостерігається втрата безпосередності у спілкуванні з оточенням: бажання виконання чийось дій, дитина виявляє, яке значення матиме ця дія для неї самої (показна наївність трактується як нещирість); спостерігається надмірна дорослість: питання виконання норм охорони та збереження себе; розпадається єдність інтелекту і емоцій: дитина не панує над своїми почуттями; синдром гіркої цукерки: дитині є погано, але не показує цього. Всі ці ознаки – прояв дитиною вимоги щодо уваги і поваги до себе – потребують індивідуалізації виховних питань. Посткритична фаза характеризується тим, що дитина починає підпорядковувати свою поведінку обов'язковим соціальним нормам, використовує етичні інстанції у міжособистісній взаємодії. У зв'язку зі змінами поведінки та діяльності дитини у період проживання вікової кризи саморегуляції важливо враховувати суперечливість, єдність та взаємозв'язок психологічних змін і досягнень дитини, які виступають рушійними силами розвитку особистості. Вже стало аксіомою, що особистість розвивається у зв'язку з внутрішніми суперечностями, котрі виникають у її житті. Вони обумовлюються, як наголошував Г. Костюк, її ставленням до навколишнього середовища, успіхами й невдачами, порушенням рівноваги між індивідом і суспільством. Однак зовнішні протиріччя, які набувають навіть конфліктного характеру (наприклад, конфлікти між дитиною і батьками), ще не стають рушієм розвитку. Тільки інтеріоризуючись, викликаючи в індивіді протилежні тенденції, які вступають між собою у боротьбу, вони стають джерелом його активності, спрямованої на вирішення внутрішнього протиріччя шляхом вироблення нових способів поведінки. Розглянемо деякі аспекти взаємовпливу особистісних новоутворень періоду вікової кризи регуляції поведінки та актуалізації ціннісних орієнтацій дітей. Так, сама діяльність і поведінка дитини сьомого року життя, що опинилась з різних причин у принципово відмінних умовах навчально-виховних впливів дошкільного закладу, шкільного навчання, в ситуації індивідуального сімейного виховання, або в Центрах розвитку дитини, спричинюються рядом мотивів, між якими існує складна система різних співвідношень. При виникненні ситуації зіткнення безпосередніх особистісних спонукань дитини з засвоєними соціальними мотивами виникає так звана боротьба, внаслідок якої один мотив починає домінувати і підпорядковувати інші. Повторюваність цієї ситуації формує супідрядність мотивів як особистісне новоутворення дошкільного віку. Поява **феномену супідрядності мотивів** – спроможності дошкільника підпорядковувати поведінку одному домінуючому мотиву над іншими, менш вагомими, становлення системи та ієрархії мотивів

вказують на процес вибору дитиною соціальнозначущих цінностей та можуть виступати критерієм цієї здатності. Конкретний зміст цієї ієрархії, а саме, які мотиви підкоряють собі всі інші спонукання, залежить від досвіду взаємодії дітей і їх виховання. Міжособистісна взаємодія як виховний фактор є однією із найдієвіших соціальних детермінант становлення ціннісно-сислової сфери особистості, розвитку її духовності. Розвивально-виховний її потенціал здебільшого досліджується у взаємодії дорослого і вихованця, залишаючи відкритими багато питань впливу на дитину різних референтних груп, впливу інформації, що поступає із мас-медіа. Розкриття виховного впливу в системі «вихованець-вихованець», «вихованець-дорослий» найчастіше зводиться до дії механізму особистісного зразка, наслідування чи вимоги у різних її формах. Але слід зазначити, що попри теоретичне визнання пріоритетності розвивального спілкування, базованого на діалозі з дитиною, попри різноманітні філософські, психологічні теорії та дослідницькі розробки й навчальні програми демократичного, гуманістичного, альтруїстичного, ненасильницького і т. п. спрямування спілкування з дітьми у практиці освітньої системи (дошкільної та початкової шкільної), спостерігається педагогічна безпорадність, переважання авторитарності та маніпулювання дітьми. При цьому багато педагогів згодні з необхідністю суб'єктного, шанобливого, розвивального спілкування, яке не травмує і не пригнічує активність дитини. Проте на практиці більшість дорослих не здійснює з дітьми повноцінної взаємодії, активність та самостійність дітей часто гальмується. Причина такого становища полягає в тому, що в навчальних закладах не реалізується головна умова розвитку дитини – діалогічне спілкування, у просторі якого формуються та усвідомлюються етичні інстанції, що регулюють міжособистісні стосунки, взаємодію та поведінку.

Поява психологічного феномену *внутрішні етичні інстанції* – засвоєні дошкільником моральні норми, які регулюють його поведінку відповідно до соціальних вимог, також може слугувати критеріальною ознакою здатності дитини до вибору соціально-значущих цінностей. Таке ствердження виходить з того, що засвоєння моральних норм та узгодження їх із власними потребами й проявами самостійності, дошкільниками сприяє досягненню значного ступеня регуляції власної поведінки. Водночас із цілеспрямованістю дій дошкільнят зростає здатність до вольових зусиль, яку діти спрямовують на досягнення мети і подолання труднощів. Регуляція емоційних переживань та поведінкових актів малюка, спонукувана в грі та взаємодії з дорослим, формує довільність поведінки – важливе особистісне новоутворення дошкільного віку. На фоні імпульсивної поведінки дитини початку дошкільного віку її дії з часом стають все більш керованими, безпосередні емоційні спонуки підкоряються соціально прийнятній меті. Довільність поведінки дошкільняти формується за умов правильних виховних впливів дорослих – батьків і педагогів. За влучним висловом Д. Шеффера, «дітям потрібні любов, керівництво та обмеження». Завдяки сформованим «внутрішнім етичним інстанціям» дитина стає здатною керувати своїми діями відповідно до поставленої мети, яка допомагає переборювати труднощі, докладати зусилля. Формуються вольові риси особистості: наполегливість, самостійність, цілеспрямованість, здатність до саморегулювання та ін. Внутрішніми спонуками до цих виявів стають соціальні мотиви, власні обіцянки, почуття обов'язку тощо. Важливим досягненням

розвитку дитини дошкільного віку є поява емоційної децентрації: здатність її враховувати в своїй поведінці бажання, інтереси, прагнення, переживання інших людей. При цьому емоційний відгук виникає раніше, ніж дитина набуває вміння оцінювати ситуацію з точки зору іншої людини за допомогою розвитку емоційної уяви. За зовнішнім актом поведінки спостерігаються узагальнені переживання, які гостріші, глибші, ніж раніше, бо ці переживання пов'язані зі ставленням до дитини, яке усвідомлюється та афективно узагальнюється. Ефектом проживання вікової кризи є зрушення афекту з кінця на початок дії. Передчуття наслідків віддалених учинків коректує дитячу поведінку, формує моральну, мотиваційно-сміслову саморегуляцію (почуття власної гідності, провини, відповідальності тощо). Гідність як синкретична якість особистості, в якій відображені особистісні риси характеру, свідчить про моральну цілісність вихованця і може слугувати показником (критерієм) його особистісної мобільності. Цю позицію також покладено в основу припущення здатності дитини старшого дошкільного віку до вибору соціально значущих цінностей. У своєму ствердженні ми виходимо із відомих досліджень дитячої психології, в яких представлено вікову здатність до здійснення вибору. Так, у молодшого дошкільника спонуканням до дії є безпосереднє враження, а не усвідомлення її віддалених наслідків. Дія за безпосереднім враженням позбавляє поведінку вибірковості, призводить до необдуманих вчинків. Вміння дитини робити свідомий вибір пов'язується із розвитком довільної поведінки та означає відхід від імпульсивних, ситуативних та малоусвідомлюваних дій (Л.С. Виготський, Л.А. Гарсіашвілі, В.К. Котирло, Н.О. Циркун). Старший дошкільник вчиться вибирати на основі з'ясування значимості потрібної поведінки: усвідомлення сенсу своїх дій, як встановлення відношення мотиву до мети, відношення між тим, що досягати і навіть (Л.М. Головіна, Л.О. Кожаріна, Н.М. Кожухова, О.М. Леонтьєв, Я.З. Неверович, Н.І. Непомняща, О.О. Смирнова). Так, дитина вправляється, за словами Л.С. Виготського, у вільному виборі між двома можливостями, який визначається не ззовні, а зсередини самою дитиною.

Означений екскурс щодо динаміки перебігу кризового періоду у психічному розвитку дитини сьомого року життя підкреслює важливі аспекти регулятивної ролі системи ціннісних орієнтацій в становленні особистості. Це потребує у практиці освіти свідомого врахування дорослими закономірностей перебігу вікової кризи розвитку старшого дошкільника (6–7 років). Вікова криза регуляції поведінки акцентує в практиці дошкільної та початкової освіти наукове обґрунтування проблем виховання особистості. Наукове рішення проблеми набуває особливої значущості щодо втілення дорослими психологічно виважених дій, які б враховували факт проживання дитиною сьомого року життя в різних соціальних умовах та способах навчання – дошкільні навчальні заклади, центри розвитку дитини, загальноосвітня середня школа. Тим самим нового осмислення набуває наукова категорія вікової кризи розвитку старшого дошкільника та психолого-педагогічні чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей як регуляторів спілкування, поведінки, діяльності.

Психолого-педагогічні умови, що передбачають єдність змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу вихованців мають зосереджуватися на формуванні цілісності особистості дитини як відповідної цінності освітнього простору.

У зв'язку з цим недопустимим є спрощений підхід до формування системи ціннісно-сислової сфери дитини, зокрема його системи ціннісних орієнтацій, обмеження цього процесу лише інформаційним поданням. Тут має принципове значення, в якій формі вихованець оволодіває змістом ціннісної орієнтації. Важливо, щоб цей зміст був проблемно представлений в етико-когнітивній антиномії (добро – зло), а в свідомості вихованця внутрішній рух відбувався від образу моральної дії до розуміння її сутності. Не менш важлива збалансованість емоційного, когнітивного та діяльнісного компонентів ціннісних орієнтацій як характеристики їх структурної цілісності, для чого виховні впливи дорослих повинні сповна використовувати проектування позитивного досвіду життєдіяльності вихованців. Необхідність доповнення та переосмислення чинників та рушійних сил індивідуалізації психічного, соціального, духовного розвитку дитини старшого дошкільного віку на етапі переходу від дошкільної до початкової освіти підкреслюється тим, що в сучасному суспільстві ціннісно-сислова сфера особистості складається не лише під впливом традиційних чинників, таких як сім'я, оточення з однокласників, але й під впливом нових чинників: ЗМІ, інтернет, комп'ютерні ігри.

Свідоме врахування та створення умов для набуття необхідних досягнень сприяє усталенню якостей, в яких активно вправляється дитина довгий латентний спокійний період життя до підліткової кризи і який припадає й використовується дитиною весь період навчання у початковій школі. Специфіка проживання дитиною старшого дошкільного віку кризи 6–(7) років характеризується надбанням дитиною довільності всіх психічних процесів, зокрема розвитком регулюючої функції поведінки відповідно до засвоєних нею ціннісних орієнтирів. Психологічним результатом зазначених процесів є усталення найважливіших надбань особистісного розвитку дошкільника, пов'язаних із духовними аспектами його життя. Специфіка означеного періоду вказує на актуальну потребу збалансування зусиль дорослих у забезпеченні особистісних новоутворень, якими є: виникнення першого образу дитячого світогляду; виникнення внутрішнього плану свідомості; виникнення перших етичних інстанцій; початок формування довільності; підпорядкування мотивів. Неперевершена значущість кожного з вказаних психологічних надбань у становленні особистості вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціально значущих цінностей та в цілому, формування її духовних підвалин життя.

Прийняття дитиною ціннісних орієнтирів, якими вона керується в діяльності, поведінці, стосунках із дорослими та ровесниками, актуалізує взагалі рішення проблеми формування культури вибору, яка передбачає створення з боку дорослих умов, що наповнені свободою. Людині, а особливо молодій людині, завжди надзвичайно важко здійснити вибір. Адже це – відповідальність. Вибором просякнуті всі дії людини. Вибір розпочинається з дитинства і триває все життя. Формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта, особистісні цінності відбивають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. Сам процес становлення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку – це відповідь на питання: як соціальний світ стає доступним аналізу, розумінню та привласненню дитиною. Узагальнений висновок щодо цього шляху підтверджує, що вибір здійснюється через

перебіг емоційних станів (інтерес, подив, захоплення) та більш складних емоційних почуттів (етичних, естетичних, інтелектуальних), ґрунтується на розумі (і це, безперечно, актуалізує певну інтелектуальну розвиненість), реалізується через діяльність, яка відповідно потребує від дитини розвинених якостей вольової регуляції, оскільки долає необхідність і розвивається на засадах вільних дій. Усе це потребує створення зовнішніх умов для здійснення вибору.

Аналітичний огляд наукових матеріалів дозволяє констатувати, що однією з провідних тенденцій розвитку освітньої ситуації сьогодення стає перехід до ціннісної парадигми (М.В. Богуславский, В.А. Караковский, Г.Б. Корнетов, З.И. Равкин, В.А. Слостенин та ін.), який засвідчує підвищену увагу до формування ціннісно-змістової сфери дитини. В.Е. Чудновський підкреслює, що формування ціннісно-змістової сфери – не якийсь визначений етап розвитку людини, цей процес перетворення ціннісних орієнтацій є «наскрізним», він «прокреслює» все життя людини від народження до глибокої старості, який вступає у складну взаємодію з віковими особливостями і середовищними факторами. Аналіз літературних джерел надає можливість констатувати, що посилюється науковий інтерес до проблематики філософії виховання особистості. Відомо, що філософія виховання насамперед відповідає на питання про те, якою повинна бути особистість, якими рисами вона повинна володіти, в якому напрямку треба вести її становлення. Філософія виховання також вирішує проблему ставлення людини до світу, до природи, до суспільства, до різноманітних людських спільнот, до інших людей, до самої себе. Вона оцінює явища і процеси, які сприяють вихованню людини, визначає взаємодію між факторами й умовами формування особистості. Наше спрямування дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку психологічної науки з огляду на посилення уваги дослідників до проблем становлення творчої особистості, що здатна проявити та регулювати свою життєву активність на основі сутнісних ціннісних орієнтацій, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі.

Водночас ми констатуємо про відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутнісних понять, пов'язаних ціннісними орієнтаціями дитини дошкільного віку. Спільним для зазначених підходів є визнання емоційно-ціннісного ставлення як важливого структурного компоненту самосвідомості та є необхідною сходинкою на шляху до особистісного зростання (В. Котирло). Вищезначене вимагає від педагогів системи дошкільної освіти внутрішньої впорядкованості і структурованості смислів, цінностей, побудови власних конструктивних образно-понятійних схем, пред'являє особливі вимоги до системи суб'єктивного контролю професійно-значущої поведінки, складниками якої є фасилітація дорослим процесу розвитку маленької дитини, її підтримка, сприяння і просування вперед. Проте на сьогодні цілим рядом досліджень (Е.В. Бодрова, А.Г. Исмагилова, Г.В. Маралов, В.А. Ситаров, Т.И. Чиркова, Е.Г. Юдина) показана неготовність педагогів до здійснення оптимальної взаємодії з дітьми, відсутністю наявності у їх свідомості ідей стимулювання дитячої активності, заохочення до її проявів, створення умов і підтримання саморозвитку дитини та реальної взаємодії, спрямованої на домінування, придушення ініціативи.

Декларуючи прихильність гуманістичної парадигми, більшість педагогів залишаються на технократичних позиціях, відмітною ознакою яких є маніпулятивний підхід до дітей. У педагогічному середовищі недостатньо педагогів, здатних з позицій гуманізму вирішувати найбільш важкі питання в умовах соціальних змін. Для сучасної ситуації українського дошкільця характерним є два аспекти процесу становлення особистісної моделі взаємодії з дітьми: з одного боку, педагоги демонструють потребу у поширенні сучасних інновацій на засадах діалогічного спілкування з дітьми та їх сім'ями; з іншого – постає як жорстка вимога нормативних і методичних документів. Така подвійна ситуація, ускладнена, до того ж, відсутністю об'єктивних умов для реалізації особистісної моделі взаємодії з вихованцями (реальна наповнюваність груп; висока плинність кадрів; велика кількість вакансій педагогічних та допоміжних посад тощо), породжує міжособистісні і внутрішньоособистісні конфлікти, посилення функціонування різного роду педагогічних стереотипів. Отже, теоретичний аналіз проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як пріоритетних індикаторів особистісного зростання та аналіз чинників розвитку і реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі вказують на протиріччя між вимогами з боку суспільства щодо необхідності гуманізації освіти, найважливішим компонентом якої є орієнтація педагогів на особистісну модель взаємодії з дітьми та відсутністю об'єктивних і суб'єктивних умов її реалізації. Психолого-педагогічні умови, що передбачають єдність змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу вихованців, мають зосереджуватися на формуванні цілісності особистості дитини як відповідної цінності освітнього простору. Оскільки основним способом життя людини є діяльнісний, то цінності особистості є підґрунтям активності, яка проявляється у тих чи інших видах її діяльності. Особистісне функціонування вихованця набуває для нього особливого сенсу, коли він постійно підтримує зв'язок між своєю життєдіяльністю і людьми, які оточують його (батьками, педагогами, однолітками). У зв'язку з цим недопустимим є спрощений підхід до формування системи ціннісно-сміслової сфери дитини, зокрема його системи ціннісних орієнтацій, обмеження цього процесу лише інформаційним поданням. Тут має принципове значення, в якій формі вихованець оволодіває змістом ціннісної орієнтації. Важливо, щоб цей зміст був проблемно представлений в етико-когнітивній антиномії (добро – зло), а в свідомості вихованця внутрішній рух відбувався від образу дії, що наповнений ціннісним відношенням до розуміння сутності цінності. Не менш важлива збалансованість емоційного, когнітивного та діяльнісного компонентів ціннісних орієнтацій як характеристика їх структурної цілісності, для чого виховні впливи дорослих повинні сповна використовувати проектування позитивного досвіду життєдіяльності вихованців.

2.3. Співвідношення зовнішніх соціально-педагогічних та внутрішніх психологічних чинників привласнення дитиною соціально значущих цінностей

Аналіз проблеми співвідношення зовнішніх (соціально-педагогічних) та внутрішніх (психологічних) факторів впливу на процес прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей є актуальним питанням теорії та практики освіти.

Важливість наукового аналізу цього питання посилюється запитом сучасного суспільства на підтримку становлення людини, яка має чітку систему поглядів, що надають життю осмисленості, ясності, розуміння мети особистісної активності, почуття власної гідності, почуття значущості своїх виборів, що в цілому характеризує сформованість життєвої компетентності. Актуальність дослідження визначається потребою збалансування зусиль дорослих у забезпеченні повноцінного психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку на перехідному етапі від дошкільної до початкової освіти, пов'язаної з потребою підвищення якості розвитку дитинства на основі базових духовних засад життєдіяльності людини у соціумі. Важливим аспектом, який спрямовує зусилля на аналіз співвідношення зовнішніх (соціально-педагогічних) та внутрішніх (психологічних) факторів впливу на духовну сферу особистості виступає зміна соціальної ситуації розвитку дитини старшого дошкільного віку. Психологічні надбання дитини закріплюються в структурі особистості в період проживання старшим дошкільником вікової кризи 6–(7) років, основним надбанням якої є становлення механізмів свідомої регуляції власної поведінки, що зумовлює можливість вибору та прийняття дитиною соціально значущих цінностей.

Наукова обґрунтованість та важливість аналізу співвідношення чинників впливу полягає в тому, що вперше проаналізовано взаємозв'язок визначальних психолого-педагогічних чинників вибору та прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей та характеристик психологічних надбань, що з'являються у період вікової кризи 6–(7) років як ознаки особистісного зростання старшого дошкільника.

Виокремлення визначальних психолого-педагогічних чинників прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей спрямувало на визначення комплексу основних завдань: – дослідити можливості вибору та прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей як регуляторів особистісної активності у спілкуванні та різних суто дитячих видів діяльності (предметно-практичній, ігровій, пізнавальній, образотворчій); – визначити особливості прояву соціально значущих цінностей у дітей старшого дошкільного віку в умовах зміни соціальної ситуації розвитку (дошкільна – початкова освіта); – дослідити особливості взаємозв'язку між специфікою вибору та прийняття дітьми соціально значущих цінностей та характеристиками психологічних надбань, які з'являються у період вікової кризи як ознаки особистісного зростання; – визначити зовнішні соціально-педагогічні та внутрішні психологічні суб'єктивні чинники, що

зумовлюють прийняття дитиною соціально значущих цінностей на етапі проживання вікової кризи 6–(7) років життя.

Виділяючи в аналізі дослідження чинники, що впливають на вибір та прийняття дитиною цінностей, ми базуємося на обґрунтованому застереженні О. Запорожця про те, що суть не в тому, щоб зрозуміти, якою мірою той чи інший чинник впливає на процес привласнення дитиною базових цінностей. Важливо зрозуміти та осмислити їх якісне співвідношення у період перебігу від емоційного відгуку та інтересу до вчинків людей, до осмислення дитиною цінності та перетворення її у діючий та регулюючий власну поведінку психологічний феномен. Простежується єдність думок науковців щодо впливу чинників (факторів) на формування у дитини базових основ духовного зростання. Всі фактори поділяють на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх насамперед відносять сім'ю та сімейне виховання, соціум, значущих дорослих, освітні інституції, особистість вихователя, зміст виховання, художню літературу, твори мистецтва, засоби масової інформації. Серед внутрішніх називають індивідуально-типологічні особливості, якісний розвиток психічних новоутворень дитини, вікові, життєві кризи, психологічні травми, психоемоційні стани, життєвий досвід. У певний віковий період особливу роль відіграє певний чинник. Так, саме у дошкільному віці, окрім сім'ї, важливого значення набуває спілкування з однолітками, спілкування з іншими дорослими. В той же час розширюється часовий контакт із різними ЗМІ. Відповідно розширюються і межі впливу.

Для аналізу аспектів співвідношення зовнішніх (соціально-педагогічних) та внутрішніх (психологічних) факторів впливу на процес прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей визначено єдину бальну оцінку психологічної зрілості кожного респондента та утворено три групи результатів таких оцінок (1 група – низький рівень оцінок, 2 група – середній рівень, 3 група – високий рівень оцінок). Проведено аналіз залежності рівня психологічної зрілості та вибору рейтингових цінностей: визначена лінійна залежність між цими параметрами. Здійснено статистичний аналіз отриманих даних, який проведено з урахуванням кластеризації даних, факторного аналізу та кореляції між факторами. Проведено статистичний аналіз бази даних із забезпеченням кроків щодо надійності вивчення.

Проведене тестування дітей віком від 5 до 7 років, які виховуються в умовах дошкільних освітніх закладів та першому класі початкової школи різних регіонів України (Схід України, Центральний та Західний регіони України), дозволило створити єдину базу даних, що налічує інформацію про 200 респондентів та здійснити статистичний аналіз отриманих даних з урахуванням: кластеризації даних, факторного аналізу та кореляції між факторами. Виявлено надійні узгоджені зв'язки між характеристиками особистісних якостей респондента та вибору дітьми рейтингових цінностей. Пошук взаємозв'язків між вибором дитиною ціннісних орієнтацій та сформованістю загальних психічних якостей розвитку старшого дошкільника, які розглядаються в нашому дослідженні як внутрішні чинники прийняття соціально значущих цінностей, спрямував подальший аналіз бази даних, в якому знайдено фактор другого порядку. Він з'єднує три фактори з характеристиками, що

не належать до ціннісних орієнтацій, проте характеризують рівень психологічної зрілості дитини старшого дошкільного віку через сформованість психологічних досягнень дитини (емоційний, пізнавальний розвиток, довільна регуляція поведінки). Визначено, що серед усіх критеріїв оцінки особистісних якостей респондентів найвагоміший внесок до здатності дитини до прийняття та вибору соціально значущих цінностей становлять: фактор «світоглядні уявлення та мовлення», фактор «етичні інстанції» та поведінкові ознаки, що підтверджує нашу позицію в тому, що категорія «ціннісна орієнтація» дитини дошкільного віку може бути представлена якісними характеристиками з погляду структурної цілісності психіки дитини в єдності емоційних, когнітивних та регулятивних ознак. Статистичне (Т.О. Піроженко, О.С. Рогозянський) підтвердження рангових виборів соціально значущих цінностей та сформованість емоційного компоненту характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмета оцінювання в оточуючій природній та соціальній дійсності й має прояв через ступінь емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях; (І.І. Карабаєва, Л.Д. Токарева, О.І. Федорчук). Можливість вибору та прийняття дитиною соціально значущих цінностей залежить від когнітивного (пізнавального) розвитку дитини та виявляється через змістову наповненість, насиченість оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе, тобто понять, які означають систему ціннісних орієнтирів дитини (С.О. Ладивір, О.Ю. Хартман). Факт прийняття дитиною соціально значущих цінностей характеризує ступінь включеності оцінних суджень у реальній життєдіяльності дитини та аналізується за ступенем сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності (Л.І. Соловйова).

Представимо конкретні дані: урахування зовнішнього фактору впливу на сформованість ціннісних орієнтацій дітей проаналізовано з позиції проживання дітей у різних регіонах України (Центральні регіони, Схід України, Захід України), а також з урахуванням освітньої інституції, до якої причетна організація життєдіяльності дитини 6–7 років (дитяча група в закладі дошкільної освіти або перший клас загальноосвітньої школи).

У таблиці 2.4 та діаграмі 2.3 представлено вибір соціально значущих цінностей дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (зовнішній фактор – заклад дошкільної освіти та початкової школи).

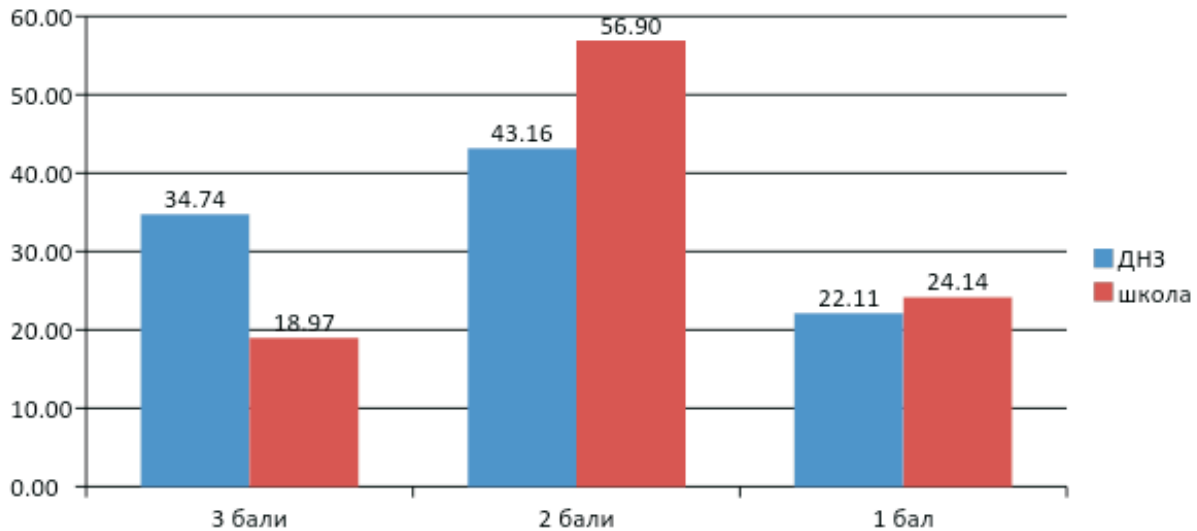
Таблиця 2.4

Оцінка вибору рейтингових цінностей
(параметри аналізу: вік дітей, ситуація розвитку)

Оцінка	Кількість респондентів (осіб)		Відносний показник (%%)	
	ДНЗ	ПШ	ДНЗ	ПШ
3 бали	33	11	34,74	18,97
2 бали	41	33	43,16	56,90
1 бал	21	14	22,11	24,14
Всього:	95	58	100,00	100,00

Діаграма 2.3

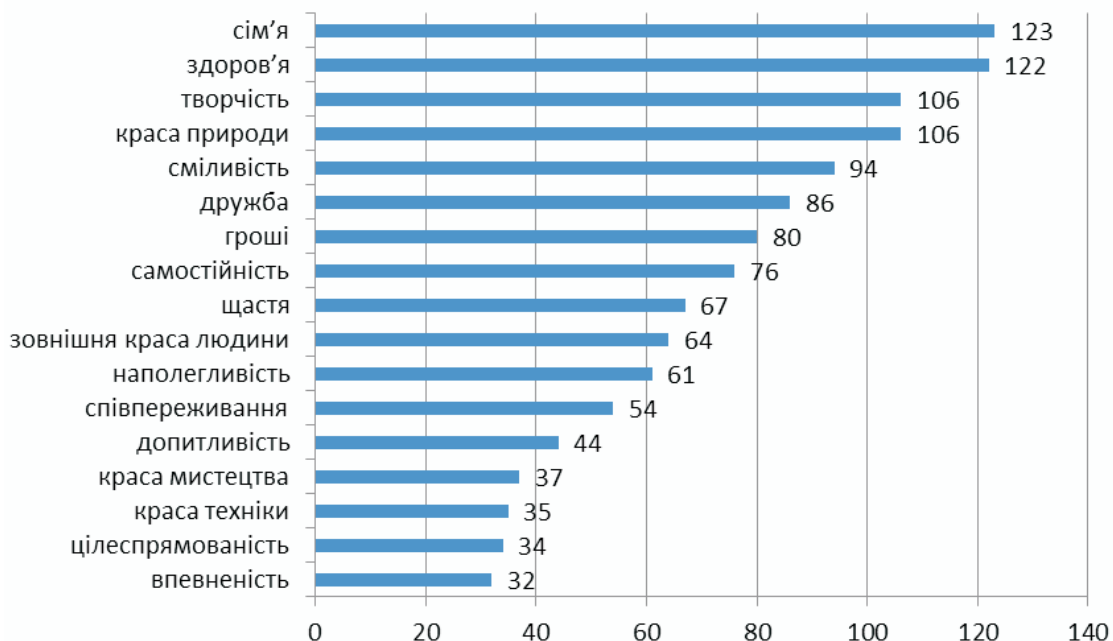
Оцінка вибору рейтингових цінностей (параметри аналізу: вік дітей, ситуація розвитку)

Серед респондентів старшого дошкільного віку та молодшого шкільного віку найбільше відрізняються частки розподілу оцінок вибору соціально значущих цінностей високого рейтингу. Ця різниця у відносному показнику даних становить 15,77 % на користь старших дошкільників. Різниця в оцінках вибору цінностей середнього рейтингу становить 13,74 % на користь молодших школярів. Частки оцінок вибору цінностей низького рейтингу в групах респондентів близькі за значеннями. Різниця становить всього 2,03 % на користь молодших школярів.

Діаграма 2.4

Рейтинг цінностей дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку

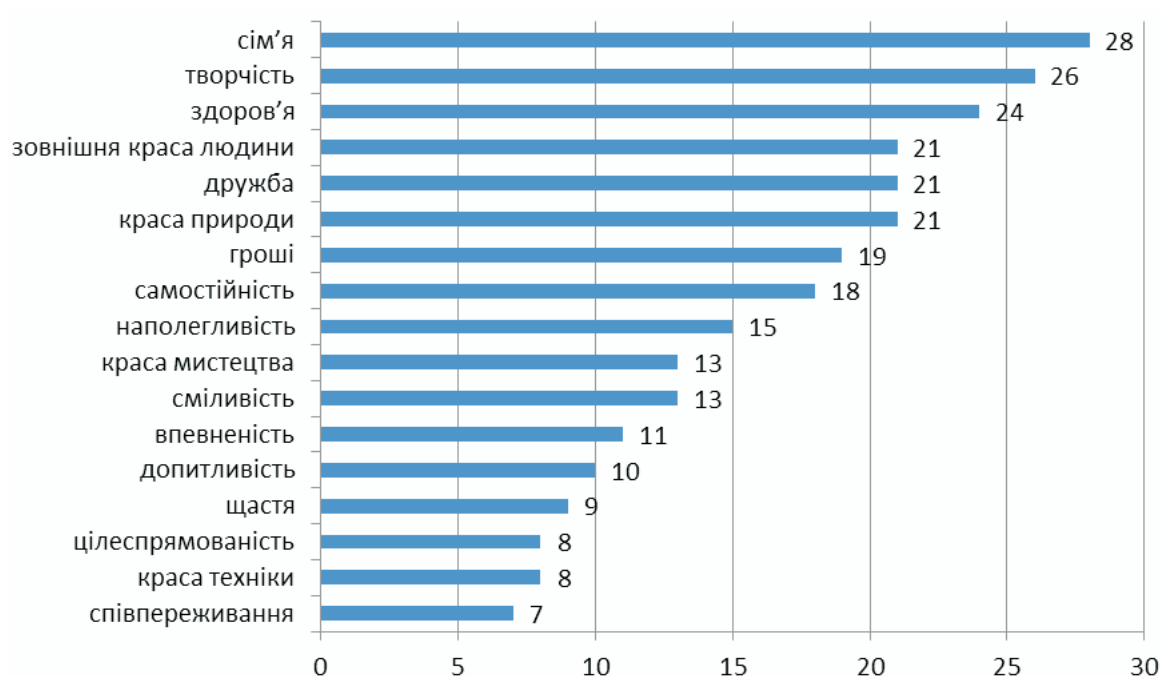
Вибірка – 200 осіб. Час обстеження – осінь 2016 року. На діаграмі зазначено кількість/частота виборів (Наприклад: 123 дитини з 200 обрали «Сім'ю» як найголовнішу цінність).

Статистично доведено відсутність суттєвих відмінностей між даними дітей – вихованців дитячого садка та першого класу школи. Останнє викликає занепокоєння, оскільки вказує на те, що ціннісні орієнтації в ситуації вікової «кризи регуляції поведінки» не виконують своєї стабілізуючої ролі у самостійному керуванні поведінкою на подальших латентних періодах розвитку.

Представимо також інформацію щодо відповіді на питання: чи існують регіональні відмінності вибору значущих цінностей у дітей в різних регіонах України? Регіональний аспект функціонування цінностей (порівняльні діаграми).

Діаграма 2.6

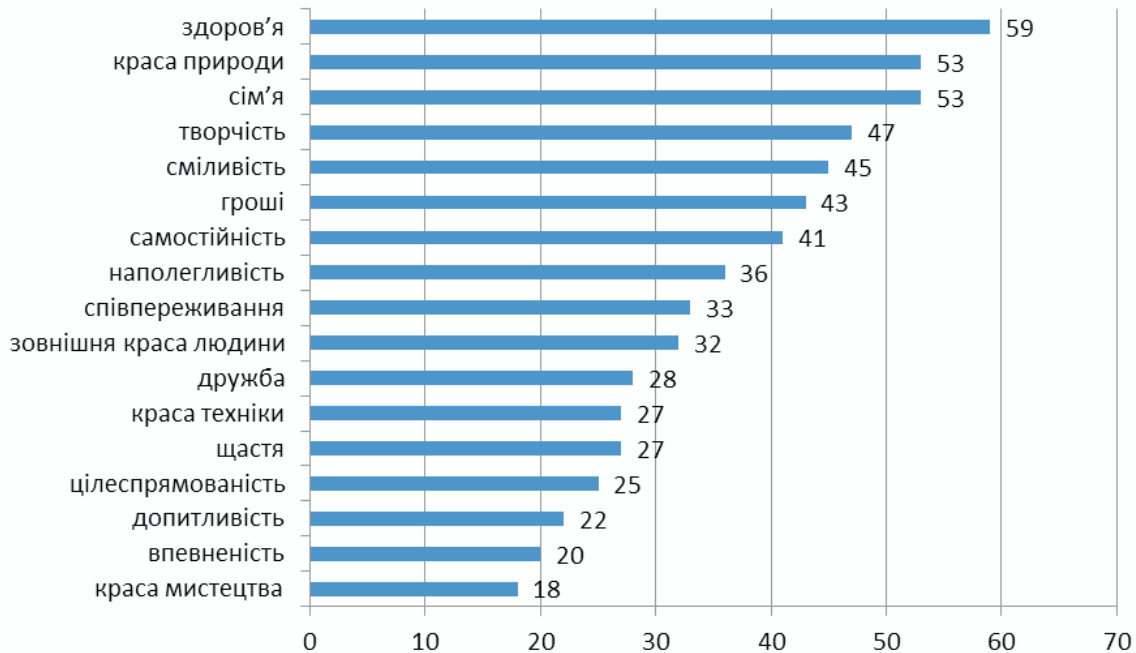
Рейтинг цінностей дітей 6–7 років (діти зі Сходу України)

Вибірка – 34 особи (діти шостого, сьомого років життя, які проживають на Сході України, Донецька обл.). Час обстеження – осінь 2016 року. На діаграмі зазначено кількість/частоту виборів (Наприклад: 26 дітей з 34 обрали «Творчість» як найголовнішу цінність).

Діаграма 2.7

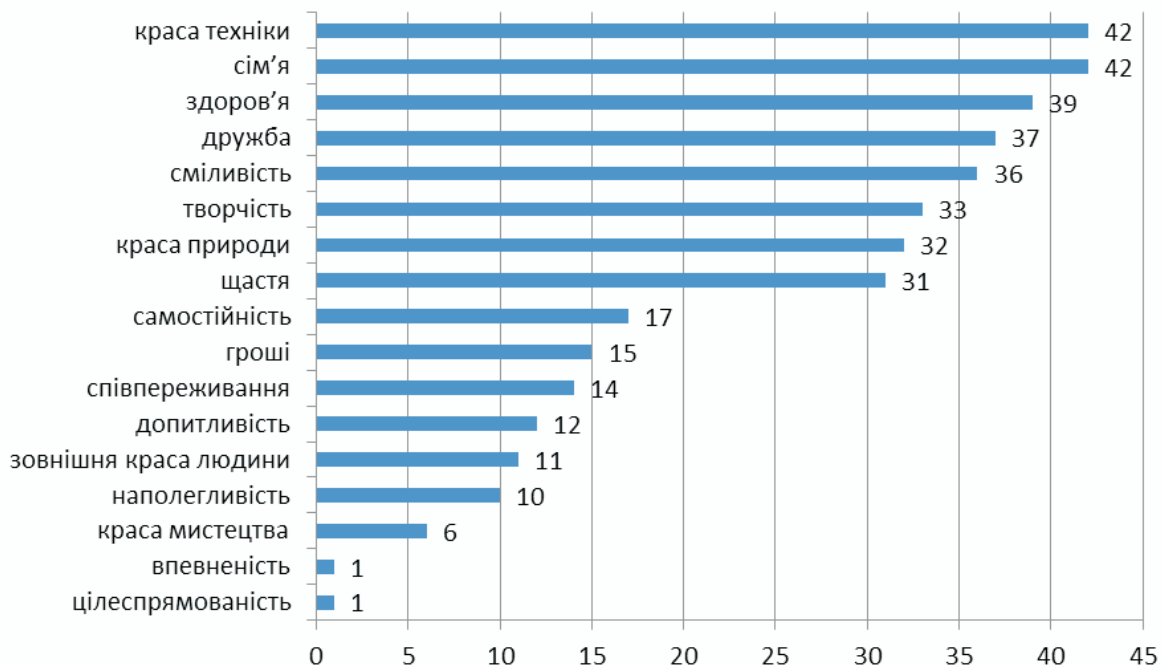
Рейтинг цінностей дітей 6–7 років (діти з центру України)

Вибірка – 77 осіб (діти шостого, сьомого років життя, які проживають у Центральній Україні, Київ). Час обстеження – осінь 2016 року. На діаграмі зазначено кількість/частоту виборів (Наприклад: 59 дітей з 77 обрали «Здоров'я» як найголовнішу цінність).

Діаграма 2.8

Рейтинг цінностей дітей 6–7 років (діти із Західної України)

Вибірка – 42 особи (діти шостого, сьомого років життя, які проживають у Західній Україні, Закарпаття). Час обстеження – осінь 2016 року. На діаграмі зазначено кількість/частоту виборів (Наприклад: 37 дітей з 42 обрали «Дружбу» як найголовнішу цінність).

Для нашого дослідження особливого значення набувають внутрішні чинники прийняття дитиною соціально значущих цінностей – вікові психічні новоутворення. Тому окремим завданням постало визначення рівня особистісного розвитку кожного респондента з вибірки досліджуваних, а також визначення ваги кожного з новоутворень.

Згідно з набором емпіричних даних, рівень особистісного розвитку – це оцінка набору характеристик за рівнями сформованості внутрішніх психічних новоутворень дитини. В нашому дослідженні – це світоглядні уявлення, етичні інстанції у взаємодії з однолітками та дорослими, мислення, мовленнєвий розвиток, довільна поведінка, мотиваційна складова.

Згідно з алгоритмом обробки результатів діагностичної бесіди «Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей», ми мали можливість визначити такі рівні сформованості світоглядних уявлень: високий – сформована картина Світу, рівень вище середнього – виражені світоглядні уявлення, середній – наявні світоглядні уявлення, рівень нижче середнього – обмежені світоглядні уявлення, низький рівень – фрагментарні світоглядні уявлення. Представимо аналіз даних щодо співвідношення внутрішніх чинників та сформованості ціннісних орієнтацій дітей.

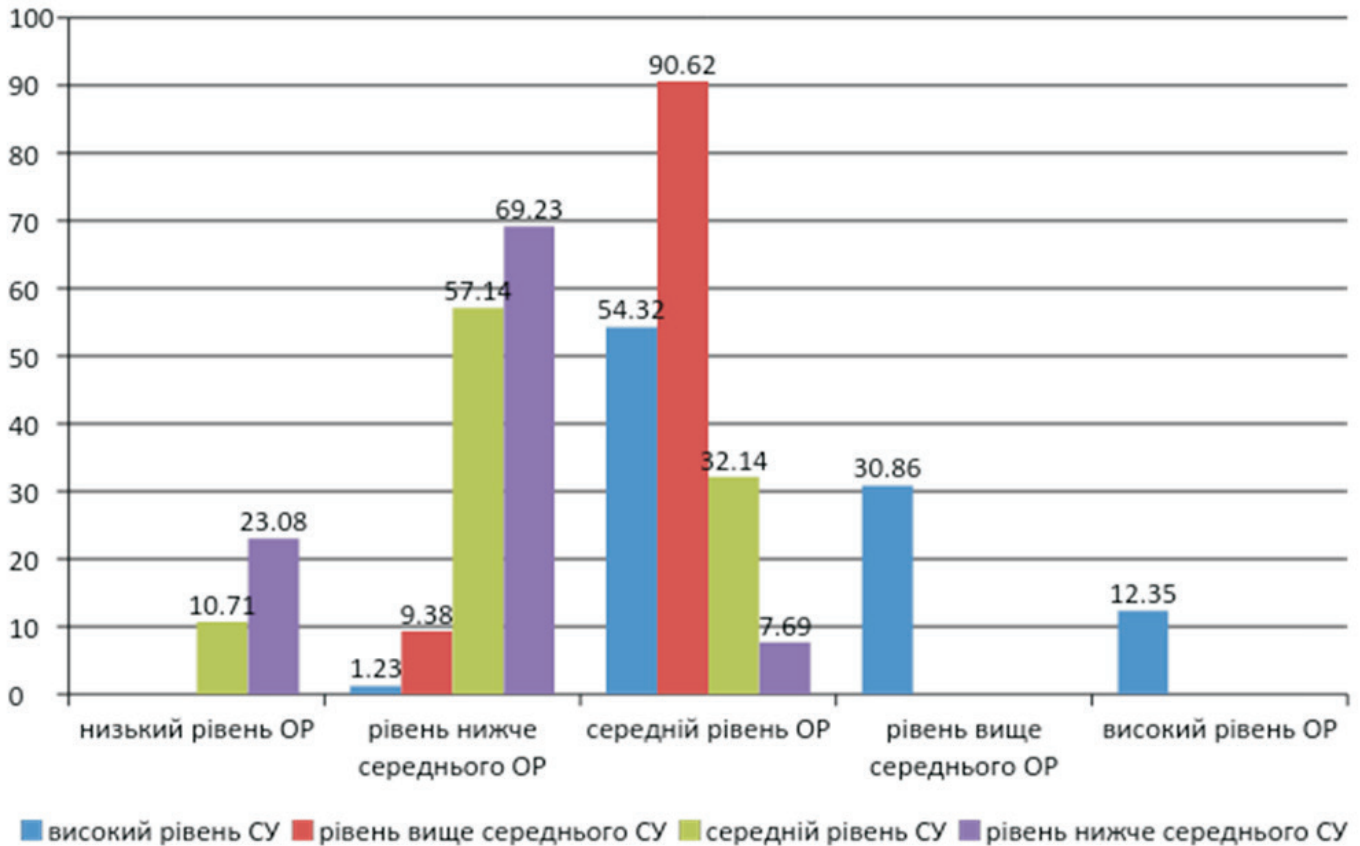
У виборці респондентів віком 5–6 років зафіксовано такі результати: високий рівень світоглядних уявлень мають 57,89 % (55 осіб); рівень вище середнього – 13,68 % (13 осіб); середній рівень – 20 % (19 осіб); рівень нижче середнього – 8,42 % (8 осіб). У виборці респондентів віком 6–7 років зафіксовано такі результати: високий рівень світоглядних уявлень мають 43,10 % (25 осіб); рівень вище середнього – 32,76 % (19 осіб); середній рівень – 15,52 % (9 осіб); рівень нижче середнього – 8,62 % (5 осіб). З низьким рівнем сформованості світоглядних уявлень не виявлено жодного респондента зі всієї вибірки (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Взаємозв'язок рівнів сформованості світоглядних уявлень із
рівнем особистісного розвитку
(параметр аналізу: загальна вибірка респондентів, відносний показник)**

Рівні сформованості світоглядних уявлень	Загальний особистісний розвиток					
	низький рівень ОР	рівень нижче середнього ОР	середній рівень ОР	рівень вище середнього ОР	високий рівень ОР	кількість
високий рівень СУ	0,00	1,23	54,32	30,86	12,35	81
рівень вище середнього СУ	0,00	9,38	90,63	0,00	0,00	32
середній рівень СУ	10,71	57,14	32,14	0,00	0,00	28
рівень нижче середнього СУ	23,08	69,23	7,69	0,00	0,00	13

**Взаємозв'язок рівнів сформованості світоглядних уявлень із
рівнем особистісного розвитку
(параметр аналізу: загальна вибірка респондентів)**

Як видно з представлених даних, сформована картина Світу (високий рівень сформованості світоглядних уявлень) та виражені світоглядні уявлення (рівень сформованості світоглядних уявлень вище середнього) лише у дітей, які мають високий рівень особистісного розвитку – 12,35 % та 30,86 % відповідно. В підгрупі респондентів із середній рівнем особистісного розвитку зафіксовані частки всіх рівнів сформованості світоглядних уявлень. У поле цінностей дітей входять соціально значущі цінності, серед яких знайшло місце для вічних цінностей – щастя, родина, дружба.

Дитина вже у старшому дошкільному віці здатна й усвідомлено виділяє для себе соціально значущі цінності, тобто вміє диференціювати «добре» чи «погано» і свідомо обирати «добре». Методика обстеження передбачала пояснення дитиною свого вибору, і ми чули абсолютно логічно обґрунтовані відповіді. Наприклад: «Без сім'ї неможливо бути щасливим» або «Щастя – це коли в тебе є і мама, і тато, і брат, і сестра...».

Соціально значущі цінності засвоюються дітьми на когнітивному (може пояснити, що це таке; має уявлення), на емоційному (знаю, що так правильно, але не завжди так роблю), на діяльнісному (керується у повсякденному житті) рівнях.

Співвідношення вибору соціально значущих цінностей, рівня особистісного розвитку з рівнем сформованості світоглядних уявлень має споріднену тенденцію, тобто загальна тенденція розподілу часток у групах респондентів «старші

дошкільники» та «молодші школярі (учні 1-х класів)» за всіма параметрами аналізу зберігається.

Кількісний та якісний аналіз емпіричних даних надає нам можливість стверджувати, що за суттю розгортання психічного розвитку дитина 6–7-річного віку залишається дошкільником. Отже, в практиці виховання та навчання дітей необхідно враховувати параметр психологічної зрілості дошкільника.

Можемо говорити про перші ознаки спрямованості свідомості дитини. Вибір як акт активності дитини в її життєдіяльності набуває нового сенсу – виконує роль чинника мотивації та вольової регуляції. Предмет вибору залежить від прийнятих дитиною, тобто соціально значущих для неї цінностей.

Дослідження свідчить про те, що більша частина дітей дошкільного віку, які перебувають в умовах дошкільного закладу (87,64 %) та загальноосвітній школі (89,07 %) мають достатні показники рівня сформованості етичних інстанцій у взаємодії «дитина – дорослий», що свідчить про засвоєння етичних норм соціальних стосунків, наявність уявлень про себе як об'єкта та суб'єкта соціальних стосунків, уміння надавати адекватну оцінку поведінці при вирішенні соціальних завдань і лише незначна частина дітей дошкільного закладу (12,24 %) та школи (10,8 %) потребує особливої уваги при формуванні гармонійності розвитку компонентів етичних інстанцій.

Таким чином співробітниками лабораторії психології дошкільника статистично підтверджено: вибір соціально значущих цінностей на пряму взаємопов'язаний із рівнем психологічної зрілості дитини. Найвагомий внесок до процесу вибору та прийняття дитиною цінності здійснює внутрішній фактор, тобто загальний рівень психічного розвитку дитини дошкільного віку, ступінь дошкільної зрілості. Так, дитина вправляється, за словами Л.С. Виготського, у вільному виборі між двома можливостями, який визначається не ззовні, а зсередини самою дитиною. Статистичне підтвердження гіпотези наукового дослідження щодо вибору соціально значущих цінностей, який на пряму взаємопов'язаний із рівнем психологічної зрілості дитини, спрямовує головний орієнтир зовнішніх психолого-педагогічних впливів дорослих – об'єднати зусилля всіх дорослих, які опікуються дитинством, на розкриття внутрішнього потенціалу розвитку дитини – сформованість якостей, емоційної зрілості, здібностей до пізнання оточуючого світу, здібностей до регуляції поведінки та діяльності. Дошкільна зрілість, що характеризується через розвиненість психологічних якостей, взаємопов'язана із найскладнішим феноменом психіки – ціннісними орієнтаціями, які самі, своєю чергою виконують функцію орієнтації в соціальному, природньому, технічному середовищі та функцію регуляції особистісної активності у всіх сферах існування «людина-людина», «людина-природа», «людина-мистецтво», «людина-техніка». Сьогодні в системі дошкільного виховання психолого-педагогічною наукою обговорюються актуальні цілі і задачі, які ставить життя. З одного боку ще вчора головне завдання дитячого садка – підготовка до школи шляхом вироблення початкових (простіших) шкільних навичок (читання, лічба) – перестає бути головним, вирішальним. Воно органічно входить у систему завдань по цілісному та різнобічному розвитку (фізичному, особистісному, інтелектуальному). Звідси зрозумілою є нагальна потреба

у виробленні науково обґрунтованих, виважених критеріїв оцінювання системи дошкільної освіти, розробки зрозумілих практиці нових параметрів оцінки інтегративних якостей шестирічного дошкільника. У цій сукупності якостей «дошкільної зрілості» дитини особливої уваги потребує тлумачення смислового наповнення поняття особистісно розвиненого дошкільника. Центральне місце тут належить закладці міцного фундаменту базових соціально значимих ціннісних орієнтацій дитини: любові, добра, дружби, краси, чесності.

Статистичне підтвердження узгоджених зв'язків між якісною структурною характеристикою ціннісних орієнтацій дитини з характеристиками психологічного зростання дошкільника, що аналізується в єдності емоційних, когнітивних та вольових (регулятивних) якостей, надає перспективу удосконалення та створення експрес-діагностики психологічної зрілості дитини старшого дошкільного віку, яка відповідає вирішенню актуальних теоретичних та прикладних питань сучасності у вирішенні проблеми наступності між дошкільною та початковою освітою.

Виокремлення визначальних психолого-педагогічних чинників прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей дозволило співробітникам лабораторії психології дошкільника не тільки узагальнити теоретичні та експериментальні висновки НДР, які представлено у наукових результатах дослідження: Реалії вибору соціально значущих цінностей: посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, І.І. Карабаєва [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2017. – 64 с. та Соціально значущі цінності в життєдіяльності майбутнього школяра : методичні рекомендації / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, О.Ю. Хартман; за ред. Т.О. Піроженко. – Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. – 32 с., але й представити для фахівців та батьків вихованців дошкільних закладів освіти програмно-методичні матеріали, що відображають змістовне спрямування спільних дій дорослих, які опікуються дитинством, на формування ціннісних орієнтацій дітей. Для цього було здійснено реалізацію:

– проєкту «Вчимося жити разом» для дітей регіонів, що опинилися у конфліктній соціальній ситуації розвитку (розробка парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років була ініційована Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, автори (Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман) активно втілюють пропозиції та досвід навчання тренерів для вихователів, психологів, управлінців дошкільної освіти в Запорізьській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Харківській областях України. <http://autta.org.ua/ua/ProjectUNICEF/resource/preschool>;

– реалізовано моніторинг якості дошкільної освіти: кваліметричний підхід до оцінки розвитку дитини (І.І. Карабаєва);

– здійснено проєкт «Впевнений старт», в якому представлено освітню програму для дітей старшого, середнього, молодшого дошкільного віку та навчально-методичні матеріали для педагогів, батьків вихованців і індивідуально для дитини з реалізацією моніторингу та он-лайн підтримки всіх учасників проєкту – дітей, батьків вихованців, педагогів, управлінців дошкільної освіти (керівник проєкту О.С. Рогозянський, науковий керівник Т.О. Піроженко).

В такий спосіб співробітники лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України вважають за необхідне підкреслити проблему збалансованого підходу щодо змісту та форм організації взаємодії дорослого з дитиною, який забезпечує збереження та своєчасну підтримку базисних вікових характеристик особистості дошкільника і проблему реалізації завдань наступності між дошкільною та шкільною ланками освіти, що в умовах безпрецедентної динаміки змін, трансформацій та протиріччя між розвивальними, виховними, навчальними цілями освіти запобігає деформації педагогічного процесу в бік одностороннього домінування навчальних цінностей.

Визначення психологічних чинників розвитку та реального функціонування ціннісних орієнтацій в життєдіяльності дошкільників в сучасному соціокультурному середовищі виокремлює провідними ті, що забезпечують суб'єктну активність старшого дошкільника в різних специфічно дитячих видах діяльності. Серед них:

- прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом;
- заохочення дитини до ініціативних, самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності;
- переживання дитиною разом із дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання;
- баланс між видами діяльності, ініційованими дітьми та ініційованими дорослим з тенденцією зменшення ініціативи останнього;
- використання стимулюючого характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення дорослими максимального рівня мотивації дитячої діяльності у різних її проявах, зокрема, під час роботи над спільними задумами творчої діяльності;
- створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплому ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами;
- забезпечення гармонізації структури ціннісних орієнтацій дітей (повноти змістовного наповнення її когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів);
- розвиток у дошкільників вміння самостійно ставити цілі, пов'язані з їх цінностями; досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, що виникають через необхідність діяти відповідно до своїх цінностей.

Доведено, що одним із генетично первісних культурних засобів, завдяки якому дитина присвоює систему ціннісних уявлень про існування навколишнього світу, ставлень до себе та оточуючого життєвого простору – є ігрова роль. Соціальне середовище показує, якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із потенціальних можливостей перетворюється у дійсність, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності.

Систему розвивальних впливів, що спрямована на формування ціннісних орієнтирів дитини в різних системах взаємодії «людина-людина», «людина-техніка», «людина-природа», «людина-мистецтво», проаналізовано з батьками вихованців дошкільних навчальних закладів. Психолого-педагогічний супровід у рішенні проблеми ціннісних орієнтацій дає можливість визначити напрямки оптимізації взаємодії педагога з дить-

ми дошкільних груп з метою оздоровлення розвивальної ситуації для прищеплення дитині соціально значимих ціннісних орієнтацій, більш цілеспрямовано розробити рекомендації для корекції психологічної культури педагога, охарактеризувати науково-методичні основи освітньої діяльності педагогів у сфері соціалізації дитини.

У формувальній частині дослідження підтверджено ефективність практики залучення дітей до спільних форм взаємодії дорослих та дітей у різних видах діяльності (ігрової, комунікативно-мовленнєвої, образотворчої), в яких посилено акцент на стимулювання та розвиток внутрішньої рушійної сили дитини, зокрема на розвиток системи ціннісних орієнтацій. Ефективність розвивальної роботи з використанням методів діалогу, бесіди, аналізу проблемних ситуацій, створення малюнків, проведенням розвивальних ігор, свят, втіленням народних традицій, реалізацією спільних творчих задумів підтверджено зміною функціонування структурно-динамічної будови ціннісних орієнтацій дітей, а саме наповненням змістом соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, який дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками та дорослими діяльності. Актуалізовано різні форми роботи науковців-психологів з фахівцями дошкільних навчальних закладів, з батьками вихованців з метою посилення взаємодії родинного і суспільного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

Висновок щодо характеристик усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів в житті дитини та відповідального ставлення дорослих до забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників підтверджує деформацію або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів дорослих (батьків та педагогів), і це виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини, потребує посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного і сімейного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

Створення передумов збереження цілісності особистості дитини дошкільного віку, становлення соціально значущих якостей особистості у період вікової кризи регуляції поведінки 6(7) рр. життя в умовах зміни соціальної ситуації розвитку (дошкільна – початкова освіта), формування суб'єктної позиції дитини старшого дошкільного віку у ситуації вибору дітьми соціально значущих цінностей характеризують актуальність та соціальний ефект проведеного співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України дослідження, яке спрямоване на виокремлення визначальних психолого-педагогічних чинників прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей. Статистичне підтвердження узгоджених зв'язків між якісною структурною характеристикою ціннісних орієнтацій дитини з характеристиками психологічного зростання дошкільника, що аналізується в єдності емоційних, когнітивних та вольових (регулятивних) якостей, надає перспективу удосконалення та створення експрес-діагностики психологічної зрілості дитини старшого дошкільного віку, яка відповідає вирішенню актуальних

теоретичних та прикладних питань сучасності у розв'язанні проблеми наступності між дошкільною та початковою освітою.

Необхідність доповнення та переосмислення чинників і рушійних сил індивідуалізації психічного, соціального, духовного розвитку дитини старшого дошкільного віку на етапі переходу від дошкільної до початкової освіти підкреслюється тим, що в сучасному суспільстві ціннісно-сміслова сфера особистості складається не лише під впливом традиційних чинників, таких як сім'я, оточення з однолітків, але й під впливом нових чинників: ЗМІ, інтернет, комп'ютерні ігри, що потребує поглибленого їх вивчення як факторів впливу. Сьогодні вже не можна поставити чітку межу між «матеріалістичною» та «ідеалістичною» наукою. Ми все ближче підходимо до розуміння, що ціннісні категорії якимсь незбагненим чином несуть в собі заряд життєвої енергії. Ціннісні орієнтації є найдієвішим захистом не лише нашої свідомості, психіки, але і фізичного тіла, нашого фізичного і духовного здоров'я. Роздуми й аналіз проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку приводить дослідника до дивовижних виведень: все укладається, ущільнюється і тяжчає. Найнадійнішим виявляється те, що здавалося найлегшим. Саме тому, що цінність – це передусім феномен розвитку нашої духовності, що підтверджує цілісність психіки людини.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПРИВЛАСНЕННЯ ДІТЬМИ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

3.1. Вектор становлення ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на рубежі п'яти-шести років та особливості етичних уявлень як передумова розвитку моральних цінностей

Аналіз матеріалів проаналізовано відповідно до завдань експериментальної роботи:

- виявлення первинних ціннісних орієнтацій дітей середнього та старшого дошкільного віку;
- узагальнення результатів вільної поведінки дітей в умовах спілкування з дорослими й однолітками з метою виявлення висловлювань та вчинків, які відображають їх ціннісні орієнтації;
- здійснення аналізу продуктів діяльності (малюнків) з метою уточнення й об'єктивізації виявлених ціннісних орієнтацій.

Як відомо, бажання дитини відображають найбільш значимі й суттєві для неї об'єкти дійсності та сфери діяльності, систему домінуючих мотивів. Це дозволяє на основі бажань, висловлених дитиною, стверджувати про спрямованість її ціннісних орієнтацій. Для дослідження нами була обрана методика: «Зустріч з чарівником». В експерименті взяли участь діти середнього та старшого дошкільного віку. Більшість дітей серйозно сприймали інструкцію й пунктуально її виконували, стежачи за тим, як експериментатор записував бажання, ретельно їх перераховуючи, уточнюючи свої побажання. Лише одна дівчинка (старшого дошкільного віку) загадала два бажання з п'яти можливих, мотивуючи це тим, що їй достатньо виконання названих бажань. Всі решта дітей скористалися всією палітрою можливостей загадати бажання. Таким чином, ми отримали дитячі побажання, на основі яких відбувалася оцінка ціннісних орієнтацій та інтересів дітей середнього та старшого дошкільного віку. Аналіз висловлювань дітей проводився по двох лініях:

- 1) у відношенні до кого було висловлене побажання;
- 2) сфера діяльності, до якої відноситься побажання.

Отримані в дослідженні дані про спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників середнього віку наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних п'ятирічних дошкільників

У чию адресу висловлені побажання				
Собі	Сім'ї	Групі однолітків	Окремим людям	Взагалі всім людям
93,3 %	2,2 %	0 %	2,2 %	2,2 %

Таким чином, 93,3 % побажань дітей спрямовувалися на себе, 2,2 % – на побажання для сім'ї, 2,2 % – на побажання окремим людям та усім людям на землі, 0 % – групі однолітків. Як бачимо, багаточисельну групу побажань становлять побажання на свою адресу. Найбільшу частину побажань склали побажання володіти іграшками, причому не просто конкретною іграшкою, а бажання мати багато іграшок. Малочисельну групу склали діти, які мали бажання побутового характеру – мати свій будинок (хочу багато грошей, щоб купити будинок... для себе). Другу групу побажань склали ті, які висловлювалися на адресу своєї сім'ї. Ці побажання були пов'язані з придбанням речей – нової квартири. Іншу групу склали побажання окремим людям, зазвичай конкретним членам сім'ї, діти бажали здоров'я. Малочисельну групу побажань склали ті, які спрямовані на побажання для усіх людей. Особливістю є відсутність побажань для однолітків.

Отже, можна говорити про те, що спрямованість сучасних п'ятирічних дошкільників більшою мірою стосується задоволення особистісних потреб, значимості для дошкільника ролі сім'ї, дорослих людей. Дані говорять про те, що серед ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників основне місце займає задоволення особистісних матеріальних потреб.

У коло наших інтересів потрапило питання спрямованості ціннісних орієнтацій сучасних п'ятирічних дітей по сферах діяльності. Дані про спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників середнього віку наведені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Спрямованість ціннісних орієнтацій на сфері діяльності сучасних п'ятирічних дошкільників

Сфери діяльності, на які були спрямовані побажання (у %)										
ігрова	побутова	спілкування	задоволення	пізнання	майбутнє	здоров'я	самоствердження	природа	гроші	сьогодення
50	1,1	3,3	0	23,3	0	4,4	2,2	6,6	2,2	6,6

Аналіз результатів, представлених у таблиці 3.2, надає можливість стверджувати про наступне: на першому місці – 50 % побажань відносяться до ігрової діяльності (діти бажають володіти великою кількістю іграшок для ігор). Другу сходинку зайняла сфера пізнання (23,3 %) – діти бажають знати про динозаврів, про ягоди, квіти, фігурки тощо. Третє місце (6,6 %) посіла природа та сьогодення. Діти бажали мати живу кицьку, «щоб вся природа росла та її не зрубали». Турбує дітей їх теперішнє: «щоб усе було зараз добре», «батьки не сварили». Здоров'я як своє, так і близьких рідних та всіх дітей також знаходиться у полі зору п'ятирічок (4,4 %). Спілкування для дітей середньої групи полягає у бажанні мати друзів, братика та сестричку (3,3 %). Самоствердження для дітей важливе у вигляді бажання «стати невидимкою та вигравати у «хованки»», «бути суперсильним і перемагати злодіїв». Гроші цікавлять дітей для виконання бажань, пов'язаних із сім'єю: «мама заробила гроші, щоб купити нам новий будинок» та собою особисто: «багато грошей, щоб купити будинок для себе». Цікавим є те, що в групі обстежуваних нами дітей у них не виникало бажань, пов'язаних із задоволеннями. Ми передбачаємо, що така обставина впливає з віку дітей: вони ще мало подорожують, обмежені виходами в розважальні центри тощо. Також діти не промовляли бажань, пов'язаних зі своїм майбутнім.

Отже, зі спостережень та бесід з п'ятирічками з'ясували, що у дітей в цьому віці відсутнє суб'єктивне ставлення до соціальних цінностей, усвідомлене розуміння їх смислу, їх оцінка. П'ятирічні діти знаходяться в колі інтимно-особистісних відношень, орієнтуються в основному на знайомі оточуючі їх предмети та близьких дорослих людей. Вони не можуть вказати на цінності, привабливі для них в інших людях, у них не сформоване ще ставлення до дитячого колективу. Завдяки включеному спостереженню вдалося виявити своєрідний характер ставлення п'ятирічних дітей до педагога дитячого садка та його помічника – діти прижималися до педагога, начебто шукали у нього захисту, «домовлялися» про споживання їжі: «я трошки з'їм», «вдома поїла, а тут чайок поп'ю», «спати не буду, а полежу» тощо. Аналіз суджень, які п'ятирічні діти вибирають з низки запропонованих, показав, що жодна дитина не висловлюється з розумінням загальної значимості праці дорослих, тобто в цьому віці діти ще не розуміють смислу цінності суспільної праці. Отримані дані дозволяють стверджувати, що у п'ятирічних дітей, по-перше, їх ставлення до особистого «Я» ще не екстраполюється на інших дітей; по-друге, більшість п'ятирічних дітей не розуміють смислу освітніх установ й не можуть пояснити навіщо діти ходять до дитячого садка та школи.

Аналогічне дослідження ми провели з дітьми старшого дошкільного віку.

Отримані в дослідженні дані про спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників наведені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників

На чью адресу висловлені побажання				
Собі	Сім'ї	Групі однолітків	Окремим людям	Взагалі всім людям
76 %	7,5 %	3,3 %	4,1 %	0 %

Таким чином, 76 % побажань дітей спрямовувалися на себе, 7,5 % – на побажання для сім'ї, 4,1 % – на побажання окремим людям, 3,3 % – групі дошкільного закладу. Як бачимо, багаточисельну групу побажань становлять побажання на свою адресу. Найбільшу частину побажань склали побажання володіти конкретними іграшками. Найчастіше діти хотіли мати різноманітні іграшки – від смарт-годинників, планшетів, роботів до ляльок та машинок. Дехто з дітей мріяли про нові речі – плаття, шафи в свою кімнату, ліжка, справжню косметику. Другу групу побажань склали ті, які висловлювалися на адресу своєї сім'ї. Ці побажання були пов'язані як із придбанням речей – нової квартири, машини, так із сімейним проведенням часу – поїздка на море, на дачу, в Карпати. Іншу групу склали побажання окремим людям, зазвичай конкретним членам сім'ї, діти бажали здоров'я (щоб тато не хворів на грип, у брата пройшла вітрянка). Малочисельну групу побажань склали ті, які спрямовані на побажання для однолітків та дорослих у дошкільному закладі. Побажання стосувалися найскорішого дорослішання для всіх дітей у групі.

Отже, можна говорити про те, що спрямованість сучасних старших дошкільників більшою мірою стосується задоволення особистісних потреб, значимості для дошкільника ролі сім'ї, певної зацікавленості до дитячого садка, однолітків. Дані говорять про те, що серед ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників, як і у дітей середнього дошкільного віку, основне місце займає знову ж таки задоволення особистісних матеріальних потреб.

У коло наших інтересів потрапило питання спрямованості ціннісних орієнтацій сучасних дітей по сферах діяльності. Дані про спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників наведені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Спрямованість ціннісних орієнтацій на сфери діяльності сучасних старших дошкільників

Сфери діяльності, на які були спрямовані побажання (у %)										
ігрова	побутова	спілкування	задоволення	пізнання	майбутнє	здоров'я	самоствердження	природа	гроші	сьогодення
25	13,3	10,8	10	5,8	5	5	5	4,1	3,3	0,8

Аналіз результатів, представлених у таблиці 4, надає можливість стверджувати про наступне: на першому місці – 25 % побажань відносяться до ігрової діяльності (діти бажують володіти іграшками для ігор). Другу сходинку зайняла побутова ді-

яльність – 13,3 % побажань були пов’язані з придбанням речей для побуту – шафи, ліжка, машини, квартири, навіть знищення тарганів у квартирі. На третьому місці – сфера спілкування та відношень. 10,8 % побажань дітей про гарні стосунки з однолітками – дружити, не сваритися, та дорослими – мама мене слухалася, була лагідною, мама та тато не сварили. Четверте місце посіли бажання зі сфери задоволення та розваг (10 %). Більшість дітей хотіли б мати багато цукерок, їсти смачну їжу, щоб в сім’ї було багато їжі, мама готувала лише смачну їжу, говорять і про веселощі в колі сім’ї, спільні поїздки на море, дачу тощо. П’яте місце посіла сфера пізнання (5,8 %). Побажання дітей стосувалися того, щоб побачити справжній вулкан, до прочитання нових книжок. Шосте місце (5 %) розділили між собою побажання, спрямовані на майбутню діяльність – навчання в школі, діти свідомо говорили про бажання вчитися в школі, про придбання речей для майбутнього навчання; також чітке усвідомлення побажань здоров’я для інших людей – членів сім’ї; особлива категорія побажань на цій сходинці стосується сфери самоствердження – діти бажать бути сильними, розумними, бути на першому місці. Сьоме місце у рейтингу бажань посіла природнича сфера (4,1 %), діти висловлювалися про бажання мати котика, собаку, папугу, придбання шампуню для своєї тваринки. На восьме місце потрапила діяльність, пов’язана з грошима (3,3 %). Діти висловлювали бажання мати в кишені багато грошей, щоб купити робота, працювати, щоб мати гроші на їжу, одяг для своєї сім’ї, щоб тато заробляв багато грошей та купив нову квартиру. Останнє місце в рейтингу побажань займає сфера сьогодення дитини, пов’язана з перебуванням у ЗДО (0,8 %). Побажання подорослішати усім дітям було єдиним із усього спектру побажань дітей.

Щоб отримати результати про якісну перебудову та динамічні зміни у становленні ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на рубежі 5–6 років, отримані дані по усіх методиках узагальнили і представимо в кількісній та якісній характеристиках. Кількісна характеристика про адресність спрямованості ціннісних орієнтацій представлена в таблиці 3.5 та рисунку 3.1.

Таблиця 3.5

Спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників

Вік дітей	На чию адресу висловлені побажання				
	Собі	Сім’ї	Групі однолітків	Окремим людям	Взагалі всім людям
П’ятирічні діти	93,3 %	2,2 %	0 %	2,2 %	2,2 %
Шестирічні діти	76 %	7,5 %	3,3 %	4,1 %	0 %
Різниця	17,3	5,3	3,3	1,9	2,2

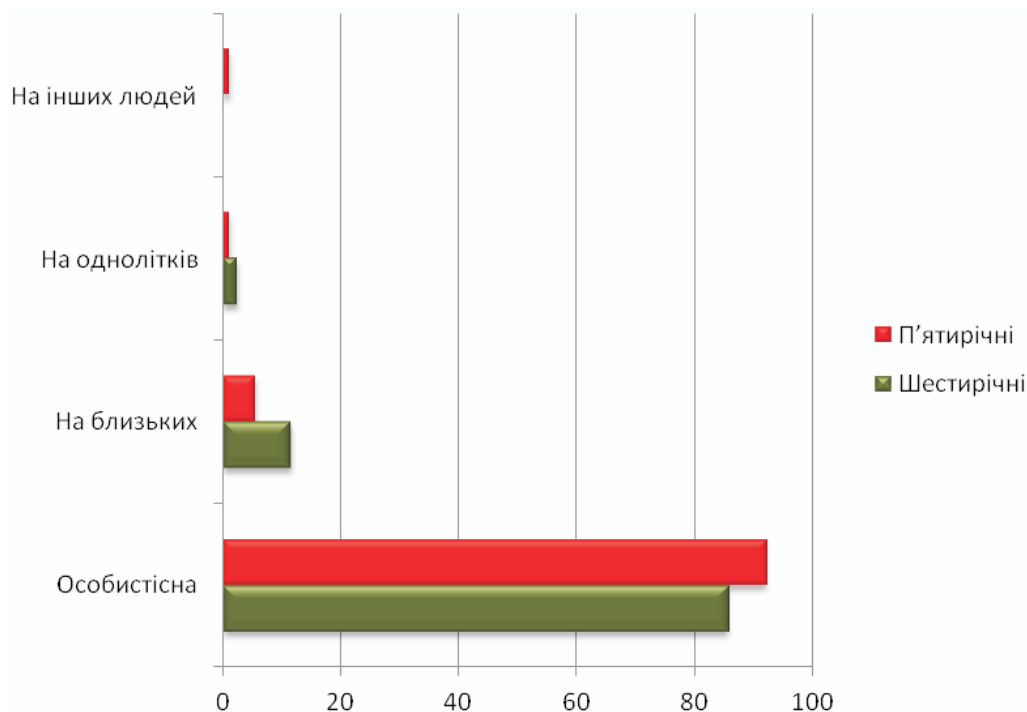

Рис. 3.1. Адресність спрямованості ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників.

Отже, у п'ятирічних дітей, у порівнянні з шестирічними, переважають на 17,3 % бажань, пов'язаних із особистісними потребами, у шестирічок на 5,3 % переважають бажання, пов'язані з сім'єю, у шестирічок на 3,3 % переважають бажання, спрямовані в бік групи однолітків. У шестилітніх на 1,9 % бажань більше ніж у п'ятирічок, пов'язаних з бажаннями для інших людей, а у п'ятирічних на 2,2 % більше бажань для добробуту усіх людей.

Кількісну характеристику про спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних дошкільників 5 та 6-річного віку представимо в таблиці 3.6 та рисунку 3.2.

Таблиця 3.6

Спрямованість ціннісних орієнтацій на сфери діяльності сучасних дошкільників

Вік (в роках)	Сфери діяльності, на які були спрямовані побажання (у %)										
	ігрова	побутова	спілкування	задоволення	пізнання	майбутнє	здоров'я	самоствердження	природа	гроші	сьогодення
5	50	1,1	3,3	0	23,3	0	4,4	2,2	6,6	2,2	6,6
6	25	13,3	10,8	10	5,8	5	5	5	4,1	3,3	0,8
різниця	25	12,2	7,5	10	17,5	5	0,6	2,8	2,5	1,1	5,8

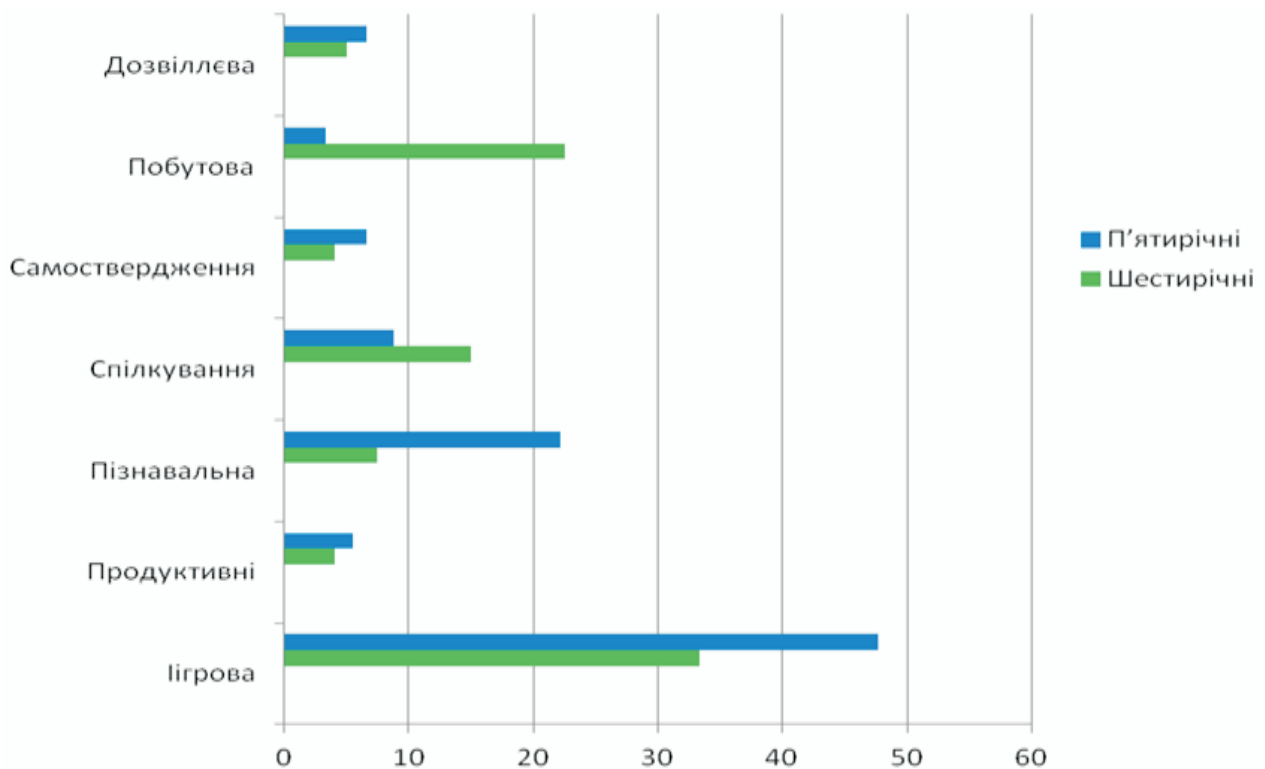

Рис. 3.2. Спрямованість ціннісних орієнтацій на сфери діяльності сучасних дошкільників.

Так от, у п'ятирічних дітей, на відміну від шестирічних, спостерігається більша спрямованість (на 25 %) на ігрову діяльність, діти цього віку ще мало цікавляться побутовою діяльністю; відмінність від шестирічок становить 12,2 %. Як бачимо з отриманих даних, дітям п'ятирічного віку діяльність спілкування з однолітками ще є непритаманною, різниця в бажанні спілкуватися шестирічок сягає 7,5 %. Отримання задоволень ще взагалі відсутнє у дітей середнього віку. На 17,5 % більше бажань у п'ятирічок, пов'язаних із пізнанням, що підтверджує класичні дані про «вік чомучок». Діти середнього віку живуть сьогоднішнім, бажання благополуччя в теперішньому на 5,5 % переважають у них, а от сфера майбутньої діяльності взагалі знаходиться поза зоною уваги, на відміну від шестирічок, які вже передбачають свій вступ до школи, цим обумовлене й переважання шестирічок у самоствердженні (на 2,8 %). Діяльність пов'язана з бажанням бути здоровими не має суттєвої різниці (0,6 %) між 5–6-річними дітьми, як і розуміння того для чого необхідні гроші (1,1 %). П'ятирічкам притаманна на 2,5 % більше зацікавленість діяльністю, пов'язаною з природою, ніж шестилітнім дітям.

Для підтвердження результатів дослідження та їх уточнення дітям було запропоновано відповісти на низку запитань.

На запитання: 1) «Щоб ти робив, якби в дитячому садку та вдома тобі дозволили робити все, що ти хочеш?» 66,6 % дітей обрали ігрову діяльність (гратися в леги, іграшками); 25 % відповідей стосувалося задоволення (їсти цукерки і щоб зуби не боліли, дивитися телевизор, гратися планшетом), розваг (сісти в машину й поїхати в Аквапарк) і майбутньої діяльності в школі (писати в зошиті, читати); 16 % відповідей дітей свідчили про надання переваги творчій діяльності (малювати, танцювати).

Для виявлення захоплень сучасних дітей було задане запитання: 2) «Назви найголовніші для тебе речі». 33,3 % дітей відповіли, що головне для них – це іграшки, але оскільки ми живемо «у вік інформації» і в наше життя все частіше входять Інтернет, комп'ютер тощо, а сучасні діти про це вже мають уявлення, про що і свідчать їх відповіді – 58,3 % дітей бажають мати планшети, а 25 % – мобільні телефони, щоб на них гратися. 25 % дітей значимим для себе вважають велосипед, 12,5 % – тварин і їжу, 8,3 % – сім'ю та одяг.

На запитання: 3) «Що ти любиш робити найбільше?» 58,3 % відповідей дітей стосувалося гри, з них 33,3 % віддали перевагу іграм з іграшками, 16,6 % – іграм з друзями, 8,3 % – іграм з планшетом. 16,6 % дітей творчість (малювання, ліплення) виділили як найцікавішу діяльність для себе, така ж кількість відповідей стосувалася діяльності в природі – догляд за домашньою тваринкою, купання в річці.

З відповідей видно, що перевагу діти надають ігровій діяльності та іграм з іграшками.

Нас цікавила думка дітей про дитячий садок, місце, де вони проводять найбільшу частину свого часу, те, наскільки цінним є для дітей їх сьогодення. На запитання: 4) «Коли ти приходиш вранці в групу, хто тобі радіє, хто тебе чекає?» 16,6 % дітей відповіли – вихователі, 66,6 % дітей сказали, що їх люблять вихователі й вони їх люблять (за доброту, за те, що не кричать, спокійно розмовляють). 75 % дітей розуміють значення для себе перебування в дитячому садку (бо навчаємося себе поводити, читати, гратися, танцювати), 8,3 % дітей сприймають садок як місце для розваг (веселимося, розважаємося), 12,5 % – як необхідність для батьків (щоб було куди мене діти, коли батьки йдуть заробляти гроші). Були й діти, які не могли відповісти на запитання, або відповідали з певними нотами негативу (не подобається, не люблю), але їх процент був незначним.

Аналіз ставлення дітей до дитячого садка показав, що заклад дошкільної освіти в полі цінностей старших дошкільників. Отже, цінність сьогодення для сучасних дошкільників – перебування в дитячому садку є для дітей комфортним. Частіше у відповідях дітей стосовно дитячого садка присутні моменти переживання позитивних почуттів, пов'язаних з приємною діяльністю – грою, а особливо значимим для шестирічок є спілкування з однолітками у вигляді спільних ігор, спільної творчої діяльності.

Наступний блок запитань був пов'язаним із виявленням уявлень дітей про себе і сім'ю. Дітям були представлені наступні запитання: 5) «На кого з дорослих ти хотів би бути схожим? Хто в твоїй сім'ї найщасливіший? Чи щасливий ти?» Більша частина дітей – 50 % – хотіла б бути схожою на тата (він сильний, красивий, заробляє гроші); на маму – 25 % (вона добра, красива, щаслива); на брата чи сестру – 16,6 %, на інших родичів – 8,3 %. Щасливими татусів вважають 58,3 % (бо у нього є я, бо він завжди веселий), 41,6 % – мам, 16,6 % – бабусю та дідуся (бо я до них приїжджаю, бо вони мене люблять), 8,3 % – братів і сестер. 100 % дітей вважають себе щасливими. Більшість дітей щасливі, тому що у них є тато та мама, сім'я, друзі, щасливі від спілкування з батьками, від сумісної з ними діяльності.

Керуючись завданнями нашого дослідження, був проведений аналіз дитячих малюнків, розподілених на дві підгрупи. В першу підгрупу входили малюнки з відображенням того, що діти сприймають як цінне для себе, позитивне, що приносить ра-

дість, задоволення. В другу підгрупу увійшли малюнки з відображенням негативного, протилежного тому, що діти відображали в перших малюнках.

Отже, 41,5 % як чарівне, прекрасне намалювали природу, практично в кожному малюнку (незалежно від статі) було намальоване сонце, дерева, квіти. Коментар Андрія К. (5,8 р.) до свого малюнку: «Я намалюю сонце, бо це добро, воно гріє, людям добре, я люблю, коли тепло, світло. Мені тоді радісно. Дуже красиві квіти, я їх намалюю, хоч і не дуже вмію їх малювати, їх дівчатка малюють, але я теж намалюю. Красиво, коли дерева зелені, я їх намалюю. Природа вся красива». Але і в природі діти вбачають негативні природні явища. Так, 27,9 % дітей вважають дощ, сильний вітер, сніг, грозу, блискавку як зле, неприйнятне. Коментар Кіри П. (5,5 років): «Я намалюю хмари і дощ, він злий, поганий. Собаці нема де від нього сховатися. Мамі не можна під дощем ходити, бо вона дитинку скоро народить».

Друге місце (20,6 %) серед того, що діти вбачають за цінне, посіла сім'я. 7,9 % дітей вбачають свою сім'ю найпрекраснішою у світі. Особливе місце посідає образ матері. Коментар до малюнку Дмитра Х. (5,5 р.): «Намалюю свою маму, вона найкрасивіша. Сердечко поруч. Я маму дуже люблю. Малюнок для неї малюю. Я їй покажу, вона зрадіє». Валя Х. (5,5 р) відзначає, що дуже любить маму, у неї волосся спочатку було довге, а зараз коротке, і що поруч з мамою вона намалює метелика, бо він такий же красивий, як і мама. 2,6 % дошкільників у своїх малюнках центральне й основне місце віддають малюванню образу матері. Бабуся також у 0,8 % дітей асоціюється з добром, при цьому цей образ пов'язується з бабусяю, будинком, відпочинком, смачними пиріжками. Такий же процент дітей (0,8 %) позитивні емоції отримують, коли у батьків гарний настрій, коли вони разом подорожують, коли разом святкують. 1,7 % дітей вважають присутність подарунків, отриманих у колі сім'ї, та любов великим щастям. 3,5 % дошкільників вважають охоронцями себе та своєї родини Бога та ангелів. Члени сім'ї малюються згуртованими, серед них обов'язково є і автор малюнку. Однак 4,2 % дітей у батькові, братові бачать негатив. 0,8 % бачать негатив у курінні батька, його поганому настрої, образах братів, самотності бабусі. 4,2 % дітей негативом вбачають присутність чорних сил, що впливає на самих дітей та членів їх родини. 0,8 % дітей розрив у сім'ї (малюють як розбите серце) переживають як негативне явище.

Третє місце (9,6 %) в ієрархії переваг діти віддають спілкуванню. 4,4 % дітей відображають спілкування своє з дорослими в ігровій діяльності, 0,8 % – у сумісній праці в природі. Радісні враження, позитивні емоції діти отримують і від спілкування з однолітками. 4,4 % дошкільників малюють себе та своїх друзів, що свідчить про цінність дружби, дружніх стосунків. Аналіз дитячих малюнків свідчить про те, що дітям комфортно знаходитися в дитячому садку, найчастіше вони відображають радісні почуття, пов'язані з діяльністю в дитячому садку, спілкуванням з однолітками. В цілому діти позитивно налаштовані на спілкування з дорослими та однолітками. Однак 6,7 % дітей вважають вчинки дорослих як негатив для себе, це порушники порядку, через яких увечері страшно виходити з дому, люди зі зброєю. Засмучують 7,6 % дітей бійки, сварки з ровесниками. 1,6 % дітей негативним вважають руйнування людьми природи, 0,8 % – покинуте людьми сміття.

Четверте місце (8,8 %) серед пріоритетів діти віддали героям мультимедіа. З малюнків видно, що у 4,4 % дітей комп'ютерні ігри мають місце в житті, 4,4 % дівчаток малюють фей з мультфільмів. Про вплив ЗМІ на формування ціннісних орієнтацій дітей свідчать і дані про те, що 25,4 % дітей негативними вважають монстрів, привидів, чаклунів, Дракулу, скелетів, зомбі з комп'ютерних ігор, мультфільмів, 0,8 % – вовка з мультфільму про колобка. Відповіді на додаткові запитання під час виконання основного завдання свідчать, що 43,2 % дітей люблять грати в комп'ютерні ігри, комп'ютер, телевізор, телефон – найулюбленіша техніка. Отже, ми бачимо, що в життя дитини все більше і більше входить комп'ютер, відповідно й Інтернет, і сучасні діти про це вже добре інформовані.

П'яту позицію в ієрархії переваг осіли ігри дітей, будівлі, 3,5 % відобразили в малюнках найулюбленіше заняття – гру, така ж частина дітей вважає будівлі як красиве, корисне в житті людини.

Шосту позицію в ієрархії цінностей займають школа, пізнання, одяг, тварини, транспорт. 2,5 % дітей намалювали будівлю школи і констатували, що вже пора в школу, така ж кількість дітей написали літери і відзначили, що треба вчитися читати і писати, бо це допоможе в школі та бути розумними. Красиве вбрання намалювали 2,5 % дівчаток, тваринам віддали перевагу також 2,5 % дошкільників, однак 6,7 % дітей вважають що тварини приносять зло (бджоли кусаються, кицьки дряпають, чайки забирають їжу). 2,5 % дітей у своїх малюнках зазначили про привабливість транспорту, але 1,6 % відмітили, що від транспорту можна отримати травмування.

Таким чином, аналіз дитячих малюнків надав можливість побачити ієрархію індивідуальних переваг ставлення дітей до дійсності, сім'ї, дитячого садка, дорослих, однолітків, визначити ієрархію переваг та відторгнень. Сучасні діти люблять природу, сім'ю, дитячий садок, людей, готові до спілкування. Тому віддають перевагу красі природи, сім'ї, спілкуванню з дорослими та дітьми. Діти орієнтуються в найближчому оточенні, уявляють своє сучасне та майбутнє. Дошкільники можуть оцінити те, без чого не зможуть обійтися, що треба оберігати. Сучасні діти активно цікавляться мобільними телефонами, комп'ютерами, Інтернетом, тому герої ЗМІ займають четверту позицію в ієрархії цінностей, але це впливає на їх психічний стан. Малюнки дітей свідчать про дефіцит спілкування як з дорослими, так і з однолітками, членами своєї родини. Отримані дані підтверджують гіпотезу про вплив соціокультурного середовища на формування системи ціннісних орієнтацій, яке більшою мірою опосередковується засобами масової інформації – електронних ЗМІ (телебачення, система Інтернет тощо).

На основі спостережень ми констатували, що у 56,6 % дошкільників спілкування з дорослими при виконанні запропонованого завдання сформоване на високому рівні, 28,3 % – на рівні вище середнього, у 15 % дітей – на середньому рівні.

При малюванні діти вводились у ситуацію, коли завдання необхідно було виконувати разом з іншою дитиною. Було зафіксовано, що 43,3 % дітей мають високий рівень сформованості роботи разом з однолітками, у 30 % дошкільників це уміння сформоване на рівні вище середнього і у 26,6 % дітей рівень сформованості досягає середнього рівня розвитку.

Узагальнюючи дані усіх проведених нами досліджень, ми отримали наступні результати, представлені в таблиці 3.7, 3.8, та рисунку 3.3, 3.4.

Таблиця 3.7

Адресність спрямованості ціннісної орієнтації дітей 5–6-річного віку
(у процентному відношенні)

Вік дітей	Особистісна	На близьких	На однолітків	На інших людей
Шестирічні	85,8	11,6	2,5	0
П'ятирічні	92,2	5,5	1,1	1,1

П'ятирічні

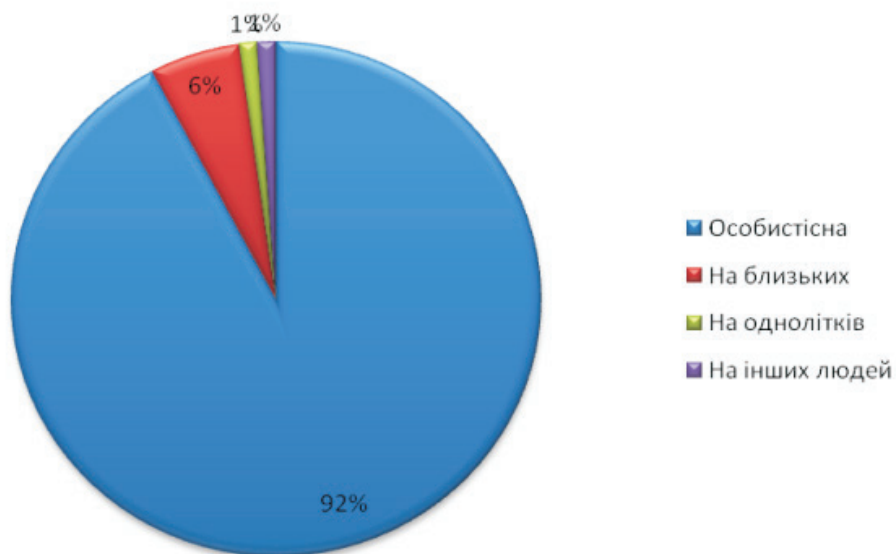

Рис. 3.3. Спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних п'ятирічних дошкільників.

Шестирічні

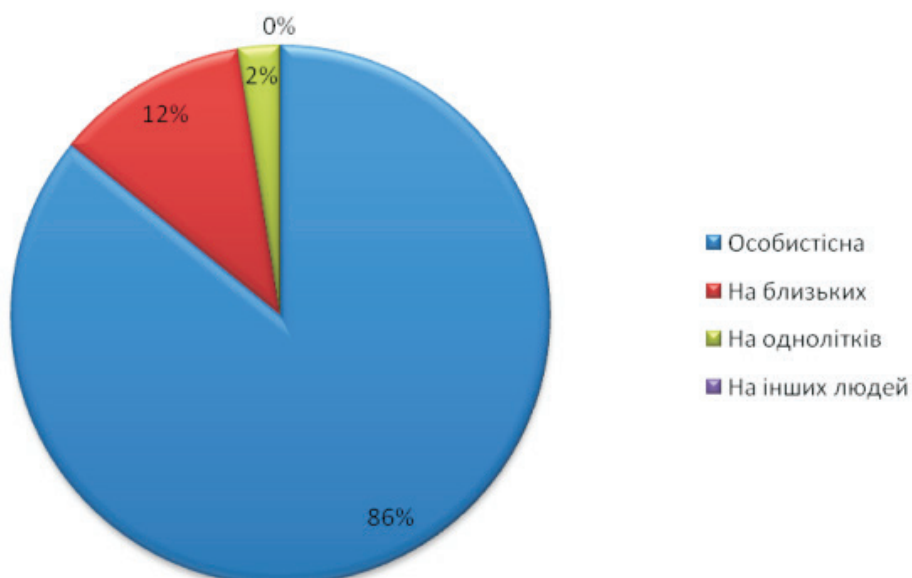

Рис. 3.4. Спрямованість ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників.

Як бачимо з результатів, представлених у таблиці та рисунках, спрямованість ціннісних орієнтацій як п'ятирічних, так і шестирічних дошкільників більшою мірою орієнтується на себе: шестирічок – на 85,8 %, а п'ятирічок – на 92,2 %. Спрямованість на близьких членів сім'ї у п'ятирічних дітей становить 5,5 %, а шестирічних – 11,6 %. Зорієнтованість на однолітків шестирічних дошкільників сягає 2,5 %, а п'ятирічних – 1,1 %. Спрямованість шестилітніх на людей взагалі дорівнює 0 %, а п'ятирічних дітей – 1,1 %.

Отже, динамічні зміни у порівнянні адресності спрямованості ціннісних орієнтацій дітей середнього та старшого дошкільного віку відбуваються в наступному:

- на 6,4 % спостерігається зменшення в особистісній спрямованості ціннісних орієнтацій старших дошкільників у порівнянні з дітьми середнього дошкільного віку;
- на 6,1 % зростає спрямованість старших дошкільників на сім'ю;
- на 1,4 % зростає спрямованість старших дошкільників на однолітків;
- на 1,1 % спостерігається зменшення спрямованості старших дошкільників взагалі на людей у порівнянні зі спрямованістю п'ятирічних дошкільників.

Таблиця 3.8

Спрямованість ціннісних орієнтацій на сфери діяльності (у %)

Вік дітей	ігрова	продуктивні	пізнавальна	спілкування	самоствердження	побутова	дозвілля
Шестирічні	33,3	4,1	7,5	15	4,1	22,5	5
П'ятирічні	47,7	5,5	22,2	8,8	6,6	3,3	6,6

Як бачимо з отриманих даних, спрямованість шестирічних дітей на ігрову діяльність становить 33,3 %, а п'ятирічних – 47,7 %, відмінність дорівнює 14,4 %, характерною ознакою є більша конкретизація старших дітей у своїх побажаннях отримати ту чи іншу іграшку.

Наведемо приклади висловлювань дітей обох вікових періодів життя.

Микита П., 5 років: «Хочу багато іграшок... дуже багато. Багато машинок, іграшок-«чоловічків»».

Артем Ф., 6 років: «Я хочу лего. Не просто іграшки лего, а лего-корабель».

Продуктивні види діяльності є значимими для шестирічних на 4,1 %, а п'ятирічних – на 5,5 %, відмінність становить 1,4 %. Старші дошкільники також проявляли більш конкретні побажання на відміну від п'ятирічок.

Наведемо приклади висловлювань дітей обох вікових періодів життя.

Даня К., 5 років: «Хочу багато олівців. Ще нову розмальовку».

Софійка, 6 років: «Хочу новий рюкзак, різнокольорові олівці для школи».

Знову підтверджуються дані про значимість пізнання для дітей: так, старші дошкільники мають спрямованість на пізнання у процентному вираженні на 7,5 а шестирічні діти – на 22,2, що становить суттєву різницю – 14,7 %. Хоча треба зазначити, що шестирічні спрямовані на майбутню діяльність – навчання в школі, розуміння необхідності цього процесу, сутності його, на майбутню працю, що взагалі не спостері-

гається у п'ятирічних дітей. Це підтверджує і бажання бути першим у таких процесах, як читання (хочу краще за всіх читати, вчитися тощо). П'ятирічні у сфері самоствердження мають більшу особистісну спрямованість, пов'язану з досягненнями в ігровій діяльності (краще за всіх грати у м'яч, стати невидимим, щоб виграти у грі в хованки).

Наведемо приклади висловлювань дітей обох вікових періодів життя.

Влад Д., 5 років: «Хочу знати про Макквіна, про динозаврів-хижаків».

Артем Т., 5 років: «Хочу подивитися про піратів, як роблять море, про пташок, як сумки роблять і мультики».

Катя П., 5 років: «Хай чарівник розкаже, з чого зроблена веселка. Дуже цікаво. З чого зроблено стебло гібікуса».

Кирило А., 6 років: «Хочу все знати і працювати мільйонером, щоб усе купувати і їжу для сім'ї».

Тихін Н., 6 років: «Хочу полетіти на літаку, побачити вулкан, скоріше піти до школи, щоб було багато олівців і зошитів».

Ангеліна Д., 6 років. «Хочу вчитися гарно в школі. Щоб мама допомагала вчитися».

Сфера спілкування для старших дошкільників знайшла вираження у процентному відношенні, рівному 15, а п'ятирічок – у 8,8 %. Відмінність склала 6,2 %, що говорить про значимість спілкування для шестирічних як з однолітками, так і з дорослими. Цей показник є суттєвим, вказує на значимість стосунків для шестирічних дітей. Висловлювання шестирічних є показовими для цього: діти обирають іграшки для сумісної діяльності (що не спостерігається у п'ятилітніх), в дозвіллевій діяльності схиляються до проведення часу з однолітками та членами сім'ї, що теж є відмінним з дітьми середнього дошкільного віку, де йде більша (на 1,6 %) особистісна спрямованість. Показовим є включеність у побутову діяльність дітей. Старші діти переймаються потребами своєї сім'ї, бо для них значимим є спілкування з її членами. Хоча особистісна центрація є характерною для обох вікових періодів, спостерігається суттєва процентна відмінність у спрямованості на побутову сферу у старших дошкільників – 19,2 %.

Наведемо приклади висловлювань дітей обох вікових періодів життя.

Анастасія П., 5 років: «Хочу багато друзів».

Дарина К., 5 років: «Хочу навчитися готувати, щоб допомагати мамі й більше з нею гратися».

Катя Р., 5 років: «Хочу, щоб батьки мене любили. Не були злими. Щоб була своя кімната з ремонтом, меблями. квітами й ароматами».

Вероніка А., 6 років: «Дуже хочу, щоб ми усією сім'єю поїхали на дачу й у відрадження з татом».

Анастасія Д., 6 років: «Щоб у Макса і мами не було вітрянки і ми гралися всі разом».

Ліза М., 6 років: «Багато друзів. Щоб усі ми дружили і разом гралися».

Ціннісні орієнтації особистості, які є важливим регулятором поведінки людини, в більшості випадків залежать від характеру діяльності, в яку включена людина й змінюються впродовж її життя. Система ціннісних орієнтацій є важливою характеристикою особистості й показником її сформованості. Ступінь розвитку ціннісних орієнтацій, особливості їх становлення дозволяють говорити про рівень розвитку особистості, цілісність та стійкість якої виступає як сталість її ціннісних орієнтацій. Від розкриття особливостей процесу розвитку й специфіки впливу ціннісних орієнтацій, які ста-

новлять змістову частину характеристики особистості, залежить визначення вектору шляхів їх формування, в тому числі й соціальної позиції.

Багатоплановість нашого дослідження дозволяє говорити про те, що цінність як стійке особистісне утворення починає активно формуватися на рубежі переходу дитини в старший дошкільний вік.

Дослідженням доведено, що адресність та спрямованість ціннісних орієнтацій на діяльність дітей з 5 до 6 років незмінна, однак всередині вікових груп відбуваються суттєві зміни. Основне, що є спільним – це особистісна концентрація, орієнтування на себе, на свої потреби дітей обох вікових періодів.

Побажання на свою адресу, висловлені сучасними дошкільниками на рубежі вікового періоду, розподіляються на три основні підгрупи: побажання володіти чимось, побажання особистого комфорту, бажання саморозвитку. Переважна частина побажань стосується оволодіння матеріальними предметами (іграшками, предметами побуту, одягом, їжею), оволодінням грошей для придбання цих предметів. Особливістю є і те, що цінність гри та іграшок є найбільш значимою для дітей обох вікових періодів, це, напевно, пов'язано з тим, що гра є провідним видом діяльності дітей дошкільного віку. Динамічна зміна спостерігається у конкретизації: старші дошкільники вже потребують не просто великої кількості іграшок та ігор, а конкретних і для певних ігор – як самостійних, так і з однолітками.

Побажання особистого комфорту більше акцентується дітьми старшого дошкільного віку стосовно того, що діти бажають окремої кімнати, шафи, ліжка, бажання довго спати, смачно їсти.

Бажання саморозвитку спрямовуються на те, що діти як 5 так і 6 років хотіли б навчитися тому, чого не вміли робити. Але лише у шестирічних виникають бажання, пов'язані з майбутньою навчальною діяльністю: навчитися читати, писати тощо.

Цікава група побажань вималювалася як потреба в самоствердженні. До них віднесли побажання: хочу стати найсильнішим, розумним, першим у всьому. Акцент на бажанні гарно вчитися й бути кращим у школі є характерним лише для шестилітніх дітей.

Цінність сьогодення для дітей дошкільного віку має прояв через ставлення до членів своєї родини та до дитячого садка через відношення з дорослими та однолітками. Треба зазначити, що спілкування у родинному колі є дуже значимим для дитини як середнього, так і старшого дошкільного віку. Але динамічні зміни відбуваються у змісті спілкування. Так, старші дошкільники вже виділяють як необхідними для себе певні сімейні цінності (особливо сімейні свята, подорожі, перебування поруч у різних видах діяльності).

Значимим для дітей як п'ятирічного, так і шестирічного віку є і перебування в дитячому садку, в якому більшості дітей комфортно. Особливої уваги діти шестирічного віку надають спілкуванню: з дорослими у вигляді впливу на своє виховання та навчання; з однолітками у вигляді елементарних проявів дружби дітей, спільної діяльності. В шестирічному віці розвивається певна орієнтація на колектив, уже усвідомлюється своя приналежність до дитячої співдружності, вже з'являється уміння на певному рівні зрозуміти й оцінити відносини в колективі. В шість років дитина починає усвідомлювати важливість суспільних справ. Більшість п'ятирічок не усвідомлює сутності ЗДО (а тим паче школи) і не можуть пояснити, для чого діти відвідують садок, то шестирічні діти в цьому плані чітко соціально орієнтовані.

Цінність майбутнього для дітей старшого дошкільного віку у вигляді вступу до школи є для більшості шестирічок позитивним моментом. Простежується чітке усвідомлення необхідності навчання в школі, бажання вчитися, отримувати нові знання, дізнаватися про щось нове, бути кращим у навчанні. Усвідомлюються вже шестилітніми й потреби у вигляді придбання шкільного приладдя, набуття якостей, які сприяють самоствердженню, самозростанню. Діти ж середнього дошкільного віку живуть теперішнім, цінність майбутнього знаходиться поза зоною їх уваги.

Змістовний аналіз та отримані статистичні оцінки дозволяють зробити загальний висновок. У старшому дошкільному віці відбувається якісний стрибок в ціннісних орієнтаціях дитини як у системі взаємовідносин, відносин до членів своєї родини, до загального діла, так і в різних видах діяльності, оцінці явищ дійсності. Відбувається не просто нарощування тих компонентів ціннісних орієнтацій, які склалися в п'ятирічному віці, а принципові зміни ціннісних орієнтацій у всіх сферах стосунків дитини, яка активно пристосовується до норм суспільства і яка на новому рівні оцінює суспільно значимі діла та поведінку.

Розгляд отриманих у дослідженні результатів відносно ціннісних орієнтацій дітей в період переходу від середнього до старшого дошкільного віку показав, що на рубежі 5–6 років виділяються особистісні цінності. Вони набувають глибокого емоційного переживання, що закріплюється в діяльності та поступово знаходить адекватно мотивоване вираження. Показовим є факт, що якісна різниця ціннісних орієнтацій дітей (їх компонентів) чітко прослідковується на рубежі цих вікових періодів, що знаходить вираз у відношенні дітей до інших людей, до різних видів діяльності, в розумінні сутності соціальних, моральних цінностей. У старшому дошкільному віці реалізується подвійний процес (обидві сторони якого обумовлені), з одного боку відбувається узагальнення різних конкретних значимих змістів у трьох формах діяльності: особистісних стосунках, свідомості й пізнанні. З іншого боку, конкретно по відношенню до цих узагальнених форм зовнішнього змісту виділяється усвідомлення свого «Я», що не спостерігається у дітей середнього дошкільного віку.

Враховуючи безперечну значущість взаємодії дитини з іншою людиною як простору активного застосування значущих, знаних та дієвих ціннісних орієнтацій, виникла необхідність у додатковому поглибленому дослідженні етичних інстанцій, які характеризують ступінь реального функціонування ціннісних орієнтацій у сфері «людина-людина». Вивчення проведено комплексно з урахуванням методів безпосередньої участі експериментатора в повсякденному житті дітей. Використано наукове спостереження, бесіди, проєктивні методики, створення різноманітних експериментальних ситуацій спілкування дитини з дорослими та однолітками. Аналіз матеріалів проаналізовано відповідно до завдань експериментальної роботи.

Представимо методику для визначення особливостей сформованості етичних інстанцій у старших дошкільників порівняно з прийнятим стандартом Базового компоненту дошкільної освіти. Як діагностичний матеріал ми обрали сюжетну картинку для створення умов опосередкованого програвання в уяві комунікативної ситуації і надання дитині можливості її аналізу у вигляді словесних і візуальних форм через бесіду за змістом малюнку.

Методика визначення особливостей засвоєння етичних норм соціальних стосунків дитини старшого дошкільного віку з дорослим

Метод: ігрове діагностичне завдання.

Мета: встановити рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим, ступінь гармонійності сформованої у дитини сукупності умінь, емоційного ставлення та поведінкових реакцій, визначити відповідність розвитку стандарту якості освіти.

Матеріал: картка з зображенням засмученого педагога, який проводить заняття, двох дітей – хлопчика та дівчинки. Хлопчик відволікає дівчинку від роботи – смікає за косу, кривляється.

Інструкція: Подивися на цю картинку. На ній зображена ситуація, яка відбулася в одному з дитячих садочків. Уявімо, що ми з тобою в цьому садку. Давай поговоримо про те, що бачиш і розкажи як ти до цього ставишся.

Протокол реєстрації результатів дослідження.

Рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим.

Прізвище та ім'я дитини _____ **Група** _____ **Повних років** _____ **Дата проведення бесіди** _____

	Запитання до дитини	Текст відповідей дитини	Бали
1	Розглянь малюнок. Що тут відбулося?		0,2; 0,5; 1
2	Як ти вважаєш, чи гарно вчиняє хлопчик по відношенню до дорослого. Поясни свою думку		0,2; 0,5; 1 0,2; 0,5; 1
3	Як ти вважаєш, що буде далі, як вчинить вихователь?		0,2; 0,5; 1
4	Чи справедливо оцінює вихователь дії дитини?		0,2; 0,5; 1
5	Як би ти зустрів (ла) цього хлопчика, як би ти порекомендував себе поводити з дорослими		0,2; 0,5; 1
6	Ти поводиш себе чемно з дорослими:		
	завжди		1
	іноді		0,5
	коли про це просять дорослі		0,2
7	Ти допомагаєш дорослим:		
	завжди		1
	іноді		0,5
	коли про це просять дорослі		0,2

8	Тобі подобається, коли тобі розповідають про правила поведінки з дорослими? Чому?		1 0,2; 0,5; 1
9	Хто розповідає тобі про правила поведінки з дорослими?		1
	Показники	Результати спостереження	
10	Чи дотримується дитина морально-етичних норм спілкування з дорослим:		
	завжди самостійно		1
	самостійно, а іноді при нагадуванні дорослого		0,5
	лише при нагадуванні дорослого.		0,2
11	Чи поважає дитина працю дорослих в ДНЗ: прояви спостерігаються?		
	завжди без нагадувань дорослого		1
	прояви бувають самостійними і з нагадуванням дорослого		0,5
	тільки при нагадуванні дорослого		0,2
12	Як сприймає дитина рекомендації з питань поведінки з дорослим:		
	як справедливі, виконує їх		1
	іноді ображається на зауваження		0,5
	неадекватно		0,2
13	Як дитина сприймає інформацію про правила поведінки з дорослими:		
	зацікавлено слухає		1
	іноді проявляє незацікавленість інформацією		0,5
	не сприймає інформацію		0,2
14	Контролює свої емоції, розуміє необхідність спілкування з дорослим		1
15	Не стримує емоцій, керується лише своїми бажаннями („не хочу відповідати” „мені не цікаво” тощо)		0
16	Проявляє готовність вислухати дорослого, відповісти на запитання		1
17	Неготовий спілкуватись з дорослим у ситуації діалогу, необхідності відповідати на запитання		0
18	Розмовляє з дорослим спокійно, дивлячись в обличчя, слухає дорослого, не перебиваючи		1
19	Спостерігаються у розмові з дорослим прояви нестриманості, негативізму		0
	Загальна кількість балів		

В таблиці отримані дитиною бали обводяться й підраховуються. Кожна правильна, розширена відповідь дитини оцінюється в один бал. Якщо дитина дає правильну від-

повідь одним словом (так, ні), неповну і не пояснює її, оцінюємо її в 0,2 бали, неповну, але близьку до норми відповідь оцінюємо в 0,5 балів. Також в оцінці в балах орієнтуємося на подані в таблиці 3.9. Кожна відповідь оцінюється один раз.

Таблиця 3.9

Розрахунок кількісних оцінок якісних показників сформованості етичних інстанцій у дошкільника

	Кількісна характеристика	Якісна характеристика сформованості соціально-комунікативної компетенції	Відповідність стандарту	Ступінь гармонійності розвитку	Рівень розвитку
1	16–18 балів	Сформована повною мірою	100 %	Гармонія розвитку	Високий
2	12–15 балів	Сформована достатньою мірою	75 %	Гармонія розвитку	Вище середнього
3	8–11 балів	Сформована посередньо	50 %	Відносна гармонія розвитку	Середній
4	4–7 балів	Сформована мінімально	25 %	Дисгармонія розвитку	Нижче середнього
5	1–3 бали	Не сформована	10 %	Дисгармонія розвитку	Низький

Результати кваліметричного підходу до моніторингового визначення рівня сформованості етичних інстанцій у старших дошкільників у взаємодії з дорослим.

Прізвище та ім'я дитини _____

Вид обстеження	Дата	Кількісна характеристика	Якісна характеристика	Відповідність стандарту	Ступінь гармонійності	Рівень розвитку
1 поточне						
2 поточне						
3 заключне						

Показники для якісного аналізу результатів дослідження.

Високий рівень сформованості етичних інстанцій.

У дошкільника високий рівень сформованості етичних інстанцій. На достатньому рівні розвинені соціальнозначимі цінності – розуміння добра та зла, справедливості. Дорослого дитина сприймає як носія соціальнозначимих моральних цінностей. Соціально-комунікативна компетенція сформована повною мірою й відповідає стандарту

якості освіти на 100 %. У старшого дошкільника гармонійно сформована сукупність умінь, емоційного ставлення та його поведінкових реакцій.

Дитина обізнана з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, самостійно дотримується їх під час спілкування. Здатна взаємодіяти з дорослими, які її оточують: без нагадувань дорослих використовує ввічливі слова в спілкуванні, узгоджує свої дії, поведінку з дорослими, усвідомлює своє місце в соціальному середовищі. Вміє співпереживати, співчувати, допомагати дорослим, самостійно обирає відповідні способи спілкування з дорослими в різних життєвих ситуаціях. Поважає працю дорослих, вміє адекватно оцінити дії дорослого в разі проявів неповаги. Позитивно сприймає інформацію про правила поведінки у спілкуванні з дорослими. Правильно оцінює дії інших дітей у спілкуванні з дорослими.

Рівень сформованості етичних інстанцій вище середнього.

У дошкільника рівень сформованості етичних інстанцій вище середнього. На достатньому рівні розвинені соціальнозначимі цінності – розуміння добра та зла, справедливості. Дорослого дитина сприймає як носія соціальнозначимих моральних цінностей. Соціально-комунікативна компетенція сформована достатньою мірою й відповідає стандарту якості освіти на 75 %. У старшого дошкільника гармонійно сформована сукупність умінь, емоційного ставлення та його поведінкових реакцій.

Дитина обізнана з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, найчастіше самостійно, але іноді і при нагадуванні дорослого уміє дотримуватися їх під час спілкування. Здатна взаємодіяти з дорослими, які її оточують: без нагадувань дорослих, а іноді і з їх допомогою використовує ввічливі слова при спілкуванні узгоджує свої дії, поведінку з дорослими, усвідомлює своє місце в соціальному середовищі. Вміє співпереживати, співчувати, допомагати дорослим, у більшості випадків самостійно, а іноді керуючись вказівками дорослих, обирає відповідні способи спілкування з дорослими в різних життєвих ситуаціях. Поважає працю дорослих, вміє адекватно оцінити дії дорослого в разі проявів неповаги. Позитивно сприймає інформацію про правила поведінки у спілкуванні з дорослими. Правильно оцінює дії інших дітей у спілкуванні з дорослими.

Середній рівень сформованості етичних інстанцій.

У дошкільника середній рівень сформованості етичних інстанцій. На посередньому рівні розвинені соціальнозначимі цінності – розуміння добра та зла, справедливості. Дорослого дитина сприймає як носія соціальнозначимих моральних цінностей. Соціально-комунікативна компетенція сформована посередньо й відповідає стандарту якості освіти на 50 %. У старшого дошкільника негармонійно сформована сукупність умінь, емоційного ставлення та його поведінкових реакцій. Сформованість когнітивного компоненту переважає, потребує формування емоційно-вольова і поведінкова складова.

Дитина обізнана з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, лише при нагадуванні дорослого уміє дотримуватися їх під час спілкування. Без нагадувань дорослих не використовує ввічливі слова, у спілкуванні дитині важко узгоджувати свої дії, поведінку з дорослими, не завжди усвідомлює своє місце в соціальному середовищі. Вміє співпереживати, співчувати, допомагати дорослим, обирає відповідні способи спілкування з дорослими в різних життєвих

ситуаціях лише завдяки нагадуванням дорослих. Поважає працю дорослих, але не виконує правил ввічливості, потребує нагадувань з боку дорослих. Може позитивно сприймати інформацію про правила поведінки у спілкуванні з дорослими, а може виявляти негативізм при проведенні бесід повчального характеру. Правильно оцінює дії інших дітей у спілкуванні з дорослими, але іноді потребує допомоги дорослих.

Рівень сформованості етичних інстанцій нижче середнього.

У дошкільника рівень сформованості етичних інстанцій нижче середнього. Фіксується недостатній рівень розвиненості соціальнозначимих цінностей – розуміння добра та зла, справедливості. Дорослого дитина сприймає як носія соціальнозначимих моральних цінностей, але недооцінює його роль. Соціально-комунікативна компетенція сформована мінімально й відповідає стандарту якості освіти на 25 %. У старшого дошкільника спостерігається суттєва дисгармонія у сформованій сукупності умінь, емоційного ставлення та його поведінкових реакціях. Сформованість когнітивного компоненту переважає, потребує формування емоційно-вольова і поведінкова складова.

Дитина обізнана з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, лише при нагадуванні дорослого уміє дотримуватися їх під час спілкування. Без нагадувань дорослих не використовує ввічливі слова, у спілкуванні дитині важко узгоджувати свої дії, поведінку з дорослими, не завжди усвідомлює своє місце в соціальному середовищі, мають місце прояви вередування, впертості. Вміє співпереживати, співчувати, допомагати дорослим, обирає відповідні способи спілкування з дорослими в різних життєвих ситуаціях лише завдяки нагадуванням дорослих. Не завжди адекватно сприймає зауваження дорослих, сприймає зауваження дорослих як несправедливі, не виконує правил ввічливості, потребує нагадувань з боку дорослих, працю дорослих не поважає, порушує правила культури поведінки у спілкуванні з дорослими. Інформацію про правила поведінки у спілкуванні з дорослими сприймає неохоче. Правильно оцінює дії інших дітей у спілкуванні з дорослими, спираючись на думку дорослого.

Низький рівень сформованості етичних інстанцій.

У дошкільника низький рівень сформованості етичних інстанцій. На недостатньому рівні розвинені соціально значимі цінності – розуміння добра та зла, справедливості. Дорослого дитина не сприймає як носія соціально-значимих моральних цінностей. Соціально-комунікативна компетенція не сформована й відповідає стандарту якості освіти на 10 %. У старшого дошкільника спостерігається повна дисгармонія сформованої сукупності умінь, емоційного ставлення та його поведінкових реакцій. Потребує формування когнітивна, емоційно-вольова й поведінкова складова.

Дитина обізнана з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, при нагадуванні дорослого дотримується, а іноді ігнорує їх під час спілкування. Без нагадувань дорослих не використовує ввічливі слова, у спілкуванні дитині важко узгоджувати свої дії, поведінку з дорослими, не завжди усвідомлює своє місце в соціальному середовищі, мають місце прояви вередування, впертості, агресивної поведінки, використання забороненої лексики. Вміє співпереживати, співчувати, допомагати дорослим, обирає відповідні способи спілкування з дорослими в різних життєвих ситуаціях лише завдяки нагадуванням дорослих, але іноді мають

місце прояви ігнорування вказівкам дорослих. Не завжди адекватно сприймає зауваження дорослих, сприймає зауваження дорослих як несправедливі, не виконує правил ввічливості, потребує нагадувань з боку дорослих, працю дорослих не поважає, порушує правила культури поведінки у спілкуванні з дорослими. Інформацію про правила поведінки у спілкуванні з дорослими не сприймає. Правильно оцінює дії інших дітей у спілкуванні з дорослими, але при цьому потребує допомоги з боку дорослих.

Кількісні результати діагностичного обстеження фіксуються в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Розрахунок кількісних оцінок якісних показників сформованості етичних інстанцій у дошкільника

	Рівень розвитку	Кількісна характеристика	Якісна характеристика сформованості етичних інстанцій	Ступінь гармонійності розвитку	Результати обстеження дітей (ДНЗ) у %
1	Високий	8–9 балів	Сформована повною мірою	Гармонія розвитку	
2	Вище середнього	6–7 балів	Сформована достатньою мірою	Гармонія розвитку	
3	Середній	4–5 балів	Сформована посередньо	Відносна гармонія розвитку	
4	Нижче середнього	2–3 бали	Сформована мінімально	Дисгармонія розвитку	
5	Низький	0–1 бали	Не сформована	Дисгармонія розвитку	

Отже, використання додаткової, поглибленої методики надає можливості для підтвердження й уточнення якісної перебудови та змін на етичних ціннісних орієнтаціях дітей дошкільного віку.

Обираючи вищі цінності і діючи відповідно до них, людина утверджує свідоме ставлення до норм і принципів моралі, духовну цінність і дієвість своїх мотивів, цілісність своєї моральної свідомості. Реальне вираження людська моральність знаходить не у свідомості, і навіть не у діяльності як таких, а лише в царині живого спілкування. Саме в спілкуванні моральна проблематика набуває довшеної форми, реалізує свій духовний і гуманістичний потенціал. Ознакою спілкування завжди виступає моральна спрямованість, моральна культура людей, що розкривається в спілкуванні (людяність, доброзичливість, дружелюбність, взаємоповага, співпереживання, ввічливість та ін.). Спілкування виступає як самостійна життєва цінність, що показує, в якій мірі людина стає потребою для іншої як людська індивідуальність. Тому врахування індивідуальності іншого, повага до неї – одна з суттєвих вимог моральної культури спілкування. Під моральним спілкуванням маються на увазі стійкі зв'язки між людьми, основою яких є панівна в суспільстві моральність, а також духовна потреба в морально-психологічному взаєморозумінні. Першочергової ваги в розвитку моральної культури спілкування набувають здатності людини до спілкування, ті переваги у виборі форми й стилю спілкування, котрі виробляються нею в процесі виховання.

В основу дослідження покладено компетентнісний підхід, за яким результати навчально-виховної роботи з дошкільниками розглядаються як особисті досягнення дитини. Про компетентнісний підхід до формування змісту дошкільної освіти йдеться в Державному Стандарті освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти України (БКДО). Отже, можна зробити висновок, що в змісті соціально-комунікативної, родинно-побутової та ігрової компетентностей прописані елементарні норми моральної культури спілкування дітей старшого дошкільного віку з дорослими та однолітками, які повинні бути сформовані на кінець перебування дітей у дошкільному навчальному закладі, отже, на початок навчання у школі.

Так-от, соціально-комунікативна компетенція є найважливішою складовою особистісної сфери, оскільки забезпечує необхідну соціально-психологічну адаптацію дитини в навколишньому світі. Уміння вступати в контакти з іншими людьми – дорослими й однолітками, встановлювати взаємовідносини з ними, регулювати свою поведінку, рахуючись з іншими, є вирішальними не лише для налагодження позитивної взаємодії з оточенням, а й для набуття певного соціального статусу в майбутньому.

Соціально-комунікативна компетенція старшого дошкільника – це ті соціально значимі цінності, які повинні бути сформовані в дитини на кінець перебування в ЗДО. Вона включає в себе обізнаність дитини з різними соціальними ролями людей; з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних відносин; здатність дотримуватись їх у процесі спілкування, взаємодіяти з людьми, які її оточують; узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомленість місця дошкільника в соціальному середовищі; позитивне сприйняття себе; вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Аналіз наукової літератури надав змогу визначитися у вихідних положеннях наших подальших наукових пошуків.

Отже, вихідними положеннями нашого дослідження є наступні.

1. Кваліметричний підхід до моніторингового визначення рівня сформованості етичних уявлень старших дошкільників – це неперервне, пролонговане у часі виявлення ступеня співвідношення результатів діяльності дитини зі стандартами й вимогами дошкільної освіти, багаторівневе кількісне оцінювання якісних характеристик і ознак.

2. Соціально-комунікативна компетенція дошкільників у сфері стосунків з дорослими та однолітками – інтегративне особистісне утворення, яке являє собою наявність уявлень про етику поведінки, елементарних умінь і навичок культури поведінки, систему ставлень до дорослого й дитини, які мають прояв через особистісні якості, мотивації, ціннісні орієнтації, які дозволяють здійснювати спілкування, що забезпечує індивідуальний стиль етичної поведінки.

3. Соціально-комунікативна компетентність у спілкуванні **дитина – дорослий – дитина** характеризується п'ятьма компонентами:

1) готовність до соціальних стосунків з дорослими й однолітками (мотиваційний компонент);

2) володіння знаннями про добро – зло, добре – погано у стосунках з дорослими та дітьми (когнітивний компонент);

3) дотримання етичних норм (використання досвіду) в різних стандартних та нестандартних ситуаціях соціальних стосунків з дорослими й одногрупниками (поведінковий компонент);

4) ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий компонент);

5) здатність регулювати процес і результат прояву компетентності (емоційно-вольовий компонент).

Констатувальний експеримент проводився на базі ЗДО різних районів України. В експерименті взяли участь 130 дітей старшого дошкільного віку, які виховувалися в умовах закладів дошкільної освіти. Результати обстеження представимо в кількісній та якісній характеристиках. Кількісні результати діагностичного обстеження представлені в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Розрахунок кількісних оцінок якісних показників сформованості етичних інстанцій у дошкільника

	Рівень розвитку	Кількісна характеристика	Якісна характеристика сформованості етичних інстанцій	Ступінь гармонійності розвитку	Результати обстеження дітей (ЗДО) у %
1	Високий	8–9 балів	Сформована повною мірою	Гармонія розвитку	2
2	Вище середнього	6–7 балів	Сформована достатньою мірою	Гармонія розвитку	22,4
3	Середній	4–5 балів	Сформована посередньо	Відносна гармонія розвитку	63,2
4	Нижче середнього	2–3 бали	Сформована мінімально	Дисгармонія розвитку	10,2
5	Низький	0–1 бали	Не сформована	Дисгармонія розвитку	2,04

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що у дітей старшого дошкільного віку, які перебувають в умовах ЗДО сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим представлена наступними якісними та кількісними характеристиками:

– високий рівень розвитку мають 2 % дітей, що говорить про сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим повною мірою, свідчить про гармонію розвитку усіх п'яти її компонентів: мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смыслового, емоційно-вольового;

– вище середнього рівень розвитку мають 22,4 % дошкільників, що говорить про сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим достатньою мірою, свідчить також про гармонію розвитку усіх п'яти її компонентів: мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смыслового, емоційно-вольового;

– середній рівень розвитку мають 63,2 % дошкільників, що говорить про посередню сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим, свідчить про відносну гармонію розвитку усіх п'яти її компонентів;

– нижче середнього рівень розвитку мають 10,2 % дошкільників, що говорить про мінімальну сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим, свідчить також про дисгармонію розвитку усіх п'яти її компонентів;

– низький рівень розвитку мають 2,04 % дошкільників, що говорить про несформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим, свідчить також про дисгармонію розвитку усіх п'яти її компонентів;

Для уточнення питання про розуміння важливості стосунків дітей з однолітками й готовність до їх здійснення, дітям було запропоновано відповісти на наступні запитання:

1. *«Чи є у тебе друзі в дитячому садку?»:*

- 100 % дітей чітко та впевнено відповіли: «Так», назвали імена друзів, характеризували їх (вона красива, не ображає мене, не б'є).

- 58,3 % дітей вважають, що коли вони приходять у дитячий садок, їх чекають друзі.

- 8,3 % не впевнені, що їх чекають діти; 16,6 % дітей не знають чекають їх однолітки чи ні.

2. *«Чи люблять тебе діти в садку?»:*

- відповіді розділилися 50 на 50, отже, 50 % дітей вважають, що їх діти люблять, а 50 % не можуть дати відповідь на це запитання.

3. *«На кого з дітей ти хотів би бути схожим?»:*

- 41,6 % дітей відповіли, що хочуть бути схожими на свого друга (На Артема, бо він добрий, на Сашу – він розумний, на Яшу – у нього багато іграшок і він ділиться ними).

- 16,6 % дітей відповідали, що хочуть бути схожими на себе (на себе, коли слухняний, я гарний).

- 8,3 % дітей сказали, що ні на кого не хочуть бути схожими, така ж кількість дітей взагалі промовчали, не надаючи ні відповіді, ні пояснення.

- 16,6 % відповідей отримали з поясненням: «Я не знаю».

Метою нашого дослідження було завдання про виявлення уміння шестирічками дотримуватися етичних норм (використання досвіду) в різних стандартних та нестандартних ситуаціях соціальних стосунків з дорослими й однокласниками (поведінковий компонент). На основі низки спостережень ми констатували, що у 56,6 % дошкільників спілкування з дорослими при виконанні запропонованого завдання сформоване на достатньому рівні і виглядає таким чином:

1) на високому рівні – 28,3 % ;

2) 13,3 % на рівні вище середнього;

3) у 15 % дітей – на середньому рівні.

Під час малювання на запропоновану тему: «Про добро та зло в нашому житті» діти вводились у ситуацію, коли завдання необхідно було виконувати разом з однолітком. Було зафіксовано, що:

1) 43,3 % дітей мають високий рівень сформованості роботи разом з однолітками;

2) у 30 % дошкільників це уміння сформоване на рівні вище середнього;

3) у 26,6 % дітей рівень сформованості досягає середнього рівня розвитку.

Отже, констатуємо, що 99,9 % дітей старшого дошкільного віку готові до спілкування з однолітками й розуміють сутність процесу спілкування з дітьми.

У процесі наукового спостереження, спрямованого на виявлення здатності регулювати процес і результат прояву компетентності (емоційно-вольовий), ми констатували рівень розвитку якостей, який визначає силу внутрішнього джерела активності дитини старшого дошкільного віку, спрямованого на ті чи інші цілі, у тому числі на оцінку оточуючої дійсності та на вироблення особистісної, автономної системи цінностей.

Так-от, 50 % досліджуваних нами дітей виявили високий рівень **самостійності** у виконанні запропонованого завдання, 33,3 % – рівень вище середнього, 16,6 % дітей – середній рівень.

66,6 % дошкільників мали високий рівень **допитливості**, 25 % – вище середнього, 10 % – середній, 3,3 % дошкільників мали рівень нижче середнього.

33,3 % дошкільників мали високий рівень **цілеспрямованості**, 48,3 % – вище середнього і 18,3 % – середній рівень.

Впевненість у своїх діях на високому рівні мали 43,3 % дошкільників, 35 % – вище середнього рівня, 21,6 % продемонстрували рівень своєї впевненості на середньому рівні.

Сміливість у прийнятті рішення при виконанні запропонованого завдання на високому рівні мали 50 % дітей, 26,6 % мали рівень вище середнього, 21,6 % – середній рівень, 1,6 % дітей мали рівень нижче середнього.

38,3 % дітей проявили високий рівень **наполегливості** при виконанні завдання, 41,65 % – рівень вище середнього і 20 % дітей – середній рівень.

Узагальнені дані свідчать про достатній рівень сформованості якостей дітей, що надає впевненості говорити про те, що діти старшого дошкільного віку мають достатні можливості (при створенні певних умов) мати ціннісні орієнтації, які задають загальну спрямованість інтересам та устремлінням особистості дитини старшого дошкільного віку.

Якісна перебудова та зміни ціннісних орієнтацій відбуваються на рубежі переходу дітей у старший вік й у сфері сформованості етичних уявлень. Чітко прослідковується особистісна значимість соціальних, моральних цінностей шестирічних дітей, їх розуміння сутності цих цінностей: має прояв умовна дистанція соціальних зв'язків при оцінці норм поведінки дітей та дорослих.

Загалом у період переходу дитини з середнього в старший дошкільний вік, коли об'єктивно задаються еталони поведінки дітей, діти усвідомлюють соціальні очікування й орієнтуються на хорошу поведінку. Але дитина в цей період ще не сприймає еталони поведінки: їх соціальну необхідність, не усвідомлює їх соціальну значимість. Вони виступають для неї як індивідуальні цінності, як окремі компоненти ціннісних орієнтацій.

Дослідження свідчить про те, що більша частина дітей дошкільного віку, які перебувають в умовах закладів дошкільної освіти (87,64 %), мають достатні показники рівня сформованості етичних уявлень, що свідчить про засвоєння етичних норм соціальних стосунків, наявність уявлень про себе як об'єкта та суб'єкта соціальних стосунків, уміння надавати адекватну оцінку поведінці при вирішенні соціальних завдань, і лише незначна частина дітей, які отримують освіту в дитячому садочку (12,24 %), потребує особливої уваги при формуванні гармонійності розвитку п'яти її компонентів: 1) го-

товність до соціальних стосунків з дорослими та дітьми (мотиваційний компонент); 2) володіння знаннями про добро – зло, добре – погано у стосунках з дорослими та однолітками (когнітивний компонент); 3) дотримання етичних норм (використання досвіду) в різних стандартних та нестандартних ситуаціях соціальних стосунків з дорослими та однолітками (поведінковий компонент); 4) ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий компонент); 5) здатність регулювати процес і результат прояву компетентності (емоційно-вольовий компонент).

Аналіз особливостей ціннісних орієнтацій дітей п'яти-шести років життя надає підстави для наступних висновків: попри усі індивідуально-варіативні особливості процесу становлення ціннісних орієнтацій в шість років, цей процес є найбільш динамічним. У даний період відбувається значне нарощування важливих компонентів ціннісних орієнтацій та їх адекватно мотивоване вираження. У віковому діапазоні від середнього до старшого дошкільного віку змінюються змістовно ціннісні орієнтації в наповненні складових її компонентів у бік більшої диференційованості (компонентів стає більше), повноти (перехід від зовнішніх характеристик до поведінкових проявів, особистісних особливостей і смыслових категорій), усвідомленості (зростає вагомість та значимість усвідомлюваних компонентів) та стійкості (зростає кількість постійних ознак та якостей, за допомогою яких описуються ціннісні орієнтації дошкільників).

3.2. Регулятивні механізми ціннісних орієнтацій дошкільників у різних специфічно дитячих видах діяльності в закладах дошкільної освіти

Привласнені дитиною цінності спрямовують розвиток її особистості. Включені у процес діяльності, гуманістично орієнтовані суспільно значущі цінності детермінують мотивацію та сприяють виявленню дитиною позитивних особистісних якостей. Співвідносячи власні потреби і мотиви з усвідомленими й прийнятими цінностями соціуму, дошкільник вчиться висувати та реалізувати цілі у різних специфічно дитячих видах діяльності, керуючись своїми ціннісними уявленнями, що відповідає сучасним запитам суспільства до розвитку особистості як активного суб'єкта. Прояви ціннісного ставлення дошкільника до об'єктів та явищ навколишньої дійсності, до себе та інших людей яскраво виявляються у самодіяльній творчій сюжетно-рольовій грі. Коли дитина бере на себе ігрову роль, вона має діяти відповідно до певних вимог до своєї поведінки, відображених у ціннісних уявленнях, нормах, правилах, які диктуються образом, втілюваним дитиною у грі. В умовах дошкільної освіти організація життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку, де першочергову роль відведено самодіяльній, творчій, ігровій діяльності дошкільників, вказує на оптимальний шлях становлення у дітей ціннісних орієнтацій як внутрішніх регуляторів активності. Специфічність процесу привласнення дошкільником цінностей передбачає також особливості прийняття і розвитку цінностей-цілей і цінностей-засобів (термінальних та інструментальних цінностей). Викладене вище обумовлює актуальність вивчення проявів регулятивної дії цінностей у діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Цінності як внутрішні рушійні сили особистості виявляють свою регулятивну роль у життєдіяльності людини. «Регулювання в широкому розумінні – це приведення чогось у відповідність із чимось зовні по відношенню до нього заданим» [К. Платонов, 1986, с. 236]. Психологічний зміст поняття регуляція розкривається зазвичай через саморегуляцію як свідому активність суб'єкта в напрямку корекції (гальмуванні чи активізації) людиною своїх рухів, дій, психічних станів, поведінки, особистісного саморозвитку (М. Боришевський, О. Конопкін, С. Максименко, С. Рубінштейн). Регулювання є процес, що зумовлює напрям дій і способи їх виконання.

Психічна регуляція довільної активності людини, за О. Конопкіним, передбачає сформованість повноцінної структури саморегуляції та наявності у суб'єкта психічних засобів, необхідних для її успішної реалізації. Нормативна функціональна структура процесів психічної саморегуляції містить наступні компоненти: прийняття мети діяльності; визначення суб'єктивної моделі значимих умов – комплексу зовнішніх та внутрішніх умов активності, що враховуються під час вибору конкретної виконавської програми; вироблення самої програми безпосередньо виконавчих дій; вибір системи критеріїв досягнення суб'єктивно потрібного результату; здійснення контролю та оцінки досягнутих поточних та кінцевих результатів відносно прийнятих суб'єктом критеріїв успіху; визначення необхідності і характеру корекції самої системи регуляції. Така структура, за твердженням дослідника, є базовою для реалізації другого необхідного змістовно-психологічного складника регуляторного процесу. Його роль полягає в інформаційній підтримці саморегуляції засобами мотиваційних, емоційних, когнітивних, вольових, особистісно-сміслових та інших психічних феноменів. Останні забезпечують відповідність процесу саморегуляції умовам і вимогам різних конкретних видів діяльності. [О. Конопкін, 2005].

Будь-який психічний процес чи явище, включене в активність суб'єкта, відіграє певну регулятивну роль в діяльності людини. Залежно від того, яка психічна підсистема виконує роль регулятора, виокремлюють відповідно мотиваційну регуляцію, емоційну регуляцію, вольову регуляцію, ціннісну регуляцію тощо. Різновидом свідомої регуляції є ціннісна регуляція, вона бере участь в управлінні поведінкою людини та спрямована на забезпечення відповідності дій привласненим нею цінностям. У процесі ціннісної регуляції, за Д. Леонтьєвим, відбувається узгодження суспільних та особистісних цінностей. Розуміння закономірностей ціннісної регуляції людини допомагає пояснити та спрогнозувати вибір нею того чи іншого напрямку й способів дій для реалізації мети діяльності.

Про цінності як регулятори активності особистості йдеться у дослідженнях К. Абульханової-Славської, М. Боришевського, С. Бубнової, Є. Головахи, З. Карпенко, Д. Леонтьєва, Т. Майстренко, Ю. Миславського, В. Моросанова, О. Музики, Н. Наумової, О. Осницького, Т. Піроженко, Н. Повякель, Н. Портницької, Г. Радчук, М. Яницького та ін. Регулююча дія цінностей, на думку Д. Леонтьєва, полягає у визначенні вектора діяльності, який не завершується конкретною досяжною метою, а веде за горизонт [Д. Леонтьєв, 2003]. Особливістю ціннісної регуляції активності особистості є те, що вона корегує не лише окремі дії та спрямовує їх на досягнення близьких цілей, а й підтримує людину в реаліза-

ції актів діяльності протягом тривалого часу на шляху досягнення бажаної мети, можливо навіть упродовж усього життя. Привласнені людиною цінності як дієве регулятивне утворення визначає форму та умови реалізації спонукань, окреслює її цілі. Цінності орієнтують людину серед об'єктів природного і соціального світу, створюючи впорядковану, усвідомлювану й значущу картину; обумовлюють вибір з наявних альтернатив цілей та засобів, надання переваг деяким з них. Це відкриває людині межі та дозволяє зберігати певну внутрішню послідовність власних дій, робить її поведінку раціональною.

У ціннісній регуляції розвитку особистості О. Музика виділяє два основних процеси: ціннісну регуляцію, в якій переважає зовнішня детермінація розвитку у вигляді суспільних цінностей (ранні етапи онтогенезу), та особистісно-ціннісну саморегуляцію, в якій переважає внутрішня детермінація розвитку, що спирається на особистісні цінності (зріла особистість) [О. Музика, 2008, с. 51].

Привласнення цінностей науковці описують як шлях інтеріоризації дитиною соціальних цінностей з їх подальшою трансформацією в особистісні цінності – регулятори індивідуальної поведінки. Однією з умов успішності цього процесу визначають усвідомлення дитиною певних об'єктів та явищ як суспільних цінностей. «Переймаючи від оточуючих людей погляд на щось як на цінність, гідну того, щоб на неї орієнтуватися в своїй поведінці і діяльності, людина може тим самим закласти в собі основи потреби, якої раніше у неї не було» [Б. Додонов, 1978, с. 12]. Для становлення особистісних цінностей саме лише «усвідомлення і позитивне ставлення до цінності є недостатнім, більш того, вони, мабуть, навіть не є необхідними. Необхідною ж умовою цієї трансформації є практичне включення суб'єкта в колективну діяльність, спрямовану на реалізацію відповідної цінності» [Д. Леонтьєв, 2003, с. 208].

Науковцями теоретично визначено та експериментально підтверджено той факт, що психічна регуляція найбільш повно розгортається в діяльності людини, спрямованої на реалізацію самостійно визначених, творчих цілей, пов'язаних з її суб'єктивно значимими цінностями. Натомість репродуктивна, одноманітна діяльність веде до згортання процесів саморегуляції і зосередження на механічному виконанні дій (М. Боришевський, О. Конопкін, О. Музика, Н. Портницька).

Отже, регулятивна дія цінностей виявлятиметься у тих видах діяльності, що мають винятковий вплив на розвиток особистості. У дошкільному віці важливого значення для дитини набувають специфічно дитячі види діяльності – ігрова, предметно-практична, образотворча, пізнавальна, спілкування, у яких відображується її суб'єктна активність.

Провідну роль у становленні особистості дошкільника, за беззаперечним твердженням класиків та сучасних дослідників дитячої психології, посідає самодіяльна творча сюжетно-рольова гра. Вона створюватиме найкращі умови для здійснення дитиною ціннісної регуляції своїх дій, оскільки максимально відповідає необхідним для цього вимогам. Зокрема, сюжетно-рольова гра виникає та розгортається через безпосереднє, але надзвичайно потужне бажання дошкільника грати. Її результатом є задоволення, яке малюк отримує у процесі взаємодії з однолітками. Відтак гра є

найбільш вмотивованою діяльністю дитини старшого дошкільного віку. Така гра має самодіяльний характер, адже розпочинається з ініціативи дітей та відбувається без втручання дорослого. Діти самостійно створюють ігровий задум; продумують сюжет гри; визначають та розподіляють між собою ролі; добирають потрібні іграшки й виготовляють необхідні для гри атрибути; спілкуються між собою, обговорюючи важливі аспекти гри; окреслюють правила та дотримуються їх самі; контролюють виконання правил усіма учасниками гри – таким чином набувають навичок ініціативних самостійних дій. Реалізуючи ігровий задум, дошкільник не просто відтворює як копію те, що він бачив чи чув від дорослих, а творчо перетворює пережиті враження, комбінує їх, передає своє ставлення до зображуваного. Діти, що граються, за словами Л. Виготського, є прикладами справжньої творчості.

Під час ігрової діяльності усі дії дитини орієнтовані насамперед на пошук способів виконання ролі, дотримання правил, процесу розгортання сюжету гри, взаємодії з однолітками, а не на безпосередній результат, що підвищує її здатність до регуляції поведінки. Беручи на себе ігрову роль, дитина, відповідно, приймає певну модель поведінки та взаємин дорослої людини, образ якої втілює у грі. Зразок дій, визначений роллю, стає для дошкільника еталоном (Д. Ельконін) для власної поведінки та контролю його виконання протягом гри. Оскільки сюжетно-рольова гра дошкільників є діяльністю колективною, то для досягнення спільної мети вона вимагає будувати ігрові та реальні стосунки між її учасниками на основі ціннісної взаємодії, а саме: налагоджувати, радіти, підтримувати, скеровувати, спрямовувати, захищати, збагачувати, відшукувати, співпереживати (К. Карасьова).

Таким чином, вивчення та аналіз дитячої активності в процесі самостійної творчої діяльності старших дошкільників дає можливість охарактеризувати рівні прояву регулятивної дії термінальних та інструментальних цінностей дітей в умовах закладів дошкільної освіти.

В експерименті взяли участь діти старшого дошкільного віку, які відвідували одну групу закладу дошкільної освіти міста Києва. Наше дослідження продовжує наукові пошуки, здійснювані останніми роками у лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України з проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей, тому для розв'язання поставлених завдань використовувався як апробований раніше інструментарій, так і розроблений новий [Т. Піроженко, Л. Соловйова та ін., 2016]. Вивчення регулятивної дії термінальних й інструментальних цінностей старших дошкільників відбувалося шляхом спостереження діяльності, організованої дітьми з власної ініціативи, зокрема під час сюжетно-рольової гри та іншої самостійної творчої діяльності (малювання, конструювання). В процесі спостереження відзначалися факти, що підтверджували регулятивну дію цінностей, як прояву їх діяльнісного структурного компоненту, коли останні виявлялися, орієнтували та скеровували дії дитини протягом діяльності. Поведінка дитини аналізувалася за показниками, що свідчили про здатність старшого дошкільника ініціювати дії, вмотивовані цінністю; послідовно їх реалізувати та долати труднощі на шляху здійснення цих дій. Визначалося три ступені прояву кожного показника (від низького до високого) з відповідним оцінюванням у балах від 1 до 3 (табл. 3.12).

Показники регулятивної дії цінностей старших дошкільників

Показники	Ступінь прояву показника	Оцінка/ бали
Ініціювання дій, умотивованих цінністю	Не ініціює дії, умотивовані цінністю, не приєднується до інших дітей	1
	Рідко ініціює дії, умотивовані цінністю, здебільшого приєднується до інших дітей, наслідує однолітка	2
	Ініціює дії, умотивовані цінністю	3
Реалізація дій, умотивованих цінністю	Не реалізує дії, умотивовані цінністю; відступає від них; не бачить невідповідності своїх дій цінності, не виправляє помилки	1
	Реалізує дії, умотивовані цінністю частково; виправляє помилки після вказування (дорослим, дітьми) на невідповідність її дій цінності	2
	Реалізує дії, умотивовані цінністю; самостійно помічає та виправляє невідповідність своїх дій цінності	3
Подолання труднощів на шляху реалізації дій, умотивованих цінністю	При перших труднощах, пов'язаних із необхідністю діяти відповідно до цінності, відмовляється від дій, одразу звертається за допомогою, пасивно очікує на неї	1
	У разі труднощів, пов'язаних із необхідністю діяти відповідно до цінності, не відмовляється від дій, звертається за допомогою після декількох невдалих спроб, після чого продовжує діяльність	2
	У разі труднощів, пов'язаних з необхідністю діяти відповідно до цінності, долає їх самостійно чи з незначною підтримкою дорослого (заохочення, підбадьорення)	3

Дані, одержані в процесі спостережень, доповнювалися результатами досліджень за іншими методиками: «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника», «Діагностика рівнів сформованості творчої уяви дитини старшого дошкільного віку в зображувальній та мовленнєвій діяльності», «Портрет дитини у трьох вимірах», анкетую для батьків.

Проведений кількісний та якісний аналіз експериментальних даних дозволив з'ясувати наступне.

Із загальної вибірки респондентів 65 % дітей брали участь у самодіяльних творчих сюжетно-рольових іграх: ініціювали гру та організовували її за певним сюжетом; спрямовували його на досягнення спільного результату; приєднувалися до гри за визначеним сюжетом; розподіляли ролі серед усіх дітей; самостійно їх обирали, спираючись на власний досвід; або виконували ролі, запропоновані іншими учасниками гри. 35 % старших дошкільників взагалі не брали участь у самодіяльних творчих сюжетно-рольових іграх. Вільний час вони присвячували індивідуальним іграм з будівельним конструктором «Лего», малюванню, розгляданню журналів, книг, режисерським

іграм. З них, 9 % дітей з інтересом спостерігали за сюжетно-рольовою грою однолітків, але у спільну гру не включалися. 18 % досліджуваних на пропозицію погратися в улюблену гру в ігровому куточку обирали рухливі (хованки, доганялки) та настільно-друковані ігри, відмовляючись від творчих сюжетно-рольових ігор. Такий стан, перш за все, пояснюється невмінням дітей налагоджувати ігрову взаємодію з однолітками, через що у них не виникає бажання гратися разом. По-друге, потреба старших дошкільників бути на висоті вимог дорослих, які вимагають від них «поводитися як майбутній школяр, займатися важливими справами, а не гратися», знецінюючи таким чином в очах дітей самодіяльну творчу гру, призводить до відмови дітей від неї та надання переваг іншим, «більш серйозним» іграм з правилами.

Старші дошкільники ініціювали творчі сюжетно-рольові ігри за такими сюжетами: лікарня, пожежники, рятувальники, будівництво, модельєри, бейдблейди, сім'я, кицьчин дім та ін. й послідовно розвивали означені теми в образах, діях, відносинах з партнерами по грі. Основним змістом ігор було виконання дітьми типових дій з предметами, визначених взятими на себе ролями і відтворення характерного для них ставлення до партнера по грі та до самої ролі.

Приймаючи певну роль, дитина поставала перед необхідністю віднайти і виділити з дійсності саме ті дії, взаємини, ставлення до предметів та людей, які б, поєднуючись, найбільш реалістично передавали у грі зображуваний дитиною образ. Відповідно, кожна роль містила у собі відомі правила діяння, які формувалися як дії, визначені роллю. Поряд із цим, у окреслених роллю ігрових діях діти активно виявляли ціннісне ставлення до себе, інших людей, природного та рукотворного світу. Під час взаємодії з однолітками в процесі реалізації ігрових ролей дошкільники демонстрували дієвість привласнених цінностей. Дії, вмотивовані цінностями, закріплювалися в якості невід'ємних характерних ознак поведінки виконавця певної ролі. Занурившись у роль, діти демонстрували достатньо високі рівні прояву регулятивної дії відповідних цінностей. Так, зокрема, цінність «співпереживання» була рольовою характеристикою лікаря, мами, а «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість» і «наполегливість» стали головною рисою у ролях рятувальника, пожежника, пілота, будівельника, лікаря.

Результати спостереження за дітьми в процесі їх самостійної творчої діяльності демонстрували різні ступені прояву регулятивної дії термінальних та інструментальних цінностей. На основі отриманих даних за допомогою методів математичної статистики було визначено рейтинг дієвості цінностей старших дошкільників. Аналіз результатів обстеження представлено в таблиці 3.13 та на рисунку 3.5.

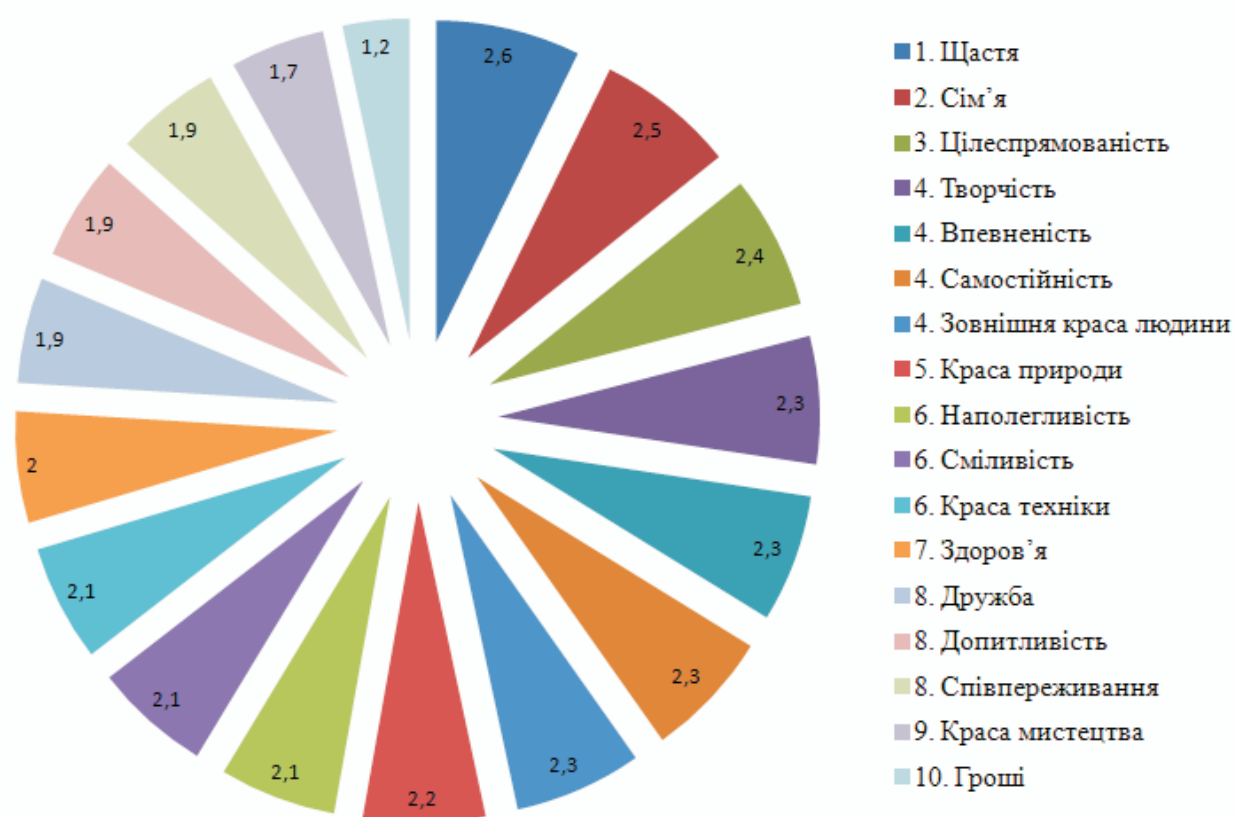
Таблиця 3.13

Регулятивна дія цінностей у самостійній діяльності дітей старшого дошкільного віку

Цінності	Ступінь прояву регулятивної дії цінностей (сер. знач. бальних оцінок від 1 до 3)	Місцев рейтинг цінностей
Щастя	2,6	1
Сім'я	2,5	2
Цілеспрямованість	2,4	3

Творчість	2,3	4
Впевненість	2,3	4
Самостійність	2,3	4
Зовнішня краса людини	2,3	4
Краса природи	2,2	5
Наполегливість	2,1	6
Сміливість	2,1	6
Краса техніки	2,1	6
Здоров'я	2,0	7
Дружба	1,9	8
Допитливість	1,9	8
Співпереживання	1,9	8
Краса мистецтва	1,7	9
Гроші	1,2	10

Регулятивна дія цінностей у самостійній діяльності дітей старшого дошкільного віку

Наведені дані вказують на те, що у самостійній діяльності дітей, які брали участь у дослідженні цінності, починають виконувати свою регулятивну роль. Ступінь впливу цінностей на дитячу діяльність за середнім значенням бальних оцінок варіювався від 1,2 («гроші») до 2,6 («щастя») при максимальній оцінці 3 бали. Першість у рейтин-

гу займають такі цінностей, як «щастя», «сім'я», «цілеспрямованість», «творчість», «впевненість», «самостійність», «зовнішня краса людини». У другу групу об'єдналися цінності: «краса природи», «наполегливість», «сміливість», «краса техніки», «здоров'я». Найменшим чином на діяльність дітей впливали наступні цінності: «дружба», «співпереживання», «допитливість», «краса мистецтва», «гроші».

Розглянемо більш докладно прояви регулятивної дії цінностей, що утворили першу групу. Вплив даних цінностей на регуляцію дій дітей під час самостійної діяльності виявився вищим, порівняно з іншими цінностями, про що свідчать результати оцінювання – середні значення бальних оцінок цінностей першої групи знаходяться в діапазоні 2,6–2,3 бали.

На першому місці в рейтингу дієвих цінностей старших дошкільників – «щастя» (сер. зн. 2,6). Така позиція, на нашу думку, є закономірною, оскільки регулятивна дія цінності виявлялася в діяльності, найбільш бажаній для дітей, самостійно організованій та керованій ними. У процесі розгортання творчої сюжетно-рольової гри рольова активність дітей мала позитивний характер, приносила їм задоволення, спрямовувалася на партнерів по грі та досягнення спільного результату. Оскільки уявлення про «щастя» для багатьох дітей пов'язувалися з можливістю гратися з друзями, малювати, будувати тощо, то прагнення займатися улюбленою справою, бути учасником колективної гри певним чином організовувало дії дитини, підпорядковувало їх правилам, окреслених прийнятими ролями.

Близьку до першої позиції з огляду дієвого впливу на регуляцію дитячої поведінки займає термінальна цінність «сім'я» (сер. зн. 2,5). Серед обстежених дошкільників вона є найбільш значимою і достатньо знаною цінністю. У 65 % дітей сюжети малюнків «найголовнішого і важливого у житті» відтворювали сімейні стосунки. Малюки зображували усіх членів сім'ї разом, у процесі спільної праці, під час відпочинку в дружній радісній атмосфері. У спільних іграх у «сім'ю» характерними ціннісними проявами гравців були піклування про її членів, підтримка і допомога у різних справах, спроби обговорювати і разом приймати рішення у спірних питаннях.

Третю сходинку в рейтингу дієвих цінностей посідає «цілеспрямованість» (сер. зн. 2,4). Серед інструментальних цінностей вона має найвагомий вплив на дитячу поведінку. Достатній рівень прояву цілеспрямованості в ігровій діяльності допомагав старшим дошкільникам послідовно виконувати прийняті ролі та спрямовувати їх на здійснення сюжету гри. Під час художньої та конструктивної діяльності, ініційованої самими дітьми, вони намагалися самостійно реалізувати задум, послідовно просувалися до поставленої мети, не полишали справу, а, якщо відволікалися, то згодом поверталися і продовжували діяти, та отримували бажаний результат. В ході аналізу експериментальних даних з'ясувалося, що будучи найбільш дієвою серед інструментальних цінностей, «цілеспрямованість» залишається найменш значимою та найменш знаною цінністю для дітей.

Регулятивна дія «творчості» (сер. зн. 2,3) виявлялася в сюжетно-рольових іграх дітей через наповнення спільних сюжетів новими сюжетними лініями та ролями, що робило їх цікавими, змістовними та довготривалими. Під час малювання і конструювання ознаками творчих дій дітей були зображення предметів та побудова об'єктів з різноманітними деталями, широке використання кольорової гами та форм, створення декількох об'єктів та об'єднання їх в один спільний сюжет. Треба зазначити, що творча діяльність для дітей є вкрай важливою і знаходиться на третьому місці за рівнем

значущості серед інших цінностей. Діти потребують вільного часу для улюблених ігор, свободи у виборі видів діяльності, матеріалів та способів реалізації своїх задумів.

Старші дошкільники виявляли «впевненість» (сер. зн. 2,3), коли ініціювали рольову поведінку в іграх, дотримувалися правил та погоджували свої дії з іншими учасниками. З дією означеної цінності тісно пов'язані прояви дитиною «самостійності» (сер. зн. 2,3). Регулятивна дія цінності виявлялася у грі, коли діти обирали і визначали зміст ролей, в яких демонстрували самостійність та відповідальність за дії інших учасників гри. Говорити про прояви дітьми «впевненості» та «самостійності» було можливо, коли вони самі обирали види діяльності, якими будуть займатися, шляхи реалізації поставлених цілей, здійснювали контроль свого просування до мети.

В уявленнях дітей про «зовнішню красу людини» відбивалися їх бажання мати охайний зовнішній вигляд (акуратну зачіску, чисте тіло, одяг) дбати про себе, бути привітними та веселими, яскраво виділятися серед однолітків, подібатися собі та іншим. Виявляючи «зовнішню красу людини» як цінність (сер. зн. 2,3), старші дошкільники, переважно дівчатка, ініціювали й активно приєднувалися до гри, сюжет якої пов'язаний із зовнішньою красою («Модельєри»), та демонстрували у своїх ролях відповідні ціннісні дії. У самостійній художній діяльності, зображуючи рідних чи друзів, діти намагалися якомога точніше і красивіше передати їх зовнішні ознаки (колір очей і волосся, зачіску), одягнути у речі улюблених кольорів, додати усмішку на обличчі, зробити зовні привабливими.

У другу групу об'єдналися цінності, ступінь регулюючого впливу на діяльність дошкільників яких, за експериментальними даними, відповідає значенням середніх бальних оцінок від 2,2 до 2,0.

«Краса природи» як цінність регулювала дії дітей у самодіяльній ігровій та художній діяльності на середньому рівні прояву (сер. зн. 2,2). Діти, наприклад, організовували сюжетно-рольову гру «Кицьчин дім», де через ігрові дії своїх персонажів передавали ціннісне ставлення до тварин: облаштовували затишний куточок для відпочинку котиків та підтримували у ньому лад, годували улюбленою та корисною їжею; турбувалися про їхнє самопочуття, лагідно спілкувалися, гралися з ними. 35 % дітей у малюнках «найголовнішого і найважливішого у житті» зображували квіти, звірів, комах, природні явища. Створюючи художні образи, старші дошкільники використовували яскраві кольори, старанно працювали тривалий час, з любов'ю розповідали про зображене.

Діти виявляли «наполегливість» (сер. зн. 2,1) під час проведення сюжетно-рольових ігор та у самостійній діяльності, коли переконували учасників гри у необхідності надання їм бажаної ролі у процесі зміни сюжету або появи нової цікавої ролі, чи наолягали на бажаній ролі та виконували її самостійно; коли у разі труднощів, пов'язаних з реалізацією поставленої мети і доведенням розпочатої справи до кінця, не відмовлялися діяти, не покидали гру чи справу, а радилися з однолітками, підтримували їх, домовлялися з ними, переконували, разом відшукували вірний шлях, або після декількох невдалих спроб зверталися за допомогою до дорослого, а отримавши підтримку, продовжували діяти в напрямку своєї мети.

Прояви дітьми у самодіяльних творчих іграх цінності «сміливість» (сер. зн. 2,1) були характерними для виконуваних ними ролей рятувальника, пожежника, будівельника, пілота, лікаря. «Сміливість» тісно пов'язана з іншими інструментальними

цінностями, такими як «цілеспрямованість», «наполегливість», «самостійність» та «впевненість». Регулятивна дія цієї цінності яскраво виявлялася у дитячій поведінці, коли дошкільники за сюжетом гри ініціювали дії, пов'язані з ризиком для себе та благополуччя інших людей (непередбачувані події, труднощі виконання завдання, порятунок людей і майна), висловлювали власні думки щодо розв'язання проблемної ситуації, приймали важливі рішення, брали відповідальність за свою команду, активно діяли, цілеспрямовано йшли до мети, докладали зусилля для подолання перешкод, що поставали у них на шляху.

Ціннісна дія «краси техніки» (сер. зн. 2,1) виявлялася старшими дошкільниками, переважно хлопчиками, у самодіяльних творчих іграх, організованих ними з активним використанням реальної та уявної техніки (автотранспорт, машини спецпризначення, будівельні машини, повітряний транспорт, трансформери, сучасна робототехніка).

Цінність «здоров'я» з-поміж усіх значимих і знаних дітьми цінностей є другою в рейтингу, проте за ступенем дієвого впливу на поведінку дитини знаходиться лише на сьомому місці (сер. зн. 2,0). Старші дошкільники рідко ініціювали самостійну діяльність, де б означена цінність виявлялася як турбота про здоров'я своє та оточуючих. Наприклад, у сюжетно-рольових іграх у сім'ю, лікарню ціннісні дії дітей були спрямовані на підтримання здорового харчування, охайного зовнішнього вигляду, чистоти приміщення, на своєчасне лікування та догляд за хворими.

Третю групу цінностей за ступенем їх регулятивного впливу на діяльність дітей утворили такі цінності, середні значення бальних оцінок яких знаходяться в діапазоні 1,9–1,2 бали.

«Дружба» як цінність мала вплив на дії старших дошкільників під час сюжетно-рольових ігор на рівні нижче середнього (сер. зн. 1,9). Такі дані – лише восьме місце в рейтингу дієвих цінностей, були неочікуваним результатом, оскільки «дружба» серед значимих і знаних дітьми цінностей посідала вагоме четверте місце. Розкриваючи зміст «дружби», діти відзначали характерні особливості взаємовідносин між друзями, які засновані на прихильності, спільних інтересах, розумінні, довірі та взаємодопомозі. «Друзі – найкращі. Вони завжди разом: граються, веселяться, діляться усім, допомагають, не ображають. Дружити – значить розуміти один одного. Друг – хто у біді не покине. Коли ти плачеш, він поряд із тобою – йому теж сумно.» У групу «найголовніших картинок» 53 % дошкільників включили «дружбу», а під час малювання найважливішого у житті 6 % дітей зображували ігри з друзями. Однак необхідність керуватися відповідними ціннісними уявленнями під час рольової взаємодії у грі викликала у дітей певні труднощі. Не усім дітям вдавалося виявляти дружнє ставлення до охочих гратися та учасників спільних ігор. У старших дошкільників спостерігався брак навичок партнерської взаємодії. Під час виникнення спірних питань між гравцями, замість того, щоб поступатися, домовлятися і знаходити мирне та найбільш прийнятне для обох сторін рішення, більшість із дітей категорично відмовлялися співпрацювати один з одним, наполягали на своєму, вдавалися до агресивних дій (забороняли, кричали, штовхалися, силою відбирали предмети) або скаржилися виховательці, щоб та втрутилася в гру і вирішила питання на їхню користь.

Діти старшого дошкільного віку виявляли «співпереживання» під час виконання ігрових ролей, коли передавали своє співчутливе ставлення до інших учасників

гри, тварин, природи, демонстрували підтримку, турботу, пропонували та надавали потрібну допомогу (сер. зн. 1,9). Невисокий рівень дієвості цієї цінності у поведінці дітей пов'язується з низькою обізнаністю та значимістю для дошкільників самого поняття «співпереживання». Лише 17 % старших дошкільників у ряд «найголовніших картинок» помістили «співпереживання» як емоційно привабливу цінність. Така тривожна ситуація пояснюється бажанням сучасних батьків виховати дитину відповідно до реалій сьогоденного суспільства, в якому часто культивуються антицінності, квазіцінності, псевдоцінності. На цій основі у дитини виникає когнітивний конфлікт між її бажанням бути хорошим, добрим, чуйним та прагненням батьків бачити свого малюка жорстким, непохитним, твердим, що призводить до виникнення подвійної моралі, конформності та душевної черствості.

Регулятивна дія «допитливості» (сер. зн. 1,9) виявлялася в сюжетно-рольових іграх, коли старші дошкільники розширювали відомі сюжети та доповнювали їх новими сюжетними лініями і ролями: сприймали та передавали нові знання під час розгортання сюжету, скеровували рольову поведінку та сюжет відповідно до нового змісту. Для 24 % таких дітей потреба «дізнаватися нового» визначилася однією із «найголовніших» речей у житті. Однак загальний невисокий рівень як реалізації у провідній діяльності дошкільників даної цінності, так і показників досягнення змістом цього поняття та її емоційної привабливості для дітей може свідчити про зниження дитячої потреби у пізнанні оточуючого світу (можливо, через незадоволення інших базових потреб: у повазі, любові, захисті).

Уявлення дошкільників про «красу мистецтва» пов'язуються з образотворчою та прикладною діяльністю («коли хтось малює, ліпить щось гарне; буде красиві речі і у нього це добре виходить»). Значимою ця цінність була лише у 6 % дітей. Також вона відігравала невагому регламентуючу роль у дитячій поведінці (сер. зн. 1,7). В жодному з сюжетів творчих ігор, організованих дітьми, не відображалася мистецька діяльність людей. Натомість, у самостійній образотворчій діяльності дошкільників, під час створення малюнків, аплікацій та скульптурних виробів із солоного тіста, 24 % дітей виявляли ціннісне ставлення до своєї праці. У процесі реалізації творчого задуму вони демонстрували особливу старанність, зосередженість, використовували максимальну кількість наявних художніх засобів для створення довершеного образу, випромінювали благополуччя. Після завершення дошкільники висловлювали задоволення результатами своєї діяльності, із захопленням говорили про красу робіт ровесників. («Як гарно! Ну, мені так подобається! Якби ми їх продавали – усіх одразу б розкупили!»)

Найменшу регулюючу роль з усіх досліджуваних цінностей у діяльності старших дошкільників виявляла термінальна цінність «гроші» (сер. зн. 1,2). Діти мали достатньо повні уявлення про те, для чого потрібні гроші і як ними розпоряджатися (першість у рейтингу знаних цінностей). Однак у свої сюжетно-рольові ігри вони рідко включали дії, пов'язані з грошовим обміном. Наприклад, у грі «Лікарня» в якості грошей використовували предмети-замінники (фішки) для розрахунку за надані медичні послуги. Для 53 % досліджуваних старших дошкільників «гроші» посіли значиме місце під час відбору «найголовніших» речей, а 6 % дітей зобразили їх у своїх малюнках «найважливішого у житті». Найбільша поінформованість та легкість («про гроші

розказати – це легко!)), з якою діти аналізували це поняття, свідчить, про значне місце, яке посідає ця цінність у світі дітей в оточенні дорослих. Однак суттєвого впливу на регуляцію дитячої діяльності вона не має.

Висновки. Проведене дослідження дозволило констатувати, що в старшому дошкільному віці привласнені цінності починають регулювати цілеспрямовані дії дитини, включеної у діяльність.

Підтверджено, що самотійна творча діяльність дошкільника, особливо самотійна творча сюжетно-рольова гра, створює сприятливі умови для проявів дитиною ціннісної регуляції. Висока мотивація гри, її самотійний, творчий, колективний характер та чіткі вимоги до дитячої поведінки, окреслені прийнятою роллю, дозволяли старшим дошкільникам будувати взаємодію з гравцями, керуючись привласненими цінностями самотійно та з підтримкою інших співучасників гри. При цьому діти мали змогу на етапі зародження гри ініціювати ігрові дії, вмотивовані відповідними цінностями, поспідовно їх реалізувати в процесі виконання ігрових ролей та коригувати в разі невідповідності дій своїм ціннісним уявленням чи труднощам їх здійснення. Таким чином, в процесі розгортання сюжетно-рольової гри, будучи повністю поглинутими ігровими ролями, старші дошкільники демонстрували дієвість привласнених цінностей.

Встановлено різний ступінь дієвості термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників у самотійній діяльності. Найбільш дієвими в рейтингу цінностей визначилися такі цінності-цілі: «щастя», «сім'я», «зовнішня краса людини» та такі цінності-засоби: «цілеспрямованість», «творчість», «впевненість», «самотійність». Другу групу утворили термінальні цінності: «краса природи», «краса техніки», «здоров'я» та інструментальні цінності: «наполегливість», «сміливість». Найменшим чином на діяльність дітей впливали наступні цінності-цілі: «дружба», «краса мистецтва», «гроші» та цінності-засоби: «допитливість», «співпереживання».

Представлене змістове наповнення поля дієвих цінностей старших дошкільників характеризувало на момент проведення дослідження рейтинг важливих цілей, благ, які відповідали життєвим потребам старших дошкільників (термінальні цінності) та були регламентуючими орієнтирами й інструментами задоволення їх потреб (інструментальні цінності). Інструментальні цінності виступають засобами досягнення термінальних цінностей, що підкреслює їх особливий характер та значення у процесі становлення всієї широти поля цінностей, оскільки вони забезпечують активність дитини в різних видах діяльності. Визначення невисокого рівня прояву цінностей другої і третьої групи («наполегливість», «сміливість», «допитливість», «співпереживання»), недостатня увага з боку дорослих щодо підтримки та формування інструментальних цінностей як способів реалізації цільової спрямованості життєдіяльності є вкрай шкідливими, оскільки руйнують потенціал особистісної активності дитини.

Відзначено нерівномірність сформованості у структурі цінностей досліджуваних дітей ціннісних уявлень, ціннісних ставлень та ціннісних дій. Особливо відчутна різниця між дієвими проявами рейтингових інструментальних цінностей та наявним низьким рівнем обізнаності і значимості їх для дошкільників («цілеспрямованість»). Викликає занепокоєння загальний низький рівень розвитку усіх трьох структурних компонентів таких цінностей: «краса мистецтва», «допитливість», «співпереживання». Спостерігався також суттєвий розрив між достатнім рівнем дії когнітивного, емоційно-

го та низьким рівнем прояву діяльнісного компонента цінностей «здоров'я» і «дружба». Така дисгармонія у структурі означених цінностей створює небезпеку їх формального засвоєння та гальмує повноцінне функціонування привласнених цінностей в житті дитини.

У процесі дослідження не було виявлено суттєвих відмінностей у засвоєнні дітьми як термінальних, так й інструментальних цінностей. Привласнення дитиною термінальних та інструментальних цінностей у старшому дошкільному віці відбувається поступово через вибудовування їх структури у єдності когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів. Когнітивний компонент являє собою уявлення дитини про себе, предмети, об'єкти, явища оточуючої дійсності, які є цінними для неї. Емоційний – відображає суб'єктивне, особистісне ставлення дитини до предмета оцінювання в оточуючій природній, соціальній дійсності та виявляє ступінь його значущості. Діяльнісний компонент характеризує здатність дитини до регулювання своїх дій відповідно до цінностей в різних специфічно дитячих видах діяльності. Отже, шлях привласнення дитиною цінності обов'язково включає етап усвідомлення її змісту, вироблення позитивного ставлення до неї та найважливіший – етап діяння, вмотивованого відповідною цінністю. Спільним для розгортання термінальних та інструментальних цінностей було те, що у дошкільників, включених у значиму (самодіяльну, творчу) діяльність, у процесі підпорядкування власних дій ціннісним уявленням, поступово наповнювався змістом образ цінностей, поглиблювалося позитивне ставлення до них та удосконалювалася здатність до ціннісної регуляції дій.

Аналіз результатів дослідження підтвердив тезу про те, що соціально значущі цінності із потенційних можливостей перетворюються у дійсність: привласнюються дитиною-дошкільником та стають регуляторами її життєвої активності за умови включення малюка у значиму, самостійну, творчу діяльність. Це своєю чергою вимагає внесення певних змін в організацію життєдіяльності дітей у закладах дошкільної освіти: надання переваг провідній діяльності віку – самодіяльній творчій сюжетно-рольовій грі та іншим специфічно дитячим видам діяльності, ініційованим та вмотивованим самими дітьми, а не нав'язаним ззовні дорослими.

3.3. Особливості привласнення дітьми цінностей в умовах переходу від дошкільної до початкової освіти

Процес усвідомлення та привласнення ціннісних орієнтацій, що започатковується в період дошкільного дитинства, має виражене продовження в молодшому шкільному віці та набуває усвідомленого виразу в діяльності зростаючої особистості. І хоча сьогодні змінюються «еталонні» уявлення про дитинство, основні теоретико-методологічні підходи до проблеми формування ціннісних орієнтацій школярів утверджують статус психологічного феномену цінності як духовного виміру особистості. Наукову літературу вказаного напрямку представляють дослідники: Ш. Альфред, А.А. Аникеева, Г.О. Балл, М.М. Бахтін, Г.В. Белан, Н.М. Бібік, С.В. Борбич, Б.С. Братусь, М.Й. Боришевський, Ф.Е. Василюк, Л.І. Гавришак, Г.О. Гачев, Ю.Б. Гіппенрейтер, О.В. Гнатюк, В.В. Горбатих, Н.В. Гришина, Є. Гусерл, В.В. Давидов, Н.М. Дятленко, В.С. Жидков, В.П. Зінченко, О.І. Зеліченко, Л.А. Колбіна, О.Л. Кононко, О.І. Крюкова, О.М. Леонтєв, О. Лосев, О.М. Лук'янченко, Т. Лукман, С.Д. Максименко, Г.Г. Маруніна, В.В. Маршицька, В.В. Молодиченко, О.О. Морозова, В.П. Москалець, Б.В. Ничипоров, О.В. Овчинні-

кова, О.В. Онопрієнко, Г. Олпорт, Р.В. Павелків, Т. Парсонс, Т.О. Піроженко, Е.О. Помиткін, К. Роджерс, В.А. Роменець, М.В. Савчин, В.І. Слободчиков, К.Б. Соколов, Т.М. Титаренко, М.В. Федоренко, В. Франкл, Е. Фром, М. Хайдегер, Ю.М. Швалб, В.О. Ядов, К. Ясперс та ін.

Уявлення про цінності знаходяться в постійному русі, оскільки, крім зовнішніх факторів, на їх формування впливають внутрішні – ставлення людини до світу та самої себе, оцінка затребуваності привласнення тієї чи іншої цінності в сучасному суспільстві. Аналіз наукових позицій авторів дозволив узагальнити певні наявні спільні твердження щодо важливості саме періоду старшого дошкільного – молодшого шкільного віку як найбільш інтенсивного періоду формування ціннісних орієнтацій, оскільки в цей період закладаються основи світоглядних уявлень та ставлень (до себе, до інших, до справи, до світу). В більшості досліджень вчені та практики визнають значущість регулюючої функції ціннісних орієнтацій у процесі становлення особистості. Проте поза увагою залишаються конкретні рекомендації, яких варто дотримуватись дорослим під час побудови взаємодії з дітьми; чіткі рекомендації для педагогів, психологів, батьків, як діяти чи як бути під час тих чи інших проявів поведінки дитини, які суперечать визнаним загальноприйнятим постулатам ціннісного ставлення (тобто цінностей в дії). Переважна більшість досліджень зупиняється на з'ясуванні умов чи передумов, факторів, чинників становлення ціннісних орієнтацій у молодших школярів. Сучасна дитина занадто рано стикається зі світом дорослого життя. Разом з сучасними тенденціями оновлення процесу традиційних цінностей й установа нових, що відображають зростання свободи людини, відбувається руйнування загальнолюдських усталених цінностей суспільства, падіння моралі, зменшення значущості культурних надбань. На перший план виступають особистісні цінності, тісно пов'язані з універсальними. Ці інноваційні процеси протікають суперечливо та швидко, відбувається пошук нових ціннісних пріоритетів. У такій ситуації розвиток особистості відбувається у наступних напрямках: з одного боку людина усвідомлює неповторність власної індивідуальності, її значимість, шукає форми самовираження та самоствердження; з іншого – спостерігається деградація особистісних структур, яка проявляється передусім у девіантній поведінці, криміналізації свідомості, збільшенні кількості психічних відхилень тощо. (Г.В. Белан, 2011)

Проте на сьогодні відсутні чіткі механізми, які б допомогли захистити дитину від негативного впливу соціопростору, а тому особлива відповідальність за психологічне благополуччя дитини покладається на дорослих.

В дослідженнях Н.М. Бібік підкреслюється взаємозв'язок та взаємовплив процесів привласнення дитиною цінностей та соціалізацією особистості. Автор зазначає: «Суть процесу сприйняття індивідом інших особистостей знаходимо в теорії «узагальненого іншого». Узагальнений інший – це загальні цінності та стандарти поведінки групи, що формують у членів цієї групи індивідуальний образ. Усвідомлення «узагальненого іншого» відбувається через процеси «прийняття» ролі та «виконання» ролі. Під час прийняття ролі відбувається спроба перейняти на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі. Особливістю процесу соціалізації вважається динамічний перехід об'єктивного в суб'єктивне, діалектика організованого і стихійного, тобто довільного і того, що зумовлене приписами певного соціуму. Таким чином, соціалізація постає дво-

бічним процесом, завдяки якому індивід засвоює соціальний досвід, інтегруючись у соціальне середовище, в систему наявних у ньому зв'язків, а з іншого боку – активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість.» (Н.М. Бібік, 2015)

Так, Л.І. Гавришак підкреслює, що актуальність проблеми формування ціннісної сфери особистості дитини в початковій школі посилюється тим, що психологічні особливості дітей 6-річного віку мають власну специфіку серед дітей молодшого шкільного віку. (Л.І. Гавришак, 2011)

Дослідниця В.В. Молодиченко наголошує, що формування ціннісних орієнтацій школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку. В зв'язку з цим провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. (В.В. Молодиченко, 2011)

За результатами дослідження О.І. Крюкової тлумачення поняття «ціннісні орієнтації молодшого школяра» визначено як систему потреб та інтересів особистості, спрямованої на конкретний аспект соціальних цінностей, що зумовлений процесом соціального розвитку, засобами діяльності, життєвого стилю, поведінки школярів. Узагальнений характер ціннісних орієнтацій, їх свідомовизначальна спрямованість розкриваються в поняттях «узагальнена установка» та «інтеріоризація» – процес перетворення зовнішніх дій у внутрішні, або розширення ціннісних орієнтацій на діяльність особистості. (О.І. Крюкова, 2004)

Враховуючи роль значущого дорослого в житті дитини в період переходу та адаптації до нової ситуації розвитку (початок навчання в школі), чимало досліджень присвячено вивченню кола питань підготовки до професійної діяльності вчителів початкових класів саме в контексті потреби формування ціннісної сфери особистості молодшого школяра.

На думку С.В. Борбич у професійній роботі вчителя виділяють два рівні ціннісних орієнтацій: нижній – соціально-психологічний переживається, але не усвідомлюється, та характеризує буденну свідомість учителя (саме він визначає емоційні реакції і вчинки), і верхній – ідеологічний, усвідомлюваний, сформований у процесі не тільки переживання, але й осмислення реальності. Таким чином, духовність – це ціннісне відношення вищого рівня. Світогляд учителя є наслідком не тільки емоційного відгуку на явища життя і навчально-виховної діяльності, але й їх осмислення, глибокого усвідомлення, результатом якого стає побудова своєї життєвої і професійної позиції. В сферу педагогічних реалій входить і сама особистість учителя як суб'єкта навчально-виховного процесу. (С.В. Борбич, 2013) Саме від дорослих залежить як дитина увійде до сучасного соціопростору, які напрацює способи поведінки та емоційного відгуку на те, що відбувається в її житті. Це потребує обґрунтування координаційної ролі психологічних знань педагогів, психологів та батьків вихованців про закономірності розвитку дитини. Тому так важливо зафіксувати психологічну характеристику ціннісних орієнтацій дітей та тенденції, що пов'язані зі змінами соціальної ситуації розвитку дитини при переході до систематичного шкільного навчання.

Мета емпіричного дослідження в розрізі проблематики пошуку шляхів привласнення дітьми цінностей в умовах початкової освіти полягала в аналізі змінних умов розвитку дітей старшого дошкільного віку при переході до навчання у школі з точки зору батьків; представленні батьківських очікувань щодо результатів та успішності розвитку дітей у перших класах загальноосвітніх шкіл; оцінки готовності дитини до

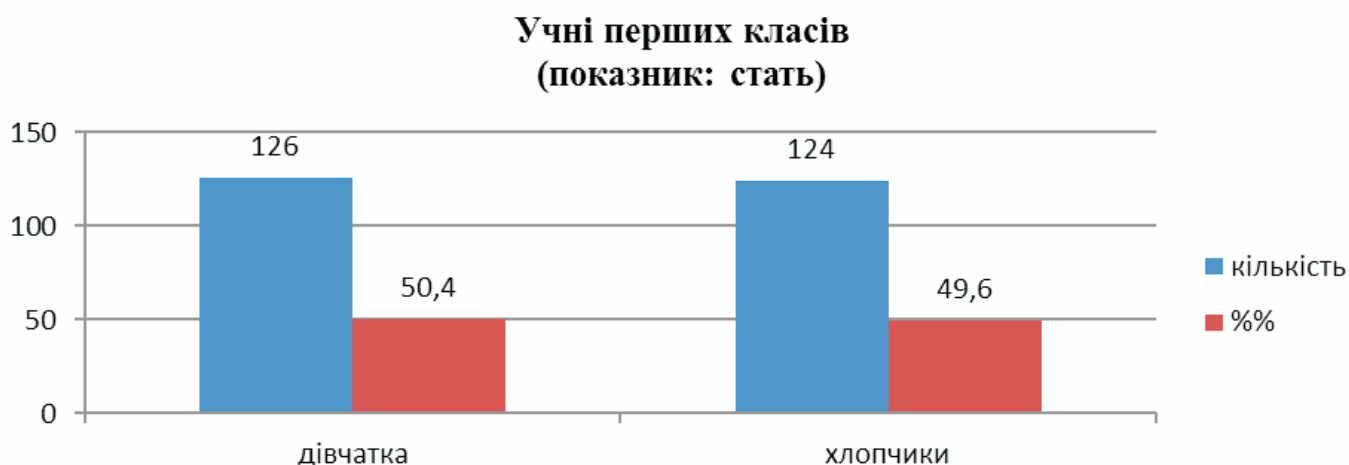
навчання у школі; опису факторів, що стають вирішальними для прийняття рішення батьків щодо зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Важливість цих даних підкреслює позиції, які доводять, що в перших класах школи починають навчання діти шести років, які за психологічними особливостями розвитку окреслюють дошкільний період життя і тому для забезпечення їх якісного, повноцінного розвитку мають бути створені умови, що нададуть можливість враховувати індивідуальні особливості, темп розвитку, зони найближчого та актуального розвитку.

Предметом вивчення стало питання необхідності уточнення вихідних позицій зміни соціальної ситуації розвитку дітей старшого дошкільного віку – початку шкільного навчання – з точки зору батьків та вчителів. Нас зацікавили такі маркери: початок шкільного навчання та вік дитини; відмінності у кількісному складі соціальної групи (вікова група в закладі дошкільної освіти/школі); передумови початку шкільного навчання; батьківська оцінка готовності дитини до шкільного навчання; вирішальний фактор на користь початку шкільного навчання; очікування батьків від навчання в школі (бажане і найголовніше), поле цінностей, рейтинг цінностей учнів перших класів. Анкетування проведено серед батьків першокласників (2018–2019 р.н.) у м. Київ, м. Житомир, м. Кропивницький наприкінці вересня 2018 р. Зауважимо, що це батьки першого набору в Нову українську школу (концепція реформування системи загальної освіти України). Вибірку респондентів склали 250 осіб.

Розглянемо отримані результати.

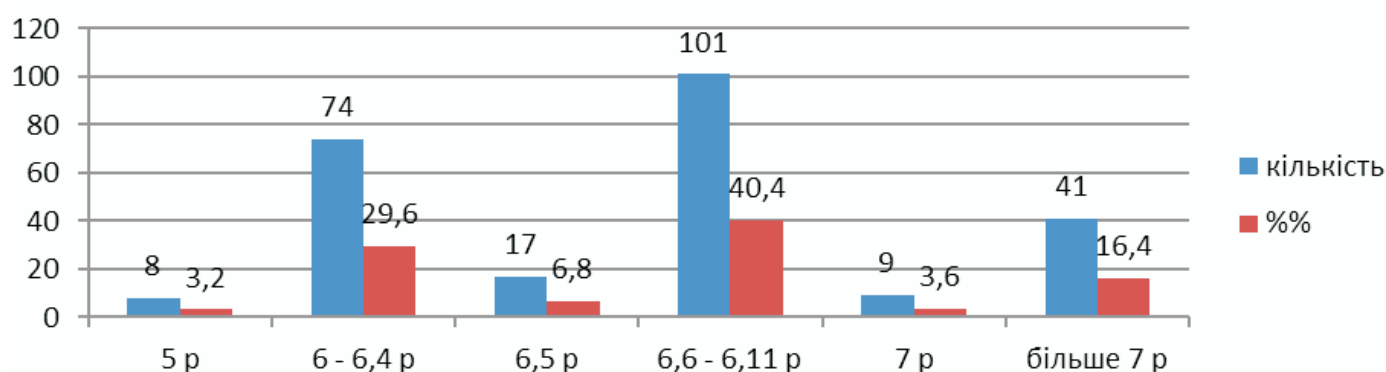
У перший клас Нової української школи з числа нашої вибірки вступили 126 дівчаток та 124 хлопці (діаграма 1). Отже, розподіл учнів у класах за гендерною ознакою можна вважати рівномірним.

Діаграма 3.1

Дані, що наведені у діаграмі 3.2, засвідчують достатньо широкий діапазон у віці дітей на час початку шкільного навчання. Водночас чітко проглядається норма розподілу значень вибірки респондентів. Наймолодшій дитині з нашої вибірки на 1 вересня 2018 р. виповнилось 5 років та 1 місяць. А найстарша приступила до навчання у 7 років 8 місяців. Це означає, що в одній соціальній групі (класі) зібрані діти з зовсім різними віковими психофізіологічними можливостями. І це, відповідно, ускладнює можливості врахування типологічних особливостей дітей під час організації навчально-виховного процесу.

**Учні перших класів
(показник: вік на початок навчання)**

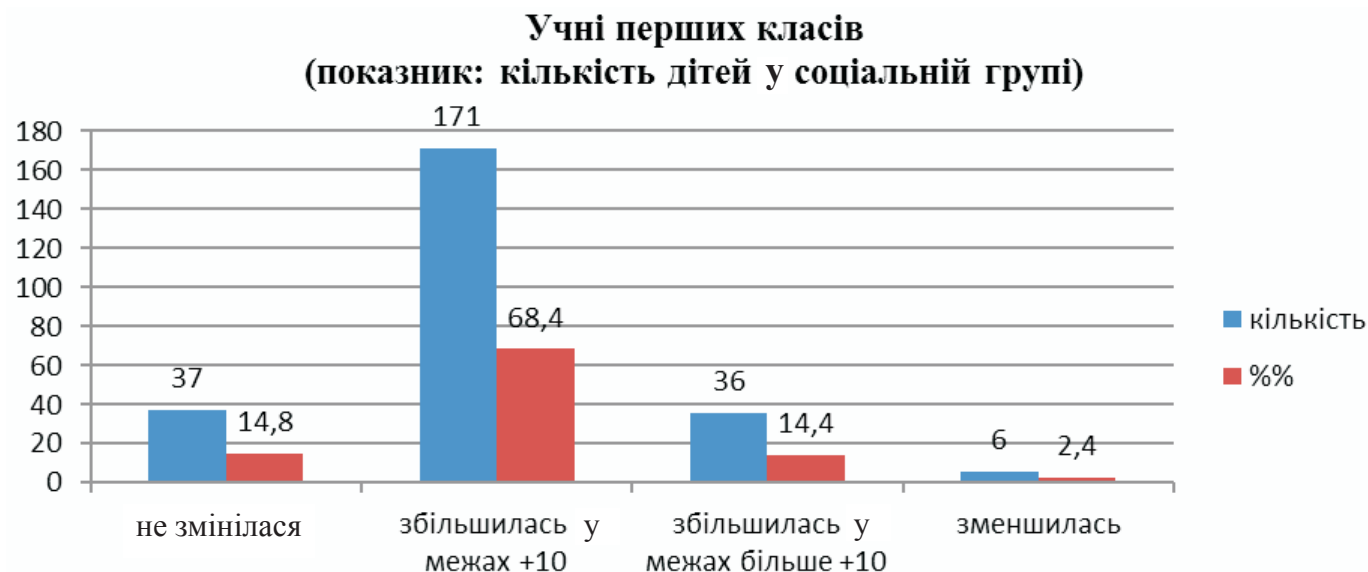

Вказана тенденція дозволяє утверджувати, що незважаючи на важливість врахування вікових особливостей розвитку дитини, освітні інституції (дошкільна – початкова освіта) не враховують їх під час організації навчально-виховного процесу. На практиці ми маємо шестирічних дітей, які залишаються в закладах дошкільної освіти разом з п'ятирічками, і семирічних дітей у початковій школі разом із шестирічками. В результаті період переходу від одного етапу розвитку до іншого штучно розтягується, а здатності та вікові можливості дітей у ці роки суттєво різняться. В шість років (на сьомому році життя) більшість дітей розпочинають навчання в школі. Але саме в цей час (на сьомому році життя) розгортається чергова вікова криза – період переходу на якісно новий рівень розвитку, де саме має сформуватись психологічна зрілість і де у дитини виникає внутрішня позиція школяра. В цей ключовий для розвитку та навчання рік життя укріплюються необхідні для успішного опанування навчальної діяльності здатності, вміння, навички, психічні процеси. І саме це потребує узгодження зусиль дорослих, що спрямовані на забезпечення наступності в дошкільній та початковій освіті.

Вихователі та вчителі опиняються в залежності від рішення батьків про початок шкільного навчання. До всього цього додається індивідуальний темп розвитку дітей. Зрозуміло, що ми маємо діяти в інтересах кожної конкретної дитини і саме це має бути предметом наступності – зіставлення та об'єднання параметрів (фізичних, інтелектуальних, емоційних, психологічних, соціальних), які б допомагали батькам вихованців щодо прийняття рішення про навчання дитини у школі.

Ще однією вагомою відмінністю, що характеризує зміну соціальної ситуації розвитку, є кількісний склад усталеної групи – класу. У діаграмі 3.3 узагальнено дані за цим показником. Понад 15 % дітей не відчують змін у кількісному складі своєї групи. Питома частка дітей потрапила в збільшені групи (207 осіб з нашої вибірки). Як видно з діаграми, найбільш виражені зміни – це збільшення в межах 10 осіб. Але це число є незначущим тільки на перший погляд. По суті – це збільшення на третину. А це означає, що кожній дитині знадобиться втричі більше зусиль у побудові особистих кордонів для порозуміння з однолітками та встановлення особистого контакту з вчителем. Водночас зафіксовано хоч і незначні, але все ж таки зміни у зворотному напрямку – у 2,4 % дітей кількість членів групи зменшилась.

Діаграма 3.3

У діаграмі 3.4 узагальнено результати анкетування за показником «Охоплення дошкільною освітою». 231 дитина з нашої вибірки була охоплена дошкільною освітою. А 180 з них – починаючи з раннього віку. Крім того, є частка дітей (52 особи), для яких була організована додаткова підготовка до навчання у школі. 23 дитини з нашої вибірки не були охоплені організованою дошкільною освітою (домашнє виховання). А для 15 дітей було організовано відвідування старшої (підготовчої) групи закладів дошкільної освіти у передшкільний рік. Отримані дані засвідчують різноманітність поглядів батьків щодо значущості якісного проживання дитиною дошкільного періоду дитинства.

Діаграма 3.4

Наступний показник – «готовність дитини до зміни соціальної ситуації розвитку на думку батьків». Як видно з діаграми 3.5, абсолютно готових до навчання у школі дітей трохи більше половини (146 осіб). Під абсолютною готовністю батьки розуміють наяв-

ність у дитини вираженого бажання йти в школу, сформованість навичок самообслуговування, відсутність труднощів у спілкуванні з однолітками, здатність чути дорослого.

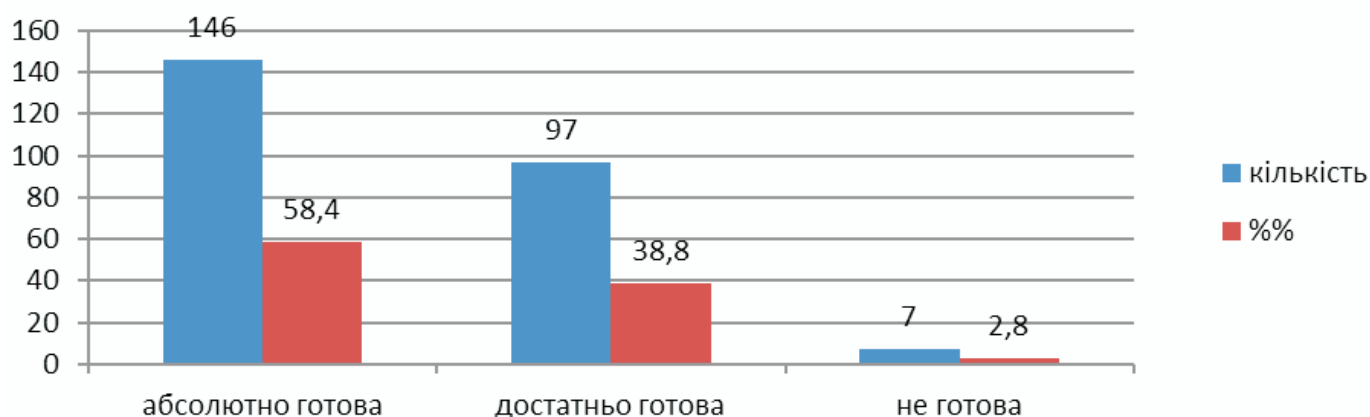
Трохи більше третини (дві п'ятих від загальної вибірки) – це діти, які недостатньо готові до школи, але батьки приймають рішення про початок шкільного навчання та розраховують на те, що школа все «підтягне».

Майже 3 % респондентів нашої вибірки ухвалили рішення про початок шкільного навчання, не зважаючи на те, що дитина до школи не готова. Вирішальним фактором став вік дитини (7 і більше років).

Цікавою виявилась тенденція відповідей батьків щодо готовності дитини до навчання у школі. Більшість з тих батьків, чий діти додатково займались підготовкою до школи, визначають готовність дітей на рівні «достатньо готова».

Діаграма 3.5

Учні перших класів (показник: готовність до школи на думку батьків)

До факторів, що вплинули на рішення вступати чи не вступати до школи, потрапили наступні: вік дитини, готовність до школи, 12 років навчання, особистість вчителя, бажання дитини, нова програма навчання (НУШ), авторитетна думка одного з батьків, рішення більшості з групи закладу дошкільної освіти.

Окремої уваги заслуговують батьківські позиції та очікування щодо навчання у школі. Вцілому вони розподілені від «головне, щоб була дитина здорова та щаслива» або «головне, щоб мир був у країні» до «моя дитина повинна бути кращою за всіх у навчанні, лідером».

Така різноманітність та полярність поглядів підтверджує актуальність та проблемність питання цінності дитинства.

Наведемо декілька прикладів.

Хотілося б, щоб моя дитина у школі: «Соціалізувалась – звик працювати в колективі, слухати вчителя, не відставав від інших...»; «Відчувала комфортно себе, прагнула до нових знань, стала більш впевненою, самостійною, розумною та ініціативною...»; «Вдосконалювала вже наявні знання...»; «Навчилася читати, писати та рахувати, вивчила ази іноземної мови...»; «Навчилася співпрацювати з іншими, не тягнути ковдру на себе. Розуміла, що вчителі – це, насамперед, друзі...»; «Знайшла справжніх друзів та навчилася вчитися...»; «Адаптувалася в дитячому колективі...»; «Навчилася пра-

цювати самотійно, бути уважною та організованою...»; «Навчилась радіти труднощам пізнання та бачила у вчителів друга і наставника...»; «Знайшла себе в колективі та відчувала свою значимість...»; «Комфортно себе почувала...»; «Знаходилась у дружньому доброзичливому колективі...».

Найважливіше для мене, щоб у моєї дитини: «Було міцне здоров'я та багато друзів...»; «Було самотійне мислення. Щоб виросла з правильними цінностями...»; «Були друзі, власна точка зору, здоров'я та міцна психіка...»; «Позитивні емоції та враження...»; «Склалися добрі стосунки в класі та з вчителями. Поважала оточуючих, навколо себе...»; «Були любов і щастя...»; «Було вміння висловлювати свої думки, бажання та мрії...»; «Було бажання вчитися і стати достойною людиною...»; «Не сформувалось жодних фобій щодо навчання у школі...».

Головне, щоб: «Отримувала позитивний досвід спілкування з однолітками і вчителями...»; «Права моєї дитини не порушувались. І вона була захищена у школі належним чином від агресії з боку учнів та вчителів...»; «Не було війни. І всі діти були живі і здорові...»; «Вчителі, діти та батьки з повагою ставились один до одного...»; «В класі була дружня атмосфера, щоб дитина почувалася впевнено, безпечно і комфортно, не боялася критики та засміювання...»; «Дитина відчувала себе морально та психологічно комфортно...»; «Колектив учителів постійно стимулював мотивацію дітей. А кожна дитина вірила в свої сили...»; «Вчитель був другом, старшим товаришем...»; «Був дружній та сильний клас...»; «Був позитив у школі...»; «Моя дитина сказала «Спасибі» вчителям не тільки за уроки, а й за важливі розмови про життя, за позашкільні справи, подорожі...»; «Дитина мала справжнього друга і росла щасливою дитиною...».

Наведемо результати вивчення поля цінностей учнів перших класів.

Таблиця 3.14

		Вибір ЦО								
	ЦО	1	2	3	4	5	6	7	8	
1	сім'я	56 %	28 %	0 %	11 %	0 %	0 %	6 %	0 %	100 %
5	співпереживання	14 %	14 %	43 %	0 %	14 %	0 %	0 %	14 %	100 %
3	здоров'я	21 %	36 %	7 %	0 %	0 %	14 %	14 %	7 %	100 %
11	допитливість	13 %	0 %	0 %	50 %	0 %	0 %	0 %	38 %	100 %
4	дружба	11 %	33 %	11 %	0 %	22 %	11 %	11 %	0 %	100 %
9	зовнішня краса людини	0 %	11 %	11 %	33 %	11 %	22 %	0 %	11 %	100 %
13	цілеспрямованість	0 %	25 %	0 %	25 %	25 %	0 %	25 %	0 %	100 %
6	краса природи	8 %	0 %	23 %	15 %	23 %	8 %	23 %	0 %	100 %
8	краса техніки	0 %	0 %	11 %	33 %	11 %	22 %	0 %	22 %	100 %
15	сміливість	8 %	8 %	17 %	8 %	8 %	8 %	33 %	8 %	100 %
2	щастя	0 %	0 %	40 %	0 %	0 %	0 %	20 %	40 %	100 %
10	самотійність	20 %	0 %	20 %	0 %	20 %	10 %	10 %	20 %	100 %

16	наполегливість	0 %	0 %	9 %	27 %	9 %	18 %	9 %	27 %	100 %
14	впевненість	0 %	0 %	33 %	0 %	33 %	0 %	0 %	33 %	100 %
17	гроші	0 %	27 %	0 %	0 %	27 %	18 %	27 %	0 %	100 %
12	творчість	0 %	0 %	10 %	10 %	10 %	40 %	10 %	20 %	100 %
7	краса мистецтва	0 %	0 %	14 %	0 %	29 %	29 %	14 %	14 %	100 %

Таблиця 3.15

Аналіз поля ціннісних орієнтацій				
	ЦО	Рейтинг 1–2–3–4	Рейтинг 5–6–7–8	Поле ЦО
1	сім'я	94 %	6 %	найближче
5	співпереживання	71 %	29 %	найближче
3	здоров'я	64 %	36 %	найближче
11	допитливість	63 %	38 %	найближче
4	дружба	56 %	44 %	віддалене
9	зовнішня краса людини	56 %	44 %	віддалене
13	цілеспрямованість	50 %	50 %	віддалене
6	краса природи	46 %	54 %	віддалене
8	краса техніки	44 %	56 %	віддалене
15	сміливість	42 %	58 %	віддалене
2	щастя	40 %	60 %	віддалене
10	самостійність	40 %	60 %	віддалене
16	наполегливість	36 %	64 %	далеке
14	впевненість	33 %	67 %	далеке
17	гроші	27 %	73 %	далеке
12	творчість	20 %	80 %	далеке
7	краса мистецтва	14 %	86 %	далеке

Перейдемо до аналізу результатів дослідження ціннісної сфери молодших школярів: «Портрет дитини у трьох вимірах».

Результати опитування дитини «Я вважаю, що я...», «Моя мама вважає, що Я...», «Мій тато вважає, що Я...» наведені в таблицях 3.16–3.18.

Таблиця 3.16

	Цінності	1 Я вважаю...	2 Мама вважає...	2 Мама вважає... відносно 1 Я вважаю...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	95 %	0 %
3	здоров'я	90 %	85 %	-5 %
4	дружба	100 %	95 %	-5 %
5	співпереживання	100 %	100 %	0 %
6	краса природи	100 %	95 %	-5 %
7	краса мистецтва	100 %	95 %	-5 %
8	краса техніки	75 %	70 %	-5 %
9	зовнішня краса людини	85 %	90 %	5 %
10	самостійність	85 %	85 %	0 %
11	допитливість	80 %	84 %	4 %
12	творчість	95 %	90 %	-5 %
13	цілеспрямованість	79 %	83 %	4 %
14	впевненість	100 %	95 %	-5 %
15	сміливість	100 %	95 %	-5 %
16	наполегливість	74 %	80 %	6 %
17	гроші	75 %	90 %	15 %

Як видно з таблиці, уявлення дитини про привласнені цінності та уявлення щодо думки матері з цього приводу співпадають. Єдиний виняток – це цінність «гроші». Тобто: «Мама впевнена, що я знаю, для чого потрібні гроші та як ними розпоряджатися».

Таблиця 3.17

	Цінності	1 Я вважаю...	3 Тато вважає...	3 Тато вважає... відносно 1 Я вважаю...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	89 %	-6 %
3	здоров'я	90 %	95 %	5 %
4	дружба	100 %	100 %	0 %
5	співпереживання	100 %	94 %	-6 %
6	краса природи	100 %	100 %	0 %
7	краса мистецтва	100 %	95 %	-5 %
8	краса техніки	75 %	79 %	4 %
9	зовнішня краса людини	85 %	89 %	4 %
10	самостійність	85 %	89 %	4 %
11	допитливість	80 %	89 %	9 %
12	творчість	95 %	89 %	-5 %
13	цілеспрямованість	79 %	83 %	4 %
14	впевненість	100 %	95 %	-5 %
15	сміливість	100 %	94 %	-6 %
16	наполегливість	74 %	89 %	16 %
17	гроші	75 %	89 %	14 %

Як видно з таблиці, уявлення дитини про привласнені цінності та уявлення щодо думки матері з цього приводу співпадають. Відмінність у цінності «наполегливість». Тобто: «Тато впевнений, що я наполегливий».

Порівняємо уявлення дитини щодо думки мами і тата (див. таблицю 3.18).

Таблиця 3.18

	Цінності	2 Мама вважає...	3 Тато вважає...	3 Тато вважає... відносно 2 Мама вважає...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	89 %	-6 %
3	здоров'я	85 %	95 %	10 %
4	дружба	95 %	100 %	5 %
5	співпереживання	100 %	94 %	-6 %
6	краса природи	95 %	100 %	5 %
7	краса мистецтва	95 %	95 %	0 %
8	краса техніки	70 %	79 %	9 %
9	зовнішня краса людини	90 %	89 %	-1 %
10	самостійність	85 %	89 %	4 %
11	допитливість	84 %	89 %	5 %
12	творчість	90 %	89 %	-1 %
13	цілеспрямованість	83 %	83 %	0 %
14	впевненість	95 %	95 %	0 %
15	сміливість	95 %	94 %	-1 %
16	наполегливість	80 %	89 %	9 %
17	гроші	90 %	89 %	-1 %

Проведений аналіз експериментальних даних підтверджує, що уявлення дітей відносно думки мами й тата щодо привласнених цінностей співпадають. Значимі розбіжності відсутні.

Співвідносимо отримані дані з результатами анкетування батьків та вчителів («заповнює мама», «заповнює тато», «заповнює вчитель»). Аналіз отриманих даних наведено у таблицях 3.19–3.21.

Таблиця 3.19

	Цінності	1 Я вважаю...	4 Заповнює мама	4 Заповнює мама відносно 1 Я вважаю...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	100 %	5 %
3	здоров'я	90 %	90 %	0 %
4	дружба	100 %	95 %	-5 %
5	співпереживання	100 %	95 %	-5 %
6	краса природи	100 %	100 %	0 %
7	краса мистецтва	100 %	65 %	-35 %
8	краса техніки	75 %	70 %	-5 %
9	зовнішня краса людини	85 %	85 %	0 %
10	самостійність	85 %	85 %	0 %
11	допитливість	80 %	90 %	10 %

12	творчість	95 %	75 %	-20 %
13	цілеспрямованість	79 %	60 %	-19 %
14	впевненість	100 %	70 %	-30 %
15	сміливість	100 %	75 %	-25 %
16	наполегливість	74 %	80 %	6 %
17	гроші	75 %	75 %	0 %

Отже, як видно з таблиці, уявлення дитини про привласнення цінностей та оцінка мамою привласнення дитиною цінностей суттєво відрізняються. В порівнянні до відповідей матері, дитина значно перебільшує у себе засвоєння таких цінностей, як: краса мистецтва, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість.

Таблиця 3.20

	Цінності	1 Я вважаю...	5 Заповнює тато	5 Заповнює тато відносно 1 Я вважаю...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	100 %	5 %
3	здоров'я	90 %	95 %	5 %
4	дружба	100 %	100 %	0 %
5	співпереживання	100 %	100 %	0 %
6	краса природи	100 %	89 %	-11 %
7	краса мистецтва	100 %	53 %	-47 %
8	краса техніки	75 %	68 %	-7 %
9	зовнішня краса людини	85 %	79 %	-6 %
10	самостійність	85 %	63 %	-22 %
11	допитливість	80 %	95 %	15 %
12	творчість	95 %	68 %	-26 %
13	цілеспрямованість	79 %	68 %	-11 %
14	впевненість	100 %	53 %	-47 %
15	сміливість	100 %	58 %	-42 %
16	наполегливість	74 %	79 %	5 %
17	гроші	75 %	58 %	-17 %

Простежується закономірність. Уявлення дитини про привласнення цінностей та оцінка татом привласнення дитиною цінностей відрізняються. В порівнянні до відповідей тата, дитина значно перебільшує у себе засвоєння таких цінностей, як: краса мистецтва, самостійність, творчість, впевненість, сміливість, гроші.

Таблиця 3.21

	1-6	1 Я вважаю...	6 Заповнює вчитель	6 Заповнює вчитель відносно 1 Я вважаю...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	95 %	0 %
3	здоров'я	90 %	80 %	-10%
4	дружба	100 %	85 %	-15 %

5	співпереживання	100 %	95 %	-5 %
6	краса природи	100 %	95 %	-5 %
7	краса мистецтва	100 %	95 %	-5 %
8	краса техніки	75 %	55 %	-20 %
9	зовнішня краса людини	85 %	80 %	-5 %
10	самостійність	85 %	80 %	-5 %
11	допитливість	80 %	65 %	-15 %
12	творчість	95 %	40 %	-55 %
13	цілеспрямованість	79 %	45 %	-34 %
14	впевненість	100 %	40 %	-60 %
15	сміливість	100 %	55 %	-45 %
16	наполегливість	74 %	40 %	-34 %
17	гроші	75 %	55 %	-20 %

Відмінність в уявленнях щодо привласнення цінностей на думку дітей та на думку вчителів ще більш виражена. Дитина значно перебільшує у себе засвоєння таких цінностей, як: *дружба, краса техніки, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші*.

Пропонуємо звернути увагу на аналіз отриманих даних в діаді «вважає дитина» «вважають батьки». Результати представлено в таблицях 3.22–3.23.

Таблиця 3.22

	Цінності	2 Мама вважає...	4 Заповнює мама	4 Заповнює мама відносно 2 Мама вважає...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	95 %	100 %	5 %
3	здоров'я	85 %	90 %	5 %
4	дружба	95 %	95 %	0 %
5	співпереживання	100 %	95 %	-5 %
6	краса природи	95 %	100 %	5 %
7	краса мистецтва	95 %	65 %	-30 %
8	краса техніки	70 %	70 %	0 %
9	зовнішня краса людини	90 %	85 %	-5 %
10	самостійність	85 %	85 %	0 %
11	допитливість	84 %	90 %	6 %
12	творчість	90 %	75 %	-15 %
13	цілеспрямованість	83 %	60 %	-23 %
14	впевненість	95 %	70 %	-25 %
15	сміливість	95 %	75 %	-20 %
16	наполегливість	80 %	80 %	0 %
17	гроші	90 %	75 %	-15 %

Як бачимо, значимі відмінності є. Дитина завищує наявність у себе цінностей: *краса мистецтва, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, гроші* відносно думки матері.

Таблиця 3.23

	Цінності	3 Тато вважає...	5 Заповнює тато	5 Заповнює тато відносно 3 Тато вважає...
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	89 %	100 %	11 %
3	здоров'я	95 %	95 %	0 %
4	дружба	100 %	100 %	0 %
5	співпереживання	94 %	100 %	6 %
6	краса природи	100 %	89 %	-11%
7	краса мистецтва	95 %	53 %	-42 %
8	краса техніки	79 %	68 %	-11 %
9	зовнішня краса людини	89 %	79 %	-11 %
10	самостійність	89 %	63 %	-26 %
11	допитливість	89 %	95 %	5 %
12	творчість	89 %	68 %	-21 %
13	цілеспрямованість	83 %	68 %	-15 %
14	впевненість	95 %	53 %	-42 %
15	сміливість	94 %	58 %	-37 %
16	наполегливість	89 %	79 %	-11 %
17	гроші	89 %	58 %	-32 %

В порівнянні з оцінкою батька, знову є відмінності. Дитина завищує наявність у себе цінностей: *краса мистецтва, самостійність, творчість, впевненість, сміливість, гроші* відносно думки матері.

Тепер порівнюємо відповіді батьків між собою («заповнює мама», «заповнює тато»). Дані узагальнено в таблиці 3.24.

Таблиця 3.24

	4-5	4 Заповнює мама	5 Заповнює тато	5 Заповнює тато відносно 4 Заповнює мама
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	100 %	100 %	0 %
3	здоров'я	90 %	95 %	5 %
4	дружба	95 %	100 %	5 %
5	співпереживання	95 %	100 %	5 %
6	краса природи	100 %	89 %	-11 %
7	краса мистецтва	65 %	53 %	-12 %
8	краса техніки	70 %	68 %	-2 %
9	зовнішня краса людини	85 %	79 %	-6 %
10	самостійність	85 %	63 %	-22 %
11	допитливість	90 %	95 %	5 %
12	творчість	75 %	68 %	-7 %
13	цілеспрямованість	60 %	68 %	8 %
14	впевненість	70 %	53 %	-17 %
15	сміливість	75 %	58 %	-17 %
16	наполегливість	80 %	79 %	-1 %
17	гроші	75 %	58 %	-17 %

Між оцінками є значимі відмінності. Татусі значно занижують порівняно із ма-терями привласнення дитиною таких цінностей: *самостійність, впевненість, сміли-вість, гроші*. Але необхідно звернути увагу на достатню усталеність уявлень батьків між собою щодо привласнення дитиною цінностей (відмінності всього у 4 позиціях).

Порівняємо відповіді батьків із відповідями вчителів. Узагальнені результати пред-ставлено в таблицях 3.25–3.26.

Таблиця 3.25

	Цінності	4 Заповнює мама	6 Заповнює вчитель	6 Заповнює вчитель відносно 4 Заповнює мама
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	100 %	95 %	-5 %
3	здоров'я	90 %	80 %	-10 %
4	дружба	95 %	85 %	-10 %
5	співпереживання	95 %	95 %	0 %
6	краса природи	100 %	95 %	-5 %
7	краса мистецтва	65 %	95 %	30 %
8	краса техніки	70 %	55 %	-15 %
9	зовнішня краса людини	85 %	80 %	-5 %
10	самостійність	85 %	80 %	-5 %
11	допитливість	90 %	65 %	-25 %
12	творчість	75 %	40 %	-35 %
13	цілеспрямованість	60 %	45 %	-15 %
14	впевненість	70 %	40 %	-30 %
15	сміливість	75 %	55 %	-20 %
16	наполегливість	80 %	40 %	-40 %
17	гроші	75 %	55 %	-20 %

Таблиця 3.26

	5–6	5 Заповнює тато	6 Заповнює вчитель	6 Заповнює вчитель відносно 5 Заповнює тато
1	сім'я	100 %	100 %	0 %
2	щастя	100 %	95 %	-5 %
3	здоров'я	95 %	80 %	-15 %
4	дружба	100 %	85 %	-15 %
5	співпереживання	100 %	95 %	-5 %
6	краса природи	89 %	95 %	6 %
7	краса мистецтва	53 %	95 %	42 %
8	краса техніки	68 %	55 %	-13 %
9	зовнішня краса людини	79 %	80 %	1 %
10	самостійність	63 %	80 %	17 %
11	допитливість	95 %	65 %	-30 %
12	творчість	68 %	40 %	-28 %
13	цілеспрямованість	68 %	45 %	-23 %
14	впевненість	53 %	40 %	-13 %

15	смівливість	58 %	55 %	-3 %
16	наполегливість	79 %	40 %	-39 %
17	гроші	58 %	55 %	-3 %

В цьому розрізі отримані результати вказують на майже абсолютні розбіжності між уявленнями щодо привласнення дітьми цінностей батьками і вчителями. Так, вчителі значно завищують привласнення дитиною цінності «краса мистецтва» та суттєво занижують рівень привласнення цінностей «краса техніки, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, смівливість, наполегливість, гроші» відносно відповідей матерів. Відносно відповідей татусів, вчителі значимо завищили рівень привласнення дітьми цінностей «краса мистецтва» та «самостійність» і значимо занижили – краса техніки, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, смівливість, наполегливість, гроші.

Кількісний та якісний аналіз отриманих даних обґрунтовує наукові роздуми щодо шляхів привласнення дітьми цінностей в умовах початкової школи. Відкритими питаннями для обговорення залишаються ціннісні пріоритети дорослих, врахування закономірностей природи дитячої психіки, збагачення життєвого досвіду дитини, спосіб організації життя молодших школярів, в якому ціннісні орієнтації набуватимуть усталеності, виступають регулятором поведінки, підґрунтям для почуття власної гідності. Відкритими залишаються питання щодо підтримки формування особистісних цінностей, «переживання цінності власного-Я», оскільки нова провідна діяльність (навчальна) набуває цінності як для самої дитини, так і для оточуючих, зростає значення «статус учня» та відповідно прояву його ознак (оцінка з боку дорослого, з боку дітей, шкільна успішність). Діти сьомого року життя надзвичайно чутливі до соціальної справедливості. Саме тому так важлива об'єктивність, моральність, ідеалістичність, позитивізм значущого дорослого – вихователя/вчителя/батьків. Ця система постійно змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, а також досвіду взаємодії з соціальним оточенням. Враховуючи вікові особливості, необхідно зауважити ситуативний характер сприйняття такого впливу («модно», «навіяно», «є у інших», «хочу, щоб було тільки у мене» тощо).

Проведене дослідження підтвердило необхідність пропедевтичної роботи з батьками, вихователями та вчителями початкових класів щодо врахування психологічних особливостей дитини в період зміни соціальної ситуації її розвитку (дошкільна – початкова освіта). Важливо пам'ятати, що це рішення та відповідальність за подальшу зміну освітнього закладу для дитини лежить на батьках, але вони потребують підтримки та допомоги в організації взаємодії батьків, вихователів, вчителів початкових класів, для того, щоб визначитись в інтересах дитини. Практична цінність означених результатів спрямовує розробку моделі психолого-педагогічного супроводу дитини старшого дошкільного віку на перехідному етапі дошкільної та початкової освіти, яка проживає вікову кризу регуляції поведінки в різних соціально-педагогічних умовах організації життєдіяльності. Процес привласнення цінності є результатом сукупного впливу особистої діяльності дитини, взаємодії з соціальним оточенням, прикладу дорослого – батьків/вихователя/вчителя.

РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ СІМ'Ї

4.1. Соціальна ситуація батьківсько-дитячих взаємин та психологічні особливості дитячої поведінки

Вивченню впливу сім'ї на розвиток дитини у психолого-педагогічній науці завжди приділялось достатньо уваги. Аналізу окремих характеристик дитячо-батьківських взаємин присвячено роботи багатьох науковців (А.В. Петровський, В.М. Дружинін, М.Й. Боришевський, Т.В. Говорун, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко, В.В. Столін). Дитячо-батьківським взаєминам як детермінанти психологічного розвитку дитини основна увага приділена в працях В.О. Сухомлинського, О.В. Запорожця, Л.І. Божович, А.Я. Варга, О.В. Горецької, А.С. Співаковської, О.Ю. Хартман. Вченими визначено основні параметри дитячо-батьківських взаємин:

- характер емоційного зв'язку (емоційне прийняття дитини, батьківська любов, прихильність та емоційне ставлення до батьків);
- цінності виховання і батьківства;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною;
- батьківський контроль: вимоги і заборони;
- стійкість і послідовність принципів та правил сімейного виховання.

Відомо, що функція виховання є однією з найважливіших функцій сім'ї, котра реалізується як цілеспрямований (виховання) та як нерегульований (міжособистісна взаємодія) процес. Аналіз даних цілої низки досліджень стверджує, що формувальний вплив сім'ї на дитину є багатовекторним: чинниками виступають всі складові дитячо-батьківських взаємин і характеристики сім'ї загалом. До того ж не всі чинники усвідомлюються батьками як такі, що мають вплив на розвиток дитини, у той час як саме неусвідомлені чинники нерідко є більш дієвими для дитячої поведінки (О.О. Реан, Я.Л. Коломінський, О.А. Карабанова).

Багаторічними дослідженнями нашої лабораторії експериментально підтверджується, що в свідомості батьків поступово формується усвідомлена необхідність ставлення до дитини як суб'єкта виховного впливу і рівноправного партнера внутрісімейних стосунків. Наслідуючи готовий досвід близького дорослого, дитина сама активно включається у внутрісімейне життя, набуваючи нових особистісних якостей. Це і є соціальна ситуація розвитку дитини, яка значно впливає на характер шляху дитини по «сходинах розвитку» (О.В. Запорожець).

Основи особистості і розвиток якісних новоутворень закладаються насамперед у гармонійному мікрокліматі сім'ї, в атмосфері взаємодопомоги суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі освоєння рольових функцій у мікрокліматі сім'ї. В родинному полі дитина стикається з базовими цінностями співжиття, осмислює їх вартісну цінність і, наслідуючи поведінку близьких дорослих, привласнює цінності як свої. Цей

процес є нерівномірним, суто індивідуальним і вимагає дбайливого психолого-педагогічного супроводу.

Тому метою проведеного дослідження став аналіз ціннісних надбань дитини дошкільного віку в умовах родинного виховання, дослідження особливостей привласнення дитиною базових соціально значимих цінностей в сучасній сім'ї та визначення психолого-педагогічних умов становлення ціннісних орієнтацій дитини-дошкільника в родинному колі.

Робота проводилась за принципами генетико-моделюючого методу (С.Д. Максименко). Вивчались особливості супроводу процесу привласнення базових соціально значимих цінностей в умовах сімейного виховання. В ході дослідження не лише фіксувались особливості процесу під час внутрісімейних взаємин, а й цілеспрямовано моделювались і відтворювались у реальних умовах різні форми взаємодії близького дорослого з дитиною в процесі сімейного виховання. Саме такий підхід дав можливість відслідкувати процес виникнення і привласнення базових соціально значимих цінностей у дітей дошкільного віку в умовах родинного виховання. Моделюючи ситуації суб'єкт-суб'єктної взаємодії дитини з дорослим у процесі життєдіяльності, ми отримали можливість охарактеризувати емпіричні закономірності процесу, визначити чинники психолого-педагогічного супроводу взаємодії сім'ї і суспільного виховання дошкільників.

Аналіз літературних джерел і результати власних цільових спостережень у рамках природного експерименту дозволяють стверджувати, що цінності «прищеплюються» дитиною шляхом прийняття, переживання та осмислення в поведінці близьких дорослих їх реальних цінностей (віри, надії, любові, добра, краси) і збагачення власним досвідом реалізації цих цінностей у процесі життєдіяльності шляхом суб'єктної активності. Провідним у цьому складному процесі є емоційний компонент. У старшому дошкільному віці головну роль відіграє позаситуативне спілкування дитини з дорослим, де предметом обговорення стають усвідомлені узагальнені поняття, серед яких базові цінності добра, краси, дружби, чесності. Актуалізується потреба дитини розмірковувати, оперуючи образами пам'яті. Так виробляється здатність діяти у внутрішньому плані. Новим змістом наповнюється Я-образ дитини, її самоставлення. Таке нове осмислення значимих цінностей наближує їх до привласнення внутрішнім Я-дитини і вони починають відігравати регулятивну роль у поведінці дитини. Це важливий компонент уміння жити серед людей, яке так потрібне завтрашньому школяреві. Це новоутворення зони найближчого розвитку має бути в зоні психолого-педагогічного супроводу дорослими процесу розвитку дитини.

Соціально значимі цінності відносяться до базових цінностей, які є усвідомленням сукупності змістів життя. Осмислення цінності базових правил співжиття має відбуватись у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дорослим у різних умовах діячих видів діяльності. Крок за кроком старший дошкільник привласнює соціально значимі способи взаємодії і доволно їх використовує у спілкуванні з однолітками. Як зазначав Л. Виготський, спочатку в період дошкільного дитинства вищі психічні функції (довільні) виникають як спільна діяльність дитини з дорослим і управління психікою дитини реалізується через посередництво дорослого, у спілкуванні дитини з дорослим як соціальна функція. І лише поступово такі функції стають внутрішнім

надбанням дитини. Цей процес є нерівномірним, суто індивідуальним і вимагає дбайливого психолого-педагогічного супроводу. Вироблення дитиною власних ціннісних орієнтацій відбувається на основі привласнення соціально значимих цінностей, що потребує емоційного відношення і оцінного ставлення до цінності, розвинених мисленнєвих здібностей та гармонізації цінностей з потребами дитини. Ціннісні орієнтації визначають спрямованість свідомості, життєвої перспективи і є ціннісним вектором розвитку особистості, власне спрямовують особистісну активність у визначенні мети життя. Формування ціннісної орієнтації як якості особистості – це наявність внутрішньої потреба робити, діяти, вибирати адекватно нормам, вимогам дорослих, правилам співжиття в колективі однолітків. Мова йде не про створення спеціальних умов. Сама атмосфера сім'ї має бути атмосферою любові, справедливості і відповідальності, що і сприятиме тому, щоб дитина ставала здатною зробити правильний вибір, щоб добрі ідеї стали переконаннями.

Наслідування, співробітництво, спілкування з дорослими – основні шляхи розвитку базових ціннісних орієнтацій дітей дошкільників. Дитина використовує засвоєні «знаки» для регуляції власної поведінки, яка і стає поступово осмисленою, довільною, суб'єктною (Л. Виготський).

Звідси і вимоги до супроводу дорослими процесу соціально-психологічного дозрівання дитини: соціальна ситуація розвитку, всі моменти життєзабезпечення дитини мають бути збагачені реальними діями, формами поведінки в суб'єкт-суб'єктній взаємодії, в основі яких і закладені базові соціально значимі цінності. Саме в таких умовах дитина крок за кроком оволодіває здатністю самоуправління власною поведінкою у типових життєвих ситуаціях. Отримавши такий перший досвід у родинному оточенні, дитина виходить у новий соціальний світ – колектив дитячого садка, де і створюється можливість для переносу засвоєних в сім'ї гуманних форм поведінки: взаємини з іншими дітьми, дорослими в процесі ігрової діяльності, пізнавальної і соціальної взаємодії. Дитина починає змінюватись відповідно до вимог нових соціальних комунікацій: змістовно збагачується «я-образ», осмислюються власні соціальні ролі, можливості своєї суб'єктної активності в досягненні бажаного. Розвивається здатність передбачати, планувати власні дії, вдосконалюється рефлексія, осмислення власних переживань, самовідношення вмотивовані прагненням дитини відповідати очікуванням батьків «бути хорошим».

Відомо, що найефективнішим методом вивчення дитини дошкільного віку є спостереження за дитиною в різних видах діяльності і життєвих ситуаціях. У нашому випадку це були:

- ранішні і вечірні періоди спілкування дитини з рідними;
- ситуації відвідин батьків різних заходів у дитячому садку;
- спеціально організована індивідуальна робота педагога з дитиною в присутності батьків.

Крім того, у дослідженні було використано:

- опитувальник для домашнього завдання;
- індивідуальна бесіда з батьками;
- спостереження за дитиною у самостійних творчих іграх з однолітками.

Опитувальник складено таким чином, щоб отримати якомога більше відомостей стосовно характеру і змісту внутрісімейних взаємин дитини з дорослими, її рольових функцій у сімейному спілкуванні і водночас спонукати дорослих до глибокої рефлексії процесу сімейного виховання як провідної відповідальності батьків за соціально-психологічним розвитком дитини, осмислення нею базових правил співжиття і здатності самостійно керуватись ними у різних життєвих ситуаціях.

Уже в зовсім ранньому віці дитина активно взаємодіє з дорослим. Організуючи життя дитини, дорослий тим самим втручається у процес її психічного розвитку. Перший період життя дитина проводить у спілкуванні з батьками. Вони і стимулюють ті дії дитини, які вважають правильними. Водночас так званим емоційним тиском дорослий гальмує небажані з його точки зору дії дитини. Значущим чинником тут є особливість взаємин між батьками. Для дитини у них весь навколишній світ і вона у ньому. Саме тут зароджуються емоційно-сміслові ставлення малюка, уявлення про себе і навколишній світ, про способи взаємодії з ним. Оволодіваючи новими вміннями-діями, дитина певним чином протидіє втручанню дорослого, прагнучи володіти ними самостійно. І цей процес перших кроків саморозвитку тим ефективніший, чим активніша взаємодія дитини з близьким дорослим, який опосередковано стимулює рефлекторні дії малюка, максимально наповнюючи власні дії любов'ю, добротою і красою. В таких умовах особистісний потенціал дитини розгортається у так званому вільному режимі. Дорослі здійснюють розумний супровід всього процесу життєдіяльності дитини, забезпечуючи їй повноцінну свободу дій. Це допомагає дитині швидко оволодівати ситуацією, все активніше виявляючи своє Я, крок за кроком наповнюючи його силою та впевненістю. Так і виявляється так звана криза «Я – сам» (криза трьох років). При мудрому супроводі дорослого цей кризовий етап протікає спокійно і спрямовується на суб'єкт-суб'єктну взаємодію: дорослий-партнер, підтримуючи ініціативу «Я – сам», умотивовує її на результат, завершуючи його оцінним судженням «Ти зміг! У нас вийшло! Молодець!».

Дитина не має відчувати своєї перемоги над дорослим: саме дорослий спрямовує її радість на самодосягнення («Ти можеш!», «Ти вмієш!») і відповідно корегує свою активність у взаємодії, враховуючи цей якісний стрибок. Мовленнєвий супровід дорослого у цей період відіграє особливу роль: у спрямуванні свободи дитини у формат добра, дружби, краси. Конкретний приклад дій партнера-дорослого і його доступні пояснення приймаються малюком вже на підсвідомому рівні, шляхом наслідування.

У кожної дитини свій шлях сходження до привласнення цінностей, який позначається чинниками, що створюють індивідуальність. Наслідування близькому дорослому та доступність самої життєвої ситуації для осмислення дитиною тут виступає додатковими чинниками. Саме тому дитина наповнює своє Я образами поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Л.С. Виготський розглядав наслідування як основне «джерело виникнення всіх специфічно людських властивостей свідомості», як будь-яку діяльність, що виконується дитиною не самостійно, а в співпраці з дорослим або ж іншою дитиною. У своїй культурно-історичній теорії вчений зазначав, що розвиток особистості – це процес виникнення принципово нових психологічних якісних новоутворень, що можливий лише в результаті активної взаємодії дитини з духовно-культурним середовищем, ін-

шими людьми та власної цілеспрямованої активної діяльності. Для дитини таким носієм та зберігачем загальнолюдських цінностей є сім'я.

С.Д. Максименко зазначає, що наслідування стає важливою природженою якістю, що сприяє становленню взаємодії дитини з близькими дорослими: так починається період накопичення соціальності, вrostання в культуру, створення її внутрішнього світу.

Структура людських цінностей формується не на основі вроджених і підсвідомих внутрішніх тенденцій, а на ґрунті свідомого, осмисленого відображення зовнішньої дійсності. Відбувається свідомо інтелектуальна робота суб'єкта по відображенню оточуючого світу, а не розгортання внутрішніх потенцій. Засвоений у процесі щирого і переконливого спілкування близької людини, спілкування в колі сім'ї, досвід співжиття та співіснування включає перші базові соціально значимі цінності.

На першому етапі нашого дослідження було проведено анкетування, яке дало нам бачення загальної картини сформованості у дітей регулятивної дії ціннісних орієнтацій у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками з ракурсу оцінювання батьками та вихователями. Зведені перші результати обстеження, систематизовані у рисунках 4.1 та 4.2, дають можливість суб'єктивно визначити ступінь впливу батьків на процес формування у дітей регулятивної дії ціннісних орієнтацій.

Серед 17 цінностей, взятих для дослідження, найбільшої уваги у комунікації з дітьми дорослі приділяють цінностям *дружба* (100%) та *смівливість* (100%). На другому місці стоять цінності *сім'я* (80%), *здоров'я* (80%) та *гроші* (80%). На думку дорослих, серед найбільш сформованих у дітей слід назвати цінності *сім'я*, *щастя*, *краса природи*, *допитливість*. Найменш вираженими є цінності *наполегливість*, *цілеспрямованість*, *впевненість*, *самотійність* та *гроші*. Результати опитувань співпадають лише на цінності *сім'я*.

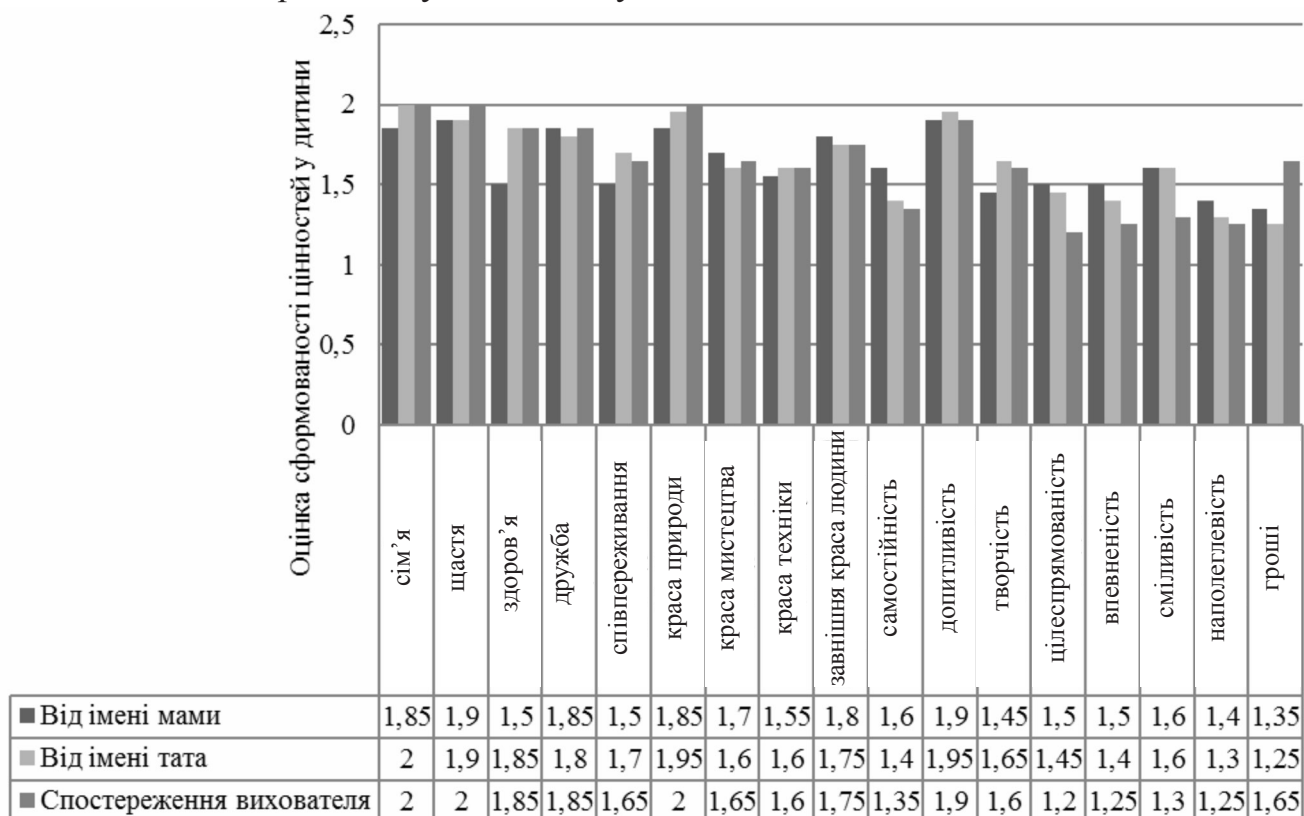

Рис. 4.1. Оцінка сформованості цінностей у дитини.

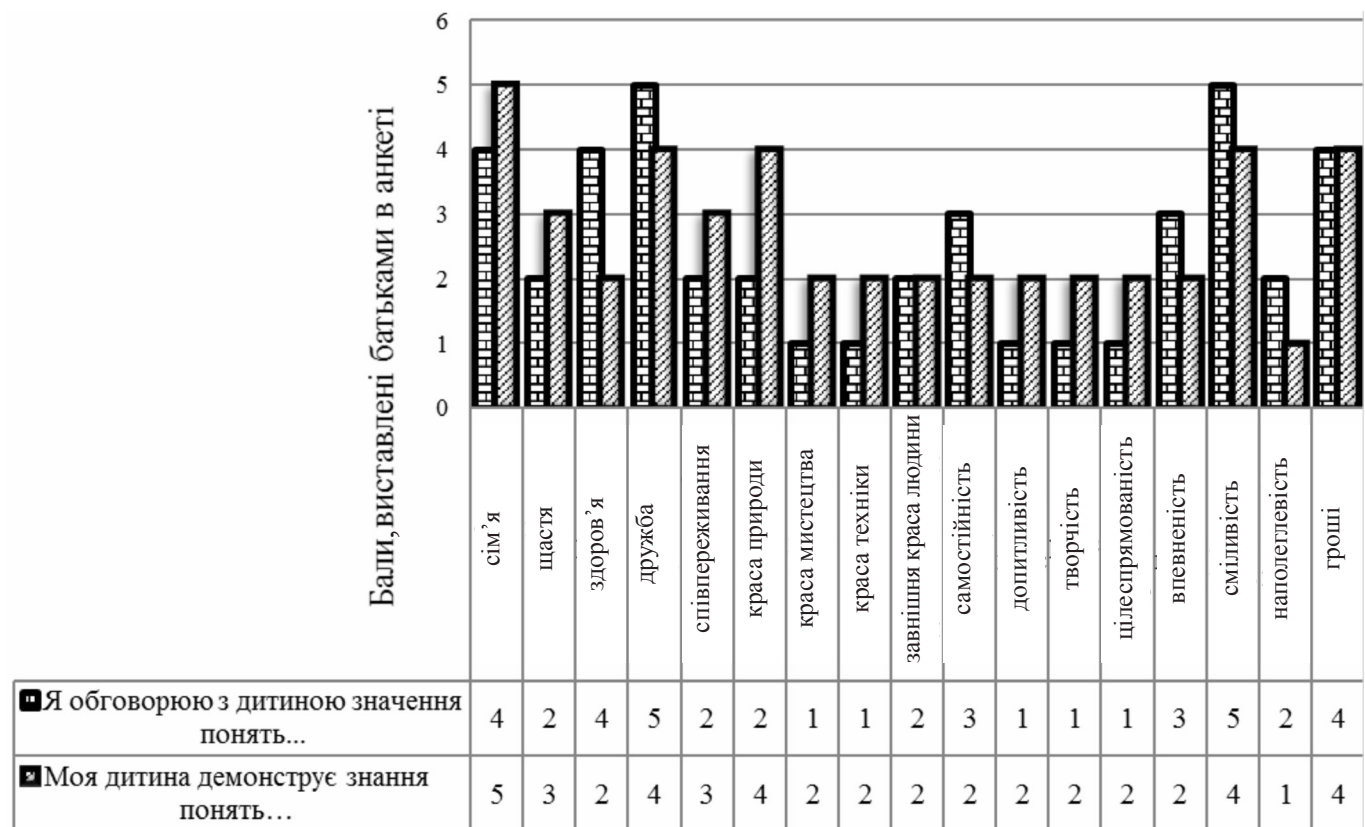

Рис. 4.2. Анкета батьків.

Побачити об'єктивну картину, у порівнянні з попередніми результатами, нам допомогли подальші спостереження, консультації та індивідуальні бесіди, відкриті тематичні заняття.

Соціальна ситуація розвитку є наріжним простором соціальної школи життя дитини в перші роки життя, яку облаштовують близькі дорослі в сімейному колі. Створюючи умови для розкриття потенційних можливостей дитини, дорослі в своїх виховних впливах мають керуватись базовими цінностями співжиття. На першому етапі свого пізнання навколишнього світу дитина обмежена лише його спогляданням. Цей досвід співжиття з близькими дорослими згодом стає предметом перших кроків осмислення, коли настає період пізнавального потягу – «Що?», «Як?», «Чому це?», період питань, адресованих дорослим, чиї дії і вчинки притягують увагу дитини. Зрозуміло, що ефективність сімейної школи привласнення дитиною соціально значущих цінностей великою мірою забезпечується гармонійними виховними принципами, принаймні батьків, повною взаємодією між ними. Адже наявність конфліктів між дорослими гостро сприймається дошкільниками і створює ситуацію вишуканого вибору одного з них у кожному окремому випадку. Це суттєво руйнує весь процес особистісного зростання.

Одним із завдань нашого дослідження було вивчення ціннісних орієнтацій батьків у вихованні дитини. Мова йде про цінності батьківсько-виховної сфери: виховання дітей, прояви любові до дітей, ставлення до виховання як методу впливу, виконання батьківської ролі.

Цільові спостереження дають підстави підтвердити, що сучасні батьки у взаєминах з дитиною обмежуються констатацією-оцінкою ситуації у форматі «добре, гарно,

правильно чи навпаки». Сплеск самостійної активності дитини, прагнення свободи дій і рухів змушують дорослих до більш щільного спілкування з дитиною, систематичних роз'яснень своїх оцінних висловлювань. Водночас це період в житті дитини, коли прагнення свободи і самостійності мотивують сутички, конфліктні ситуації, перші агресивні реакції тощо (що включається у зміст кризи трьох років). Вагому частку в цьому процесі посідають ситуації несприйняття дитиною позиції дорослого, яке виражається в різних формах: пасивне «прийняття», спроба відстояти своє або ж емоційний протест. Дорослі здебільшого реагують на таку поведінку дитини перш за все простим повторенням своєї позиції-оцінки, заспокоївши сплеск активності, що має вигляд демонстрації свого «авторитету», якому дитина має коритись. Така поведінка батьків стає зрозумілою, коли проаналізуємо пріоритетні цінності у вихованні дитини, які мотивують відповідальну активність виховних впливів, становлять основу батьківської установки у виборі виховної стратегії. За твердженням І.Д. Беха, нормативна ціннісна регуляція утворюється у спеціально організованому спілкуванні з дорослими і первісно відсутня в інших ситуаціях. При цьому регулюючу роль здатне виконувати лише альтруїстичне виховання. Оцінка альтруїстичної дії дитини в родинному колі відгукується не просто задоволенням, а й гордістю та особливою причетністю до близької авторитетної людини. Це слугує перехідною ланкою до вироблення ціннісної регуляції, шляхом до утворення моральних звичок особистості, зокрема важливим початком зародження відповідальності дитини за свої дії.

Оточення дитини не піддається її контролю: дитина стикається з обмеженістю власних здатностей, з різними нездоланими перешкодами зовнішнього середовища на шляху до своєї мети. Уникнути втручання дорослих дитина може лише в «ізольованому» дитячому угрупованні в певній ігровій діяльності. Зазвичай дитина є об'єктом впливів дорослих і навколишнього світу. Нерідко взаємодія різноспрямованих сил впливу стає причиною виникнення конфліктних ситуацій.

У процесі дорослішання дитина поступово вивільняється від середовищної залежності і стає суб'єктом впливу. Такий перехід можливий за умов гармонійних суб'єкт-суб'єктних взаємин дитини з близькими дорослими, які вибудовують розвивальне середовище, визначаючи приналежні дитині сфери: іграшки, саму гру, улюблені заняття, предмети одягу і власну територію, а головне – право вибору дитиною сфери і способу активності та суб'єктності.

Суб'єктність – це якість свідомої, осмисленої активності. Це оволодіння собою, своєю поведінкою, як найважливішого складника в досвіді адаптації і пристосування до життя. Як основи розвитку здатності самовладання, самовиховання, самоактуалізації і саморефлексії.

Суб'єктність дитини вибудовується і виявляється через опір чи відхід від впливів влади дорослих. Це відбувається в різних формах, але їх переважання є свідченням неблагополуччя життєвої ситуації дитини. Активна позиція дитини у відстоюванні власної суб'єктності є важливим чинником її розвитку. Ось тому виховні зусилля дорослих мають бути спрямовані на розуміння дитини й активну допомогу їй у створенні власного світу. Їх взаємодія має вибудовуватись у форматі співробітництва, яке сприятиме розвитку обох сторін. Зрозумівши, що дитина дошкільного віку живе в особливому світі, близькі дорослі внесуть зміни в свої ціннісні орієнтації у вихованні дитини.

Більш-менш значимі відхилення чи затримки в розвитку базових основ особистості, особливо в роки дитинства, стають причиною різних негативних проявів поведінки, а часом і певних психічних захворювань.

Зрозуміло, що значущим періодом дитинства вважається старший дошкільний вік, період активного становлення (визрівання) особистості. Адже цей період найбільш сензитивний, особливо придатний для формування психофізіологічних механізмів соціальної поведінки дитини. Сформовані в період дошкільного дитинства якісні новоутворення відзначаються стійкістю і слугують важливим чинником становлення особистості в наступні періоди.

Особливу увагу у нашому дослідженні ми зосередили на використанні дорослими в умовах сімейного виховання спільної з дітьми діяльності, в якій необхідно розподіляти етапи процесу між учасниками (прибирання квартири, робота на присадибній ділянці, підготовка до сімейного свята). Діяльність має бути привабливою для дитини, доступною, результативною і значимою для родини. Батьки спеціально забезпечували таку мотивацію спільної справи, обумовлюючи рівноправну участь дорослих і дитини, обговорюючи разом всі аспекти взаємодії. Так створювалась ситуація, коли свобода дій кожного учасника обмежується діями партнера.

Ми цілеспрямовано навчали і переконували батьків у глибоких виховних можливостях суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дітьми, яка є адекватною їх природнім силам і спрямована на формування особистості в єдності емоційних, особистісних і поведінкових надбань. Особлива роль дорослих полягає у здатності створювати сприятливу атмосферу для самовиявлення дитини, радіти за неї, збуджувати її уяву для пошуку власних способів дії, ініціювати висловлювання своєї думки, навчати чути й осмислювати іншу думку, піддавати її сумніву і водночас переконливо доводити свою відмінну оцінку. Завданням для дорослого є створити ситуацію для широкого орієнтування дитини в змістовому просторі, яка би сприяла розширенню простору для свободи дитячої фантазії, активізації ініціативи, збільшенню варіативності пошуків, налаштуванню діалогу з партнерами. Включення в активний процес взаємодії дає дитині можливість відчувати себе творцем важливої справи, є поштовхом для сплеску емоцій «Я хочу, можу, буду!». Це і є гуманно-особистісний підхід у вихованні дітей: віра в їх можливості, розкриття їх самобутності, повага до індивідуальності і внутрішнього світу дитини.

Дорослі мають знати, що в основі саморегуляції і самовиховання лежить здатність дитини до навіювання – це такий спосіб впливу, коли щось стверджується суб'єктом без доведення та об'єктивного обґрунтування. В ранньому віці навіюваність дитини є провідною. Навіювання впливає на свідомість і волю людини, актуалізує певні установки, ціннісні орієнтації чи вчинки об'єкта навіювання. Навіюваність не вимагає мисленневих зусиль, тому є необхідним якомога раніше включати такий прийом, як переконання: мовленнєвий супровід подій, ситуацій взаємодії дитини з рідними, пояснення вчинків, дій, висловлювань, емоційних проявів тощо. Навіюваність і переконання взаємопов'язані: переконуючи, ми навіюємо – і навпаки. Важливим тут є емоційний заряд – щирість і переконливість близької людини. Засвоений у такий спосіб спілкування в колі сім'ї досвід співжиття та співіснування включає і перші базові соціально значимі цінності.

Нагадаємо, що в структурі ціннісних орієнтацій основними виступають як знання і почуття, так і реальні дії, що виявляються у вчинках, діяльності, спілкуванні. А основною умовою сприйняття дитиною суспільно значимих цінностей як особистісного смислу є єдність, адекватне співвідношення знань і почуттів у самому процесі сприйняття особистістю дійсності. Ось чому саме в сімейному товаристві, а, можливо, і лише в ньому, дитина вже в дошкільному віці отримує безцінний досвід для становлення її як особистості, досвід людини як свідомого учасника соціального буття.

Покажемо і для дорослих (батьків, вихователів), і для дітей стало проведення традиційного свята в дошкільному закладі «Дарунки щедрої осені», де були представлені домашні творчі вироби кожної родини, групи з використанням дарів природи для реалізації своїх фантазій. Батьки з дітьми впродовж кількох днів мали можливість переглядати представлені композиції, активно обмінюючись емоціями та враженнями від побаченого. Після завершення свята батьки були запрошені до відвертого дискусійного обговорення наступних питань: Що змінилось у наших взаєминах з дітьми? Що нового ми помічаємо у власних дітях? Що нас тішить, а що хвилює? Над чим доводиться замислюватись? Для більшості батьків значимим виявилась отримана можливість зануритись у зміст дитячого буття, побачити дітей справжніми та значно дорослішими, часом просто непізнаваними чи просто іншими. Дорослі відверто зізнавались у тому, як важко було бути рівним партнером своїй дитині, як це радив психолог. Проте саме це допомогло зрозуміти, чим насправді живе дитина, як оцінює все, що діється навколо, про що мріє. Водночас виникло багато запитань стосовно подальшої батьківсько-дитячої взаємодії: керувати, вимагати та дисциплінувати без конфліктів чи супроводжувати, спонукати та заохочувати та як все це поєднати, щоб дитина сама вибирала добро, дружбу, чесність без вагань до протилежного.

Важливим було те, що батьки зрозуміли необхідність зміни практики, за принципом якої дорослі щодня прагнуть нав'язувати дитині повний зміст їх життєдіяльності. Дорослі мають адаптуватись до дитини, увійти в її внутрішній світ, пізнати і захопити, заохотити. Комунікація з позиції примусу та сили позбавляють дитину відчуття власного вибору, підштовхуючи до конфліктів з оточуючим світом.

4.2. Дорослішання дитини та актуалізація ціннісно-сміслової сфери особистості старшого дошкільника в умовах сім'ї

Старший дошкільний вік є важливим етапом формування особистості, результатом якого є поява в кінці періоду ряду особистісних новоутворень: виникнення першого схематичного абрису дитячого світогляду; виникнення внутрішнього плану свідомості; виникнення перших етичних інстанцій; початок формування довільності; підпорядкування мотивів. Неперевершена значущість кожного з вказаних психологічних надбань у становленні особистості скеровує активність дитини на подальшому етапі систематичного шкільного навчання та вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціально значущих цінностей як регуляторів психічної, соціальної, предметно-практичної, пізнавальної, образотворчої активності.

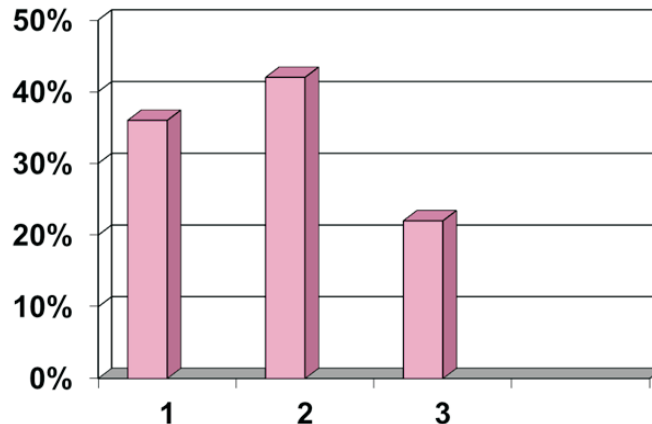
Ціннісні орієнтири, якими керується доросла людина, формуються ще у дошкільному віці й часом не надто змінюються. Дошкільний вік є періодом прищеплення

загальнолюдських цінностей, формування взаємин із світом соціального, природного, матеріально-технічного оточення. Дитина не народжується з готовою моральною свідомістю, і їй ще не властиві жодні моральні погляди, вона не має уявлення про добро і зло, не знає про існування принципів і норм моралі, правил поведінки, зауважував М.Й. Боришевський. Все це людина здобуває у процесі свого життя, ігровій і навчальній діяльності й у спілкуванні та завдяки цілеспрямованому виховному впливу. Дякуючи дорослому, дитина навчається оцінювати вчинки з точки зору норм моралі і підкоряти свою поведінку певним нормам моралі. Загалом, виходячи в широкий світ, у дитини повинні бути сформовані чіткі моральні орієнтири, той «моральний компас», який допоможе їй керуватися у всіх життєвих ситуаціях. Тому на батьках лежить велика відповідальність – сприяти становленню такої системи ціннісних координат дитини, за якої її життя буде яскравим, щасливим, спрямованим на добро.

В який спосіб відбувається дорослішання людини? Що змінюється в дитині крізь призму опанування людських цінностей? Саме дошкільний вік вважається чутливим до соціального впливу і пізнання оточуючого світу, в якому вона відкриває для себе світ людських відносин. Вона вже готова і має бажання включитися в життя дорослого і брати активну участь у ньому. Для неї стає дуже важливою оцінка батьків, що є значимим для формування ціннісних орієнтирів. А привласнення культурного надбання людства є природним для дошкільного дитинства. Отож, засвоєння дитиною цінностей передбачає набуття нею знань, суспільного досвіду, розуміння суті явищ і факторів об'єктивної дійсності і свого місця в суспільстві та часовому просторі, зауважували Л.С. Виготський, Ж. Піаже, В.В. Москаленко, А.Г. Андреева, Р.В. Павелків та ін. По суті, забезпечення належного психолого-педагогічного супроводу процесу становлення ціннісних орієнтирів дитини в сім'ї і належить до найважливіших завдань виховання.

Сучасні тенденції у сфері сімейного виховання, які було виявлено співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, вказують на те, що дорослі іноді дуже довіряють сучасному інформаційному простору, який дає їм хибні орієнтири стосовно найбільш бажаних ціннісних якостей, які б вони бажали бачити у своєї дитини. Пріоритетними якостями вони вважають розум, посидючість, зосередженість, самостійність, бажання навчатись, старанність, кмітливість, добросовісність, знання мов. І менше звертають увагу на такі якості, як доброта, увага до інших людей, чуйність, чутливість тощо. Це дає підставу сказати, що сучасні батьки вже з самого раннього віку більше піклуються про успіхи інтелектуальні, а не моральні. Тривожними можна оцінити тенденції у системі сімейного виховання, коли батьки демонструють неприпустимо низький рівень світоглядних позицій, які характеризують сферу виховання дітей. Дослідження, яке було проведено в напрямку вивчення теми «Психолого-педагогічні умови розвитку особистісного потенціалу дитини дошкільного віку у сучасному суспільстві», виявило сучасний стан проблеми сімейного виховання: 1,36 % батьків покладають відповідальність за виховання дітей на дитячий садок. 2,42 % батьків вважають необхідними спільні зусилля дошкільного закладу і сім'ї у вихованні дітей. 3,22 % батьків вважають відповідальною за виховання дитини – сім'ю.

Сучасні тенденції у системі сімейного виховання

Аналіз особливостей ставлення дорослих до дитини в сім'ї підтверджує причинно-наслідкові зв'язки цієї позиції батьків. Вивчення засобів впливу батьків на поведінку дитини довів:

- 83 % батьків найефективнішими методами впливу на дітей вважають погрози, попередження, фізичне покарання, ігнорування тощо;
- 17 % батьків вважають за потрібне домовлятися з дитиною, йдуть на компроміси або пояснюють свої вимоги до дітей.

Визначено найбільш поширені типи батьківського ставлення до власних дітей. Із 100 % сімей:

- 2 % – безумовно приймають власну дитину;
- 70 % – демонструють соціальну бажаність (плекання перспективи соціального успіху дитини в майбутньому);
- 64 % – характеризуються авторитарною гіперсоціалізацією (авторитаризм, безумовне підкорення, жорсткі дисциплінарні рамки);
- 54 % – виявляють симбіоз (значна психологічна дистанція).

Науковий аналіз численних психолого-педагогічних публікацій доводить, що формування ціннісних орієнтацій, моральних цінностей починається вже з дошкільного віку. Таке уявлення базується на тому, що ведучі психологи різних наукових шкіл, як зарубіжних – А. Адлер, А. Бандура, К. Лоренц, А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фрейд, Е. Еріксон та ін., так і сучасні Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, А.Р. Лурія, О.Н. Леонт'єв, В.С. Мухіна та ін. – надають особливого значення дошкільному періоду і ранньому дитинству в становленні особистості і її змістовних, смислових ціннісних компонентів.

Першим соціальним середовищем для дитини є її сім'я, вважають наукові праці Л.І. Божович, Ю.Б. Гіпенрейтер, В.К. Котирло, Я. Корчак, А.Г. Ковальова, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, А.С. Макаренко, В.С. Мухіна, В.О. Сухомлинський, А.С. Співаковська, В.А. Петровський, С.П. Тищенко, Д.Б. Ельконін та ін., де найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного із батьків та їх дітей. Саме в сім'ї реалізуються їх природні потреби, формуються мотиви поведінки як критерії розвитку особистості. Їх думка, що сім'я є найважливішим інститутом соціалізації, міжособи-

стісного спілкування і джерелом розвитку майбутньої особистості. Саме на батьках лежить відповідальність перед майбутнім, за те, якими вони виховують свою дитину і яким арсеналом духовних, моральних цінностей і норм озброють її у житті. Саме у взаємодії з дорослим, визначають науковці, дитина входить в оточуючий світ, оволодіває цінностями, нормами і правилами, прийнятими в суспільстві. Зважаючи на це, підкреслимо, що сенситивним для становлення і формування належних, злагоджених батьківсько-дитячих взаємин є саме дошкільний вік.

Стосовно цього позиція О.Л. Кононко щодо батьківсько-дитячих взаємин наголошує, що міжособистісні взаємини – це «явище, що виникає в групі людей і виявляється у взаємопізнанні, взаємопереживанні і взаємовпливові». Разом з тим важливо зазначити, що батьківсько-дитячі відносини, взаємини в сім'ї визначаються ступенем взаємного розуміння, поваги, підтримки, допомоги, співпереживання і взаєморозуміння, накладають відбиток на психічне і фізичне здоров'я родичів, їхні характери і вчинки, створюють більш-менш сприятливі передумови виховання дітей.

Аналізуючи специфіку батьківсько-дитячих взаємин, важливо звернути увагу на те, що дитина в сім'ї є учасником різних взаємин, в яких вона виступає безпосереднім учасником у взаєминах між батьками, відзначено у дослідженнях А. Варги, Ю. Гіппенрейтер, В. Гарбузова, О. Захарова, Е. Ейдеміллера, Е. Юстицкіса та ін. Вона засвоює саме той стиль взаємин, спілкування, устрою, побуту, звичаю, який панує між дорослими. І якщо цей стиль, вирізняється конфліктністю, скандалами, то дитина засвоює саме такий стиль. А основою виникнення ситуації конфлікту у батьківсько-дитячих взаєминах нерідко лежить неправильне батьківське відношення до дитини, вважають вищезгадані науковці Найчастіше цей батьківсько-дитячий конфлікт, спровокований протиріччями в ціннісних орієнтаціях самих батьків. Діти ж, як правило, розвиваються в руслі ціннісної орієнтації своїх батьків. Таким чином, якщо батьки живуть у стані внутрішнього конфлікту, якщо їх ціннісні орієнтації суперечливі, діти схильні «приміряти» на себе атрибути однієї зі сторін внутрішнього конфлікту батьків і розбудовують відповідну їм модель поведінки.

Аналізуючи дослідження у сфері вивчення взаємин між батьками й дітьми, дає підстави стверджувати, що батьки часто вимагають від дітей тих норм поведінки, які самі не завжди виконують. Цікаво, що до своєї поведінки дорослі, як правило, ставляться більш лояльно, ніж до аналогічної поведінки дитини. Таким чином, іноді формується нерозуміння, недовіра в батьківсько-дитячих взаєминах та в процесі внутрішньосімейного спілкування. Основна проблема впливу батьків на дитину полягає в тому, що вони не сприймають ні себе, ні дитину такими, якими вони є насправді.

Метою дослідницької роботи науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України з проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку визначено – аналіз системи ціннісних орієнтирів розвитку та виховання дітей дошкільного віку в сім'ї. Наше експериментальне дослідження було спрямоване на вивчення ціннісних орієнтацій дорослих і дітей старшого дошкільного віку. Спершу дослідницька робота була спрямована на діагностику ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку. «Експрес-діагностика ціннісних орієнтацій старшого дошкільника» була проведена на вияв у дошкільника таких цін-

нісних понять, як родина, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші.

В науковому дослідженні нас також цікавить спрямованість інтересів і потреб батьків на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу якійсь одній цінності перед іншими у різних життєвих ситуаціях, диференціація своїх переконань, нахилів, особистісних смислів, моральних принципів за їх особистісною значимістю. Цінність яка має для індивіда найбільшу значимість, тобто, яка займає найвищий щабель в її системі ціннісних орієнтацій, і визначатиме спрямованість особистості. Водночас система цінностей людини мінлива, оскільки значною мірою обумовлена як змінами у соціальному середовищі, так і актуальним рівнем розвитку особистості.

Аналізуючи індивідуальні бесіди з батьками, звернули увагу на те, що у більшості з них, насамперед, домінують цінності, спрямовані на досягнення високого матеріального становища. За нашими міркуваннями, зосередженість батьків на накопиченні багатства і бачення у цьому смислу свого життя насправді дуже збіднюють внутрішній світ дітей, які ростуть у такій сім'ї і позбавляють їх можливості повнокровно, змістовно проживати своє життя. У пріоритеті таких батьків високе місце займають розваги та приємне проведення часу. Загалом же в дослідженні була поставлена мета – вивчити і проаналізувати ієрархію ціннісних орієнтацій сучасних батьків. В якості об'єкта дослідження виступили ціннісні орієнтації та виховні стратегії батьків як фактори, які регулюють взаємодію дорослих із дітьми, і як критерії, що дозволяють виявити її відмінність і своєрідність.

В дослідженні ми спирались на підходи, сформульовані М. Рокичем. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, що дає можливість виявити систему ціннісних орієнтацій, яка визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її ставлення до оточуючого світу, до інших людей і самої себе, основу світосприйняття і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя» через розрізнення двох типів цінностей: термінальних (кінцеві цілі індивідуального існування спілкування) та інструментальних (найкращий образ дії в різних ситуаціях).

У процесі аналізу дослідження систем ціннісних орієнтацій батьків звернули увагу на структуру цінностей:

1 – головні цінності або «найближче коло» (група стійких домінуючих цінностей, які, власне, і визначають основу ціннісної орієнтації особистості);

2 – менш значимі ціннісні орієнтації або «віддалене коло», як структурний резерв (цінності середнього статусу, які можуть переміщатися як у склад «близького кола», так і на периферію);

3 – ще менш значимі – «периферія» («далеке коло»), (цінності нижче середнього); та малозначимі цінності в ієрархічній структурі ціннісних орієнтацій – «хвіст» «дуже далеке коло» (стійка група найменш значимих цінностей). В таблиці 4.1 ми представили таблицю «Ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків. Термінальні цінності». Цінності – цілі дорослого, це цілі, на досягнення яких вони спрямовують свою діяльність та вказують на те, що для них є особливо важливим, значимим і цінним.

Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних батьків

<i>«Найближче коло»</i>	<i>«Віддалене коло», як структурного резерву</i>	<i>Цінності «периферії» «Далеке коло»</i>	<i>«Хвіст» «Дуже далеке коло»</i>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ «здоров'я (фізичне і психічне)»; ❖ «любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)», «щасливе сімейне життя»; ❖ «життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, ясне розуміння, досягнуті життєвим досвідом)»; ❖ «матеріальна забезпеченість життя», тобто цінності, які належать до загальнолюдських цінностей особистого щастя. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку)»; ❖ «активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя)»; ❖ «цікава робота», «розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення)»; ❖ «впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)»; ❖ «наявність хороших і вірних друзів», котрі умовно можна позначити як цінності соціальної взаємодії. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «розваги (життя повне задоволень, розваг, приємного проведення часу, відсутність обов'язків)»; ❖ «краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)»; ❖ «свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)»; ❖ «творчість (можливість творчої діяльності)», котрі можна віднести до цінностей індивідуальної самореалізації. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «щастя інших (добробут, розвиток і удосконалення інших людей)»; ❖ «впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)»; ❖ «продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)»; ❖ «суспільне визнання (повага оточуючих, колективу)».

З таблиці 4.1 видно, що, до «найближчого кола» серед термінальних цінностей батьки вибрали такі цінності: «здоров'я», «любов», «життєва мудрість», «матеріальна забезпеченість життя». До «віддаленого кола», як структурного резерву батьки вибрали такі цінності: «пізнання», «активне діяльне життя» «цікава робота», «впевненість у собі», «наявність хороших і вірних друзів, як цінність соціальної взаємодії». До «далекого кола» батьки віднесли такі цінності: «розваги», «краса природи і мистецтва», «самостійність», «незалежність в судженнях», «творчість». Всі останні опинилися в «дуже далекому колі».

Які ж засоби обирають батьки для досягнення своїх життєвих цілей представлено в таблиці 4.2. Які особистісні риси допомагають дорослому у досягненні певних цілей у житті?

Таблиця 4.2

Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних батьків

<i>«Найближче коло» інструментальних цінностей</i>	<i>«Віддалене коло», як структурний резерв</i>	<i>Цінності «периферії» «Далеке коло»</i>	<i>«Хвіст» «Дуже далеке коло»</i>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ «освіченість (широта знань, висока загальна культура)»; ❖ «відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово)»; ❖ «чесність (правдивість, щирість)»; 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «чуйність», «ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)»; ❖ «сміливість у відстоюванні своїх поглядів»; 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)»; ❖ «незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)»; ❖ «акуратність»; 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ «життєрадісність»; ❖ «непримиримість до недоліків у себе та в інших»; ❖ «старанність (дисциплінованість)»;

❖ «раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)»; «вихованість (добрі манери)».	❖ «тверда воля (уміння настоювати на своєму, не відступати перед труднощами»; ❖ «терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки)».	❖ «широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інакші смаки і звички).	❖ «самоконтроль (стриманість, самодисципліна)».
--	---	--	---

Аналізуючи таблицю 4.2 «Ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків. Інструментальні цінності», можна помітити, що батьки до *«найближчого кола»* серед інструментальних цінностей обирають такі цінності: «освіченість», «відповідальність», «чесність», «раціоналізм», «вихованість». До *«віддаленого кола»*, як структурного резерву, батьки вибрали такі цінності: «працелюбність», «чуйність», «сміливість», «тверда воля», «терпимість». До *«далекого кола»* батьки віднесли такі цінності: «високі запити до життя», «незалежність, здатність діяти рішуче», «акуратність», «широта поглядів». Всі останні опинилися в *«дуже далекому колі»*.

Аналіз дослідження системи ціннісних орієнтацій батьків дозволив нам виявити ієрархію ціннісних орієнтацій батьків, а також дізнатись глибше про взаємини батьків і дітей у сім'ї та з'ясувати настрій і загальну атмосферу, яка переважає у сім'ї, та прослідкувати деякі особливості взаємовідносин між членами родини. Підсумовуючи ієрархію ціннісних орієнтацій сучасних батьків (термінальні та інструментальні цінності), важливо сказати, що всі ті цінності, які ми бачимо в пріоритеті у батьків, – все це віддзеркалюється, відбивається на цінностях дитини-дошкільника, на його поведінці та вчинках. Звісно, якими цінностями володітимуть батьки, те вони прищеплюють, передають своїм дітям. Дитина наслідує дорослих безупинно, переймаючи їх манеру поведінки, запозичуючи у них оцінку людей, подій, речей. Саме від ціннісних орієнтацій дорослих буде залежати, якими очима бачитиме світ їх дитина. Тому специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує від батьків створення соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери в процесі становлення ціннісних орієнтацій дитини. І, якщо вчасно, на ранніх етапах становлення особистості дитини не сформувати етичні цінності й етичні почуття і відчуття, які становлять основу етичних орієнтацій, у майбутньому це може позначатися нездатністю до глибоких ціннісних почуттів дружби, любові, співчуття тощо. Позитивний момент, який ми побачили, так це те, що досвідчені батьки активно користуються такими заходами і методами, які допомагають їм поліпшувати настрій у сім'ї, вдало використовувати в своєму арсеналі активний відпочинок разом із сім'єю – подорожі, природа, спорт, достатньо часу приділяючи всіляким іграм та забавам.

Для налагодження більш тісних контактів та батьківсько-дитячих відносин дорослому важливо знати свою дитину, знати її внутрішній світ, її інтереси, бажання, мотиви поведінки. Бо дитину треба виховувати не взагалі, а враховуючи її індивідуальні особливості. Тому, зважаючи на це, батькам у своєму арсеналі виховних заходів важливо мати різні форми спілкування з дітьми, бо саме завдяки ним дошкільник засвоює правила і норми, цінності, носіями яких є сам дорослий, той психологічний клімат, культурне

оточення яке притаманне певній сім'ї. Важливо нагадати, що в батьківсько-дитячих взаєминах і спілкуванні дитина засвоює різні ролі і відповідно до них вибудовує відносини. Через міжособистісне спілкування діти починають бачити себе ніби зі сторони, що в подальшому житті надає розвитку самоконтролю і самопізнання.

Спираючись на психологічні особливості дитини дошкільного віку, батькам важливо дати можливість ефективно спілкуватися зі своїми дітьми. В цілому, якщо комунікація між батьками й дітьми позитивна, то й стосунки стають доброзичливими. Варто пам'ятати, що дитина вчиться спілкуватися, спостерігаючи за своїми батьками. Якщо батьки спілкуються відкрито й ефективно, є велика ймовірність, що і їхні діти будуть чинити так само. У сім'ях, де культивується ефективне спілкування, певна взаємодія, діти більш відповідальні та обов'язкові. Вони розуміють і знають, чого очікувати від своїх батьків, і коли дізнаються про те, що батьки очікують від них самих, стають більш старанними, реалізуючи ці очікування.

Розглядаючи питання формування ціннісних орієнтацій у дитини дошкільного віку, особливе місце займають позитивні емоції, вони є важливою ланкою, яка стимулює поведінку дитини у засвоєнні ціннісних орієнтирів. Яскраве емоційне забарвлення відіграє важливу роль у привласненні ціннісних орієнтирів у дитини-дошкільника.

Дорослому важливо знати і проєктувати такий фундамент, таку спрямованість цінностей, ціннісних орієнтирів, з яким дошкільник піде у життя, орієнтуючи на такі цінності, які зможуть виконувати свою регулюючу дію в діяльності дитини.

Говорити про те, що ціннісні орієнтації увійшли в психологічну структуру особистості дитини, тобто стали особистісними потребами і мотивами її, можна тоді, коли їх наслідування стається за її особистою ініціативою і волею. А для кращого засвоєння їх вона повинна бути залучена в спеціально спрямовану практичну діяльність. Таке залучення відбувається тільки в спільній життєдіяльності дошкільника з дорослим. Спільна діяльність дорослого і дитини повинна бути особливою, цікавою, такою, яку вона запам'ятає надовго. Цікаве й особливо важливе можна знаходити навіть у найбуденніших справах. Саме в такій діяльності і зароджується ціннісно-сміслова складова, способи та взірці певних видів діяльності.

Формування ціннісно-змістової сфери є наскрізним процесом розвитку людини, який передбачає становлення ціннісних орієнтацій у процесі складної взаємодії факторів навколишнього середовища з віковими та індивідуальними особливостями людини.

Ми вже звертали увагу, що формування ціннісно-змістової сфери дошкільника залежить від світоглядних принципів та ціннісних установок дорослого. Тому відзначимо, що особливої ваги в даному контексті набувають людські якості батьків до яких відносять: людяність, толерантність, моральність, відповідальність, щирість, справедливість, повагу до інших людей, доброзичливість, чуйність та інше. Важливої ролі також набуває емоційне залучення дорослого в діяльності з дитиною, завдяки чому може і відбуватися передача смислу і мотиву на кшталт емоційного зараження цінністю. Емоційна складова важлива і в тому, що вона виконує мотивуючу функцію, яка відкриває дорогу дитині до діяльнісного етапу. Таку взаємодію можна назвати процесом привласнення цінності. Тобто, в ідеалі, дорослий своєю поведінкою, своїм досвідом та прикладом повинен надати дитині знаннєві відомості про певну цінність,

тобто смислову, змістовну складову. А для того, щоб краще проходило засвоєння цих орієнтирів, дорослий повинен передати дитині емоційний заряд, своє емоційне ставлення, щоб у певний момент для дитини відбулося відкриття нової цінності.

Аби виникла діяльна фаза, тобто виникла особиста діяльність дитини, необхідний етап підтримки, коли дорослий своєю присутністю, оцінками, взірцем підтримує і стимулює її активність. І лише тоді, коли дана цінність стає особистим мотивом, мотивом до дії, мотивом до вчинку, незалежно від присутності дорослого, тільки тоді можна сказати про сформованість ціннісної орієнтації особистості.

Учасниками нашого експериментального дослідження були діти 6–7-річного віку, старші дошкільники, які відвідують дитячий садок № 650 Солом'янського району м. Києва.

На даному етапі дослідження робота була спрямована на діагностику ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку – «Експрес-діагностика ціннісних орієнтацій дошкільника». Зміст вибраних нами ціннісних орієнтацій визначався за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти. Термінальні цінності (цінності-цілі) вказують на те, що для неї є особливо важливим, значимим, цінним. Інструментальні цінності (цінності-засоби) – виступають в якості інструмента, за допомогою якого можна реалізувати життєві перспективи. В якості інструментальних цінностей зазвичай розглядаються особистісні риси, що допомагають людині у досягненні певних цілей. Запропоновані нами термінальні й інструментальні цінності і представлятимуть «поле цінностей» сучасного дошкільника. «Поле цінностей» старшого дошкільника дає можливість дорослому вчасно з'ясувати, побачити рівень сформованості у дітей ціннісних орієнтирів та оцінити рівень регулятивної дії ціннісних орієнтацій у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками.

Проаналізувавши і побудувавши модель «поля цінностей» дітей старшого дошкільного віку, ми дійшли висновку, що старші дошкільники вже мають деяке уявлення про загальнолюдські цінності, про сімейні цінності і мораль, про етичні категорії тощо. Так, у нашому дослідженні виглядає «поле цінностей» старшого дошкільника.

Таблиця 4.3

<i>Близьке «поле цінностей»</i>		<i>Віддалене «поле цінностей»</i>		<i>Далеке «поле цінностей»</i>	
Сім'я	85 %	Сміливість Гроші Краса природи	55 %	Зовнішня краса – 30% Допитливість – 30%	30 %
Здоров'я Наполегливість	80 %	Впевненість	45 %	Співпереживання Творчість	25 %
Самостійність	65 %	Краса техніки Щастя	40 %	Краса мистецтва	20 %
		Цілеспрямованість Дружба	35 %		

«Експрес-діагностика ціннісних орієнтацій у дітей 6–7-річного віку» надала нам матеріал для аналізу «поля цінностей» старшого дошкільника. Показовими виявилися результати про «найближче поле», в яке діти на перше місце поставили сім'ю, сімейне

щастя як ціннісний орієнтир. Сім'ю, як цінність, обрали 85 % опитаних дітей. Сім'я для дитини це все... Це і любов, і захист, це свято і радість, це теплі мамині руки і сильні руки тата, це дозвілля і довірливі бесіди, це спілкування та ігри, це щастя і задоволення та багато чого іншого. І для дитини-дошкільника це дуже важливо і цінно. Характерною ознакою в хороших сім'ях, за нашими спостереженнями, були виявлені деякі сімейні традиції: спільна вечеря, спільні ігри, найчастіше настільні, читання вголос, різні подорожі (до одного тижня) або подорожі вихідного дня тощо. В розмові з дітьми «про сім'ю» як цінність з'ясували, що вони люблять розповідати про свою сім'ю, ділитися про найщасливіші моменти, іноді фантазуючи про цікаве, насичене життя і дозвілля у ній. В їх бажаннях сім'я – це і є щастя. Щастя для дітей – бачити своїх батьків частіше, не заклопотаних, грайливих, з хорошим настроєм, які більше часу приділяють спільним справам і просто мають за щастя бути разом. Термінальні цінності, такі як «сім'я», «щастя», «любов», «дружба», «творчість», є дуже важливими орієнтирами, бо вся атмосфера сім'ї, всі відносини батьків і дітей будуються саме на цих почуттях. І старший дошкільник вже вміє це відчутти.

З таблиці 4.3 видно, що «Здоров'я», як цінність, обрали 80 % опитаних дошкільників; це говорить про те, що в сім'ї відбувається певна робота та необхідні дії і заходи з формування здорового способу життя. Більшість дітей орієнтується в тому, що здоров'я – це велике багатство, і в колі сім'ї пов'язують ці дві цінності разом («сім'я» і «здоров'я»), ставлячи їх в один ряд. В ціннісне поняття «здоров'я» діти вкладають хороший настрій, щасливе життя, вважаючи це основою хорошого здоров'я, вони знають і можуть навіть поділитися рецептами, щоб бути здоровими і не хворіти.

В близькому полі цінностей старшого дошкільника виявили таку цінність, як «самостійність» – 65 % досліджуваних дітей віддали їй перевагу. Самостійність – одна із головних якостей особистості дитини і виявляється в умінні поставити певну ціль, настирливо добиватися її виконання своїми силами, відповідально відноситися до своєї діяльності, діяти при цьому з деякою долею ініціативності та прийнятті деяких нестандартних рішень у різних умовах. Самостійність формується з віком і на кожному віковому етапі має свої особливості. Цінність «самостійність» визначальна для перехідного періоду – від старшого дошкільного віку до молодшого школяра. Дитина здатна діяти незалежно від дорослих, звертаючись до них тільки в разі необхідності, вона вже на тому рівні, коли може ініціювати власні рішення в різних життєвих ситуаціях і поступово може спиратися на свій досвід та робити самостійні умовиводи з будь-якого приводу. Розмірковуючи про виховання самостійності, яке тісно пов'язане з формуванням різноманітних умінь у різних видах діяльності: побутовій, трудовій, ігровій, навчальній, важливо дорікнути дорослим про те, що діти, як і дорослі, не люблять, коли втручаються в їхні справи, нав'язують готові рішення, контролюють вчинки, обговорюють деталі їхньої поведінки. Тому варто батькам взяти на замітку інформацію про те, що не слід підказувати дитині готового рішення, можна лише показати можливі шляхи до вирішення будь-якого питання. В зв'язку з цим важливо час від часу аналізувати разом із дитиною її правильні та хибні кроки на шляху до мети.

Особливий акцент, особливу думку хочемо висловити стосовно «найближчого поля» інструментальних цінностей вибраних дошкільниками, таких як «наполег-

ливість» і «самостійність». Наполегливість – вольова якість людини, яка допомагає завзято добиватися поставленої мети, цілі. «Наполегливість» розвивається вже в дошкільному віці, якщо дитину вчасно привчають доводити розпочату справу до кінця.

Тож вибір дітьми «наполегливості» – 80 % і «самостійності» – 65 % дає можливість нам подивитись на це трохи з іншої точки зору. Порівнюючи вибір цих цінностей з контрольною групою, означені цінності займали другу і навіть третю позиції «віддаленого» і «далекого поля». Ця інформація нас здивувала. В чому ж криється така різниця? Висновок нам допомогли зрозуміти і пояснити батьки в приватних бесідах. Такий високий відсоток інструментальних цінностей, як «наполегливість» і «самостійність», які в перших наших дослідженнях «пасли задніх», повністю залежав від постаті вихователя, його педагогічної майстерності і настанов, певних, спрямованих форм роботи з батьками і дій самих батьків, що прислухалися до фахових порад вихователя. Свідчення батьків допомогли нам зрозуміти, що одним із пріоритетних завдань, поставлених вихователем і батьками, була спільна мета: підготовка дошкільника до школи, яка могла бути здійснена через навчання дітей вдумливо читати й обмірковувати прочитане. І, дякуючи, можливо, саме цим цінностям – «наполегливості» і «самостійності», «працелюбності», які були пріоритетними у дошкільників цієї референтної групи, діти добилися значних результатів, майже всі вони під кінець навчального року у дитячому садку добре читали. Читали, наприклад, оповідання по черзі у вільний від занять час і з першого разу могли переповідати прочитане.

Важливо зазначити, що цінності, які опинилися у «віддаленому полі», – це не менш значимі і важливі цінності, варто сказати, що це – структурний резерв, і опинилися вони у «віддаленому полі» з різних причин, але можуть переміщатися, переходити як у склад «близького поля», так і на периферію «далеке поле». Все буде залежати від дій, зусиль і супроводу дорослого в сім'ї. Отож, до «близького поля» цінностей увійшли ціннісні орієнтації, покликані допомогти дитині при вступі до навчання в школі. Це такі інструментальні цінності, як «наполегливість», «самостійність», «впевненість», «цілеспрямованість», що вказують на формування ціннісних орієнтацій, покликаних сформуванню повноцінну, всебічно розвинену особистість.

Аналізуючи такі термінальні цінності, як «краса природи», «краса техніки», «краса мистецтва», «зовнішня краса», «творчість», «дружба», що опинилися у «віддаленому» і «далекому полі», ми зрозуміли те, що саме дитина дошкільного віку відкрита до прекрасного, і з роками ця якість може бути втраченою, і те, що згаяно в дитинстві в естетичному плані, з віком наздогнати буде складно. Бо естетичні цінності є складовою частиною духовної культури людини, і чим раніше дитина усотує світ природи, мистецтва, краси, тим вище і прекрасніше буде її духовний світ. Ці почуття краси якимись невідомими шляхами пов'язані з моральною красою людини. Зважаючи на це, психологи вважають, що усотування цінностей дітей розпочинається із збудженням в них добрих почуттів. Саме емоції, почуття забарвлюють наше життя різними кольорами, дають можливість нам радіти, дарувати радість іншим і сприймати її, любити і ненавидіти, страждати і співпереживати. Саме дякуючи емоціям, наголошував В.А. Сухомлинський, зміцнюється воля, розум, формується ставлення до себе, до природи, до праці, до інших людей. Завдячуючи їм, людина стає більш цікавою й оригінальною. І це під силу робити будь-яким батькам.

Ціннісне поняття «Дружба», яке увійшло у «віддалене поле цінностей» вибрали 35 % дошкільників. Важливо сказати, що поняття дружба – одна з форм міжособистісних відносин, заснована на глибокій особистій симпатії і прихильності. Категорія дружби, дружніх стосунків обов'язково спирається на спілкування з однолітками, що забезпечує вправлення дітей у позитивних моральних вчинках, сприяє закріпленню моральних норм у дітей. Саме тому дорослому, батькам важливо вчасно усвідомити, що саме дитячий колектив садка, згодом школа сприяють розвитку таких почуттів, як почуття дружби, товаришування, взаємодії, взаємодопомоги. І як важливо, щоб дитина знайшла себе, своє місце в колективі одноліток та навчалася правильно гратися, навчатися, взаємодіяти разом з усіма.

Становлення всебічно розвиненої особистості йде не тільки, дякуючи взаєминам і взаємодії з батьками, але і через взаємини та взаємодію з прекрасним: природою, технікою, мистецтвом, через спілкування з творами мистецтва тощо. Загалом мистецтво, природа, новинки техніки спонукають дитину до самовдосконалення, збагачують її почуття, волю, розум, роблячи її сильнішою та мудрішою. А розвинені почуття є важливим засобом формування творчих здібностей.

Особливу увагу дорослого слід зацентувати на такій цінності, як «творчість», яка з роками у багатьох дітей починає згасати, а причина криється найчастіше у збідненій атмосфері сім'ї, її інтелектуальному й емоційному потенціалі, її естетичних вподобаннях. І якщо дорослий не дасть дитині розвивати її творчу уяву в іграх та в різних видах діяльності, то вона і в навчанні не проявить видумки і кмітливості, допитливості і зацікавленості. Науковці давно підмітили, що дорослі, зайняті творчою працею, творчим перетворення світу навколо себе, впливають позитивно на свою дитину. І у неї, дивлячись на таке ставлення до справ дорослих, може розвиватись любов і повага до професії батьків, вона від душі починає співпереживати творчим викликам дорослих, тож із задоволенням стає дотичною до творчих перетворень дорослих.

Підсумовуючи «Експрес-діагностику ціннісних орієнтацій» обстеженої групи дітей, варто загострити увагу дорослих на тому, що при більш детальній бесіді, при достатній кількості навідних і допоміжних запитань діти спроможні показати кращі результати. Неважко зрозуміти, що при активній позиції і певних діях дорослих цей резерв може з легкістю переміститись у «близьке поле». А найнижчу позицію, «далеке поле» займають такі ціннісні поняття, як: «зовнішня краса», «допитливість», «співпереживання», «творчість», «краса мистецтва». Загалом «близьке» і «віддалене поле» зайняли якраз ціннісні орієнтації, покликані, насамперед, допомогти дитині в її вступі та навчанні в школі.

Організуючи засвоєння моральних норм, дорослі тим самим навчають регулювати поведінку своєї дитини в суспільстві. Якраз діти дошкільного віку виявляють велику цікавість до зразків поведінки, до їх морального змісту. І від того, як дорослі пояснюють зміст і характер своїх або чужих учинків, їх відповідність чи невідповідність моральним вимогам, і залежать формування ціннісних орієнтирів та морального досвіду дитини.

«Поле цінностей» дітей, яке ми отримали, навіяло нас на роздуми, дало нам тему для міркувань з приводу того, як батьки навчають певних цінностей, піклуються про ті чи інші цінності? Як часто у сімейному колі обговорюють, надають пояснення, роз-

міркуюють про ці ціннісні орієнтири, означені нами термінальні та інструментальні цінності. Відповіді батьків представлено в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Оцінка обговорень і пояснень термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників

<i>Оцінка обговорень і пояснень термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників.</i>					
	<i>завжди</i>	<i>часто</i>	<i>рідко</i>	<i>інколи</i>	<i>ніколи</i>
Сім'я	50	44,4	22,2		
Щастя	50	27,8	22,22		
Здоров'я	38,9	55,6	5,56		
Дружба	33,33	55,56	11,11		
Краса природи	16,67	50	22,22	11,11	
Краса мистецтва	5,56	27,78	38,89	22,22	
Краса техніки	5,56	27,78	22,22	38,89	
Зовнішня краса	16,67	55,56	11,11	5,56	11,11
Гроші	16,67	50	22,22	11,11	
Творчість	11,11	55,56	22,22	11,11	
Співпереживання	22,22	55,56	22,22		
Самостійність	22,22	77,78			
Допитливість	22,22	44,44	22,22	5,56	5,56
Цілеспрямованість	11,11	77,78	5,56	5,56	
Впевненість	16,67	77,78	5,56		
Сміливість	27,78	61,11	5,56	5,56	
Наполегливість	16,67	72,22		5,56	5,56

З таблиці 4.4 видно, наскільки часто батьки пояснюють дитині, обговорюють, розповідають, діляться з нею змістовою наповненістю цінностей, насичуючи їх певними діями та вчинками разом і порізно. Оцінюючи запропоновані цінності, батькам потрібно було дати оцінку обговорень і пояснень з дітьми термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників – «завжди», «часто», «рідко», «інколи», «ніколи». Нам було важливо описати демонстрацію цих цінностей з двох позицій: демонструє «завжди» і «часто».

Найбільш обміркованими термінальними цінностями, з позначкою «завжди», батьки означили такі цінності: «сім'я» і «щастя» – по 50 %, «здоров'я» – 38,8 %, «дружба» – 33,33 %, «краса природи», «зовнішня краса», «гроші» – по 16,67%, «творчість» – 11,11 %. І «краса мистецтва» та «краса техніки» – по 5,56 %. Серед інструментальних цінностей дорослі виділили «сміливість» – 27,78 %, «співпереживання», «самостійність», «допитливість» – по 22,22 %, «впевненість», «наполегливість», – по 16,67 %, «цілеспрямованість» – 11,11 %. Непогані результати для батьків, є можливість, є «простір» над чим працювати. Особливо хочеться звернути увагу дорослих на таку цінність, як дитяча «дружба», яка є однією з форм міжособистісних відносин, що базується на особистій симпатії і прихильності, на єдності поглядів та інтересів, проявляється в спілкуванні, взаємодопомозі та взаємній підтримці. В даній референтній групі «друж-

ба» опинилася не на високому щаблі, не в «близькому колі» і це на сьогодні повинно викликати хвилювання батьків. Вони мають бути в курсі справ, що категорія дружби, дружніх стосунків обов'язково спирається на спілкування з однолітками. У спільній діяльності дітей повсякчас виникають ситуації, що вимагають узгодження своїх дій з діями інших, прояву доброзичливого ставлення до однолітків, уміння відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети. Батькам важливо знати, що в дошкільному віці можна виховувати, формувати, розвивати в дітях відповідальність за власну поведінку, дисциплінованість, організованість, почуття товарищескості, взаємодопомоги, вміння виявляти співчуття, доброзичливість – усі ті якості, без яких неможливо сформувати почуття колективізму та взаємодопомоги.

Якщо взяти обговорення і пояснення термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників, про які вони говорять «часто», то дані виглядають наступним чином: термінальні цінності – «зовнішня краса», «здоров'я» і «дружба», «творчість» – по 55,56 %, «гроші» і «краса природи» – по 50 %, «сім'я» – 44,4 %, «щастя», «краса мистецтва», «краса техніки» – 27,78 %.

З приводу інструментальних цінностей батьки «часто» розмовляють з дітьми про такі ціннісні, як: «цілеспрямованість», «самостійність», «впевненість» – по 77,78 %, «наполегливість» – 72,22 %, «сміливість» – 61,11 %, «співпереживання» – 55,56 %, «допитливість» – 44,44 %. Наразі, хочемо сказати, що оцінювання батьками обговорень і пояснень цінностей старшого дошкільника виглядає на досить високому рівні. Але батькам завжди є до чого прагнути, щоб ці ціннісні орієнтири, з позначкою «часто» обговорюваних з батьками, перейшли до розряду «завжди». Важливо зазначити, що всі перелічені цінності відіграють надважливу роль у підготовці дошкільника до навчання в школі.

Варто зазначити, що про які б термінальні цінності не йшла мова: «сім'я», «щастя», «здоров'я», «дружба», «краса природи», «краса мистецтва», «краса техніки», «зовнішня краса» і навіть «гроші» – всі ці ціннісні поняття у дитини-дошкільника супроводжуються такою цінністю, як «любов». Любов з боку батьків і з боку дітей повинна виражатися не лише в поцілунках, обіймах, а й у творенні добра для найближчих людей. Дякуючи своєму арсеналу виховних заходів і засобів, досвідчені батьки можуть застосовувати і приділяти особливу увагу формуванню у дитини любові до природи: спільні прогулянки на природу, робота на присадибних ділянках, вирощування квітів та інших рослин, догляд за тваринами стимулюють становлення почуття любові до всього живого, що потребує допомоги і захисту з боку людини. Дорослим важливо усвідомити, що людина, яка не має добрих почуттів до природи, зазвичай не буває доброю і люблячою до людей.

Логіка викладу експериментального дослідження говорить нам, що саме при правильному, позитивно спрямованому формуванні ціннісних орієнтирів у старшого дошкільника з'являється вищі соціальні почуття – співчуття, співпереживання, любов не тільки до близьких, але і до більш широкого кола людей. Але слід зауважити, що проявляється така цінність у різних дітей дошкільного віку неоднаково. Це пов'язано з індивідуальними особливостями вищої нервової діяльності і характером виховання в сім'ї. Почуття, симпатії, співчуття у дитини-дошкільника не розвиваються самі собою.

Їх треба активно розвивати і формувати, і тож у цьому випадку приклад дорослого є завжди найкращим засобом. Якщо батьки будуть цілеспрямовано формувати ціннісні почуття чуйності, людяності, співчутливості по відношенню до всього живого – до тварин, до рослин тощо, то вони згодом будуть перенесені і на ровесників, і на близьких людей.

Проаналізувавши оцінку обговорень і пояснень термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників, поставили інше питання: оцінити батькам, як демонструють старші дошкільники термінальні та інструментальні цінності в різних видах діяльності: ігровій, навчальній, побутовій. В таблиці 4.5 представили оцінку демонстрації термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників у різних видах діяльності та керування ними у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками.

Таблиця 4.5

Оцінка демонстрації термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників у різних видах діяльності

<i>Оцінка демонстрації термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників у різних видах діяльності.</i>					
	<i>завжди</i>	<i>часто</i>	<i>рідко</i>	<i>інколи</i>	<i>ніколи</i>
Сім'я	38,89	50	11,11		
Щастя	16,67	61,11	16,67	5,56	
Здоров'я	11,11	50	22,22	11,11	5,56
Дружба	22,22	61,11	5,56	11,11	
Краса природи	11,11	38,89	27,78	22,22	
Краса мистецтва		38,89	22,22	38,89	
Краса техніки	33,33	27,78	27,78	11,11	
Зовнішня краса	5,56	61,11	16,67	5,56	11,11
Гроші	5,56	38,89	33,33	22,22	
Творчість	5,56	72,22	16,67	5,56	
Співпереживання	16,67	55,56	16,67	22,22	
Самостійність	5,56	55,56	38,89		
Допитливість	33,33	61,11	5,56		
Цілеспрямованість	11,11	38,89	38,89		
Впевненість	11,11	33,33	55,56		
Сміливість	11,11	61,11	22,22	5,56	
Наполегливість	5,56	77,78	16,67		

Дивлячись на таблицю 4.5, видно, як батьки оцінили демонстрацію термінальних та інструментальних цінностей своїх дітей, старших дошкільників. Оцінюючи запропоновані цінності, батькам потрібно було дати оцінку того, як їх дитина демонструє певні цінності в різних видах діяльності: «завжди», «часто», «рідко», «інколи», «ніколи». Нам було важливо охарактеризувати демонстрацію цих цінностей з двох позицій: демонструє «завжди» і «часто». Отож, дані свідчать, що діти проявляють і демонструють «завжди» такі термінальні цінності як «сім'я» – 38,89%, «краса техніки» – 33,33 %, «дружба» – 22,22 %, «щастя» – 16,67 %, «здоров'я», «краса природи» – по 11,11 %, «гроші», «зовнішня краса» – по 5,56 %. Відповіді з приводу інструментальних цін-

ностей, які діти проявляють «завжди» в різних видах діяльності, виявились такими: «допитливість» – 33,33 %, «співпереживання» – 16,67%, «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість» – по 11,11 %, «самостійність», «наполегливість», – по 5,56 %. На другій позиції стоїть позиція «часто». В таблиці відображено як діти демонструють цінності в різних видах діяльності, а дорослі їх оцінюють. Як оцінили батьки демонстрацію цінностей своїх дітей в різних видах діяльності. Діти проявляють і демонструють «часто» такі термінальні цінності, як «творчість» – 72,22 %, «щастя», «дружба», «зовнішня краса» – 61,11 %, «сім'я», «здоров'я» – по 50 %, «краса природи», «краса мистецтва», «гроші» – по 38,89 %, «краса техніки» – 27,78 %. Щодо інструментальних цінностей, то діти демонструють їх у різних видах діяльності в таких цифрах, як «наполегливість» – 77,78 %, «допитливість», «сміливість» – по 61,11 %, «співпереживання», «самостійність» – по 55,56 %, «цілеспрямованість» – 38,89 %, «впевненість» – 33,33 %. Цифри говорять самі за себе, це хороший старт, хороший результат, коли дорослі «часто» звертають увагу на ці «цінності-засоби» дитини-дошкільника, які згодом допоможуть їй у досягненні певних життєвих цілей і за допомогою яких вона зможе реалізувати свої перспективи.

В зв'язку з цим можна побачити, що всі перелічені цінності, і кожна цінність сама собою та всі цінності разом поєднані однією низкою. Так, наприклад, яке може бути щастя без сім'ї, або сім'я без турботи про здоров'я кожного із її членів, або сім'я без дружби і краси природи, де любить проводити своє дозвілля сім'я. Захопленість дорослих і дітей технікою або творами мистецтва також надають стосункам цінних позитивних емоцій та моментів щастя. Неважко зрозуміти, що всі ці цінності, як повітря, супроводжують сім'ю і надають їй своєрідної духовності, особливості та «шарму». Духовні джерела сім'ї якраз і побудовані на дружбі, спілкуванні з природою та з близькими, на спільному родинному співі і на спільній справі, на читанні книжок разом тощо. Дійсно, важливе місце зайняли ціннісні орієнтації, покликани допомогти дитині в її вступі та навчанні в школі. Окрім перелічених цінностей, важливе місце займають такі ціннісні орієнтири, як «прагнення до знань», «цікаві заняття». Крім того, старші дошкільнята відмічали і ставили на пріоритетні місця такі цінності, як «освіченість» і «вихованість», що вказує на формування ціннісних орієнтацій, покликаних сформувати гармонійну, всебічно розвинену особистість.

Доречно зазначити, що діти на перетині дошкільного і молодшого шкільного віку стають більш стриманішими у прояві своїх почуттів і переживань. У цьому віці виникають соціальні форми і норми поведінки: уміння домовлятися, поступатися, погоджувати свої інтереси з інтересами інших, справедливо ставитися до успіхів чи невдач, приходити на допомогу іншим. Поведінка стає більш довольною, втрачає свою імпульсивність, виникає здатність її регулювати, стримувати свої переживання. Старші дошкільники вже починають усвідомлювати себе майбутніми школярами. Тому саме у дошкільному віці дитині має бути прищеплене почуття відповідальності перед собою, перед дорослими за свої вчинки та дії. Оволодіваючи первісними формами навчальної діяльності, а також беручи участь у різних колективних формах праці та ігор, дитина набуває вміння співпереживати, поділяти загальні інтереси, проявляти вольові зусилля, завдячуючи яким у неї формується організованість, дисциплінованість.

Дійсно, так багато цінних речей, якими ми повинні озброїти свою дитину, надати їм ціннісного значення, ціннісних орієнтирів. Але однією із найголовніших цінностей, яку повинні закласти батьки з колиски про цінність самої Людини, що Людина – найвища цінність. І людей не можна ділити на «своїх» і «чужих». І до «своїх» і до «чужих» важливо відноситись з повагою.

Дорослим варто пам'ятати, що такі цінності, як «чуйність», «співчутливість», «чутливість» допомагають нам зрозуміти психологічний стан іншої людини, її настрій, переживання, радість та біль. Співчуття, співпереживання, чутливість – це ніби вікно у внутрішній світ дитини, в її оточуючий світ. І якщо ці цінності для дитини не відкриті з якихось причин, то дитина може вирости глухою до всього світу. Вона навіть не може здогадатись, що хтось страждає, а хтось чомусь радіє.

Розглядаючи ціннісні орієнтації, в коло наших ціннісних орієнтирів не ввійшло поняття «цінність праці». Тому, на нашу думку, варто звернути увагу дорослого на те, що в старшому дошкільному віці з'являються зачатки таких соціальних почуттів, ціннісних орієнтирів, як любов і повага до праці. З огляду на це, формуючи у дитини інтерес до праці, важливо підтримувати у неї радість від результату праці і спрямовувати увагу на оцінку цих результатів. Саме тому важливо, щоб у дитини-дошкільника були будь-які свої чітко визначені постійні обов'язки по домашньому господарству. Маючи постійні обов'язки, посильні доручення, дитина без особливих труднощів зможе переключатися з цікавої справи на малоцікаві заняття без будь-яких нагадувань. Вона здатна буде достатньою мірою управляти своєю поведінкою, щоб виконувати ті чи інші вимоги, які ставитиме перед нею школа в майбутньому. І якщо дитину звільнити у дошкільному віці від всіляких обов'язків, натомість вона виросте безпомічною, буде пасувати перед труднощами, які зустрінуться в її житті.

Готуючись до вступу у перший клас, доцільно надати особливого значення такій цінності, як «почуття обов'язку», такого важливого на порозі підготовки до життя, до шкільного навчання, що є одним із важливих моральних почуттів людини, яке пов'язане з підпорядкуванням особистих інтересів суспільним інтересам і проявляється у виконанні людиною своїх обов'язків, знаходиться у спорідненій близькості з почуттям відповідальності. Як правило, дитина старшого дошкільного віку охоче включається в будь-які домашні і суспільні справи дорослих, але саме разом. Дорослому тільки залишається включити свою дитину в орбіту добрих справ.

Проведене дослідження виявило багато батьків, які бажають бачити своїх дітей успішними і по життю, і згодом, у школі. Але що стоїть за цінністю «успіх», «успішність» і як її формувати? А для початку дорослому важливо вміти запримітити, розгледіти вельми маленький успіх, в будь-якій справі або діяльності, адже для дошкільника будь-який, навіть найменший успіх – це ціла подія в його житті, і він жадає, щоб це помітили інші. І як важливо не пропустити цей момент дорослим. І як важливо не чекати випадку, щоб похвалити свою дитину, а треба хвалити її за кожен вдалий крок, вчинок або дію. Таким чином ми закладаємо стереотип позитивної самооцінки, який допоможе в майбутньому легше переборювати труднощі. Дітям дуже потрібна підтримка від дорослого, бо в такому випадку вони розуміють що їх досягнення не залишаються непоміченими і що вони потрібні своїм батькам, вони

їх люблять і разом з ними радіють маленькій перемозі. І цей маленький успіх згодом може вирости у великі перемоги.

Говорячи про цінності в сім'ї, варто зазначити, що дитину обов'язково слід навчати щось віддавати своїм близьким і рідним, це можуть бути матеріальні або нематеріальні речі. Причому більше нематеріальних речей: щедрість і щирість свого серця, тепло своїх почуттів, позитивні емоції, свою любов. Також можна дарувати свій хороший настрій, свій оптимізм і гумор, свою увагу і піклування до близьких. І як важливо, щоб в арсеналі у батьків, і в сім'ї панували різні хороші, добрі, особливі пестливі слова, які будуть нести вашим дітям якийсь особливий смисл, що їх у цьому домі люблять і цінують без будь-яких умов. До того ж гумор, жарти, розваги, розіграші знижують напругу, розряджають складні ситуації і обставини життя та сприяють покращенню міжособистісних взаємин.

Доречно зазначити: для того, щоб моральні уявлення стали основою поведінки дитини, вони повинні знайти опору у її власному досвіді дитини. І завдання батьків не в тому, щоб нав'язати дитині моральні формули у готовому вигляді, а в тому, щоб організувати її поведінку відповідно до моральних норм. І як важливо вміти вчасно зробити зауваження дитині, коли та зробила щось неправильно, зробила помилку. Зробити зауваження важливо одразу після помилки, не чекаючи більш слушної миті.

В контексті формуванні ціннісних орієнтацій у дітей дорослим бажано керуватися високими моральними цінностями, забезпечуючи своїм дітям найважливішу духовну підтримку: щиру пораду, доброзичливу увагу, співчутливе ставлення до іншого і готовність допомогти. Але всі бажання дорослих повинні бути представлені не тільки на словах, а й у власних прикладах і вчинках, завжди в усіх проявах утверджувати цінність здоров'я, щастя, дружби, родини, співпереживання тощо.

Формуючи моральну свідомість дошкільника, важливо спрямовувати дорослих на:

- залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки, привчаючи дошкільника правил спілкування і колективного співжиття;
- залучення дитини до певних способів поведінки, з нагадуванням про цінність її для людини;
- подання прикладу, організовуючи простір для дитячого дозвілля, дотримуючись чітких правил в будь-якій діяльності;
- оволодіння певними моральними нормами у спільній діяльності з батьками як передумова успішної діяльності;
- вправлення у моральній поведінці, створення дорослими різних ігрових і життєвих ситуацій для закріплення моральних норм і принципів;
- створення ситуації морального вибору, спрямованого на формування вибору соціально значущих цінностей у дітей старшого дошкільного віку;
- заохочення дитини до моральних вчинків, корисних для неї і для інших;
- схвалення дорослими моральних вчинків дитини.

Найкращий спосіб виховати дітей хорошими – зробити їх щасливими. Тільки щасливі батьки можуть презентувати своїй дитині саме ті цінності, ціннісні орієнтири, які сформують у них правильні звички, адже якщо більше буде в дитини вдалих і цінних звичок, то легше й ошадливіше, швидше відбуватиметься її психічний розвиток.

4.3. Просвітницький супровід дорослих у становленні термінальних та інструментальних цінностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї

В галузі освіти, виховання, психологічного супроводу все більше центральне місце посідає гуманістична орієнтація, спрямована на гармонійне вдосконалення цілісної особистості й органічного її входження в соціум в якості творця. Предметом уваги є створення умов для забезпечення оптимального рівня розвитку особистості відповідно до її ресурсів і потенцій.

Психолого-педагогічний супровід процесу формування базового рівня дошкільної зрілості має дотримуватись відомих заповідей: «Не зашкодь!», «Не упусти можливостей!». Твердження «Дитина замовляє розвиток» перш за все захищає право дитини на дитинство, на свободу індивідуального розвитку як суб'єкта в системі взаємодії з людьми, де дитина виділяє й усвідомлює себе через певні, значимі для неї смисли, через усвідомлення свого ставлення до певних сфер дійсності. За розумінням того, що дитина, народившись, замовляє розвиток, має стояти усвідомлена відповідальність за створення умов для повноцінної реалізації особистісного потенціалу дитини. Мова йде про створення таких умов життя, простору для діяльності і взаємин, які забезпечать оптимальну реалізацію загальнолюдських здібностей, власних сутнісних потреб і інтересів дитини. Необхідною умовою формування гармонійно розвинутої особистості є взаємодія ціннісної наповненості в житті дитини, її діяльності та поведінки, а також смислового рівня самоствавлення, осмислення свого бажаного «Я». Це переконливо підтверджено в процесі наших соціальних досліджень, цільових спостережень за дітьми в дитячому садку і сім'ї, а також у лонгітюдному дослідженні з психолого-педагогічним супроводом розвитку дітей у групі закладу дошкільної освіти впродовж двох років. Життя підтвердило тісну залежність між гармонійним розвитком базових новоутворень особистості і рівнем осмисленості старшими дошкільниками основних соціально значимих цінностей.

Цим обумовлюється актуальність розробки ефективних технологій психолого-педагогічного супроводу процесу реалізації особистісного потенціалу окремої особистості, збереження її індивідуальної своєрідності, самодостатності та самоактивності. Окремої уваги потребують радикальні способи діагностики відхилень та корекційні технології.

По кожній консультації психолого-методичною службою були підготовлені відповідні бюлетені-пам'ятки для кожного учасника.

Програма просвіти дорослих має включати такі складові:

- *екстенсивний етап*: оволодіння психолого-педагогічними цінностями, пізнання дитини;
- *інтенсивний*: оволодіння вміннями гуманної взаємодії з дитиною;
- *рефлексивний*: гуманно-особистісні взаємини з дітьми в дії.

У всіх дорослих, які беруть на себе відповідальність за виховання дитини, має бути усвідомлення того, що дошкільне дитинство – це надто важливий етап розвитку людини. Воно володіє самоцінністю незалежно від наступного етапу – шкільного нав-

чання. Тому і говоримо сьогодні про рівень дошкільної педагогічної зрілості дитини, визначаючи готовність до шкільного учіння.

Дошкільна зрілість – це цілісний психічний стан дитини. Функціональним ядром особистості є структура самовідношення. Вже на ранньому етапі онтогенезу, коли ще і мови нема про сформовану особистість, вже виникають соціогенні потреби: у спі-віснуванні і спілкуванні. Розпочинається шлях становлення системи самовідношення дитини і її самоідентифікації. Вибудова структури самоствавлення як функціонального ядра особистості формується в процесі соціалізації дитини. Це не статичне утворення, воно включене в діяльність особистості як динамічна ланка, що регулює, керує активністю. Власне самоствавлення в цьому віці в основному визначає сутність самої особистості. В самоствавленні і виникають, і функціонують потреби особистості. Так, аналіз соціального самоствавлення – ставлення до своєї позиції в системі соціальних відносин (Я – образ; Я – інше Я; інше Я – Я і т. д.) дає можливість характеризувати смислове наповнення ціннісних орієнтацій дитини.

Маємо змотивувати дорослих навчитись спостерігати за дитиною, помічаючи і відмічаючи т. зв. «знакові» нюанси її реакції на особливості соціального оточення, які і характеризують її Я. Це стане чудовим кроком до розуміння дитини з метою її пізнання і прийняття.

Сім'я характеризується процесом постійного розвитку. Збільшується спільний досвід, можливості та ресурси сім'ї, позиції, ролі, потреби і склад, характери відносин у сім'ї. Власне сім'я набуває статусу справжньої з появою дитини: з'являється турбота про її розвиток, необхідність прийняти нові батьківські ролі і взаємовідносини нового формату, необхідність осмислення потреб зростаючої особистості, труднощі їх задоволення і підтримання гармонійного сімейного комфорту за вподобаннями дорослих.

Формування і розвиток особистості відбувається насамперед у сприятливому дбайливому мікрокліматі сім'ї, пронизаному взаємодопомогою, внаслідок чого гарантується результативне оволодіння навичками і ролями, потрібними для існування в соціумі. В колі сім'ї закладаються основи моралі, формується початкова модель поведінки, норми культури. Внутрішній світ стає відкритим, проявляються індивідуальні якості дитини, реалізуються емоційні уподобання. Завдяки сім'ї дитина самостверджується, розкриває власну індивідуальність.

Для дорослих надто важливо зрозуміти внутрішнє Я дитини, потреби, які вона прагне вдовольнити. Спілкуючись з дитиною, дорослий допомагає їй зрозуміти себе, відчувши своє «хочу», замислитись над змістовним наповненням «можу» і кроками до мети. В умовах суб'єкт-суб'єктних взаємин дорослого з дитиною остання відчуває себе внутрішньо вільною в спілкуванні з дорослим, що сприяє рівноправному обміну власними цінностями.

Батьківсько-дитячі взаємини становлять найважливішу підсистему сімейного виховання. Це пролонговані, довготривалі відносини, опосередковані їх психологічними особливостями. Вони є значимими для обох сторін: як дитини, так і дорослого. Недарма дошкільне дитинство визнано найбільш чуйними та ніжними роками життя, коли головним учителем є мама.

В батьківсько-дитячих стосунках важливим є:

– батьківська позиція, характер емоційного прийняття дитини, мотиви та цінності виховання, наявний образ дитини і модель батьківської рольової поведінки;

– тип сімейного виховання, яким задаються параметри емоційних стосунків, стиль спілкування і взаємодії, ступінь задоволення дитячих потреб;

– узгодженість і співпраця, гармонія взаємин.

Зрозуміло, що центральною складовою батьківсько-дитячих взаємин є емоційна чутливість – здатність сприймати стан дитини, розуміти його причини, здатність співпереживати; емоційне прийняття – вияв позитивних емоцій, безумовне прийняття; поведінковий вияв емоційної взаємодії – врахування емоційного стану дитини, здатність впливати на нього, тілесний контакт.

Дорослі виявили свою неготовність до рівноправної взаємодії з дитиною, відсутність умінь та бажання надавати дитині повну свободу вибору спільної діяльності і підкорятись запропонованому порядку. Суперечки виникали вже при виборі книжечки на вихідні дні з організованої в дошкільному закладі бібліотеки, вдома в процесі погодження змісту спільної гри чи іншої діяльності. Батьки відверто зізнаються, що досить часто спільні справи з дитиною не є радісними як для дитини, так і для них самих. Певний процент стурбованих цим фактом батьків виявили потребу в практичних порадах психолога. Відчутну допомогу надали спеціально проведені психолого-методичною службою дошкільного закладу заняття (настільні ігри з правилами; заняття з використанням різних театральних атрибутів; режисерські ігри; вечори розваг тощо. На цих заняттях «господарями» були самі старші дошкільнята, педагоги грали лише наставницьку роль і часом були нарівні з дітьми учасниками дійства. Метою подібних заходів було продемонструвати батькам розмаїття проявів активності, ініціативності, впевненості в собі, чесності і справедливості, толерантності у різних дітей одного віку та можливості опосередкованим шляхом у процесі цікавої діяльності успішно корегувати окремі поведінкові прояви дитини. Спеціально були підготовлені такі заняття, де учасниками процесу були не лише діти, а й батьки: заздалегідь замотивовані і підготовлені до процесу спільної діяльності діти навчали дорослого (маму, тата чи бабусю) виконувати певну діяльність. Для спільної діяльності можуть бути запропоновані партнерські ігри, спільна творча робота з малювання, аплікації чи конструювання; придумування казки за серією сюжетних картинок тощо. Такі заняття вимагають дбайливої підготовки: мають бути довірчі стосунки з батьками; готовність кожної дитини до виконання своєї ролі «головного» у спільній діяльності з дорослим. Супровід процесу взаємодії дитини і дорослого здійснюється педагогом (психологом, методистом, вихователем) та має бути націленим на підтримку поведінки дитини: це ствердні жести, слова, емоційні прояви, в окремих випадках – порада-підказка.

Одним з основних меседжів консультацій, бесід, спеціально підготовлених пам'яток для батьків було детальне роз'яснення того, що моделі людської поведінки дитина пізнає в сім'ї: через відношення до себе; стосунки між дорослими в родині; реакції дорослих на позитивні і негативні дитячі поведінкові прояви. Якщо ж між батьками і дитиною не закріплюється тісний емоційно позитивний зв'язок, дитина сприймає оточуючий світ насторожено, переважають негативні очікування, що і спричиняє агресивні прояви. (Так, значимими для дитини є реагування близьких дорослих на плач

дитини з різних причин; відчуженість в щоденному перебуванні в одному просторі; бідність емоційних контактів; часті дріб'язкові покарання за різні «дитячі» видумки; не завжди адекватні можливостям вимоги дорослих тощо. Всі ці, на перший погляд, не достойні серйозної уваги фактори достатньо тісно взаємопов'язані і впливають комплексно, стаючи провідними чинниками агресивних проявів у дітей дошкільного віку.)

Посилення індивідуальної роботи з кожною родиною: вранішні бесіди, обговорення життєвих ситуацій з поясненням мотивів певної поведінки дитини; систематичні домашні завдання на вихідний день для спільної діяльності з дитиною; участь на занятті з психологом; активна участь в житті групи дитсадка і т. ін. суттєво змінило поінформованість батьків змістовим наповненням життєвих інтересів власної дитини. Поступово змінилось ставлення дорослих до дитини з об'єкта впливу на суб'єкта взаємодії. Такі зміни дуже повільно реалізувались.

Окремою темою просвітницької роботи з батьками була обрана ігрова діяльність, з особливим наголосом на спільній грі дитини з батьками.

Часто можна почути від батьків дошкільників, що їх діти люблять гратися самі, без втручання дорослого. Це прекрасно і потрібно якомога більше задовольняти їх потреби в самостійних творчих іграх. Проте це не означає, що розвиток рольової гри вже може відбуватись сам собою, а водночас і самоформуватися дитяча особистість. Наведемо опис спостереження за грою дітей старшої групи дошкільного закладу.

Хлопчики за кермом вантажівок, що везуть дуже важливий вантаж. Вже за кілька хвилин стільці-машини перекинуті посеред кімнати, а їх водії вже на будівельному майданчику. Добре, якщо тут випадково проходив тато одного з дітей: «Ой! Що тут за аварія трапилась? А чому ж ніхто не допоміг машинам доїхати на місце призначення?» Аварія ліквідується гуртом, а між тим подаються в зрозумілій для дітей дошкільного віку пояснення: як справжній водій береже свою машину, і що буває, коли порушуються правила дорожнього руху.

А ось дівчатка шпиталь розгорнули. Повним ходом працює кабінет терапевта і фізіотерапії. Не минуло і пів години, а «медики» вже наряджаються на бал. Медична ж апаратура залишена будь-де, як непотрібна. «Що це сталося у нашому шпиталі? Як можуть так бути розкидані інструменти? Ними ж тепер не можна буде працювати! У кожного лікаря інструмент завжди чистий і лежить на своєму місці», – все це дорослий говорить весело і водночас по-дорослому серйозно. І вже цього досить для наведення порядку. У дитячих іграх не лише предмети зазнають різних перетворень, а й діти перетворюються у льотчика, капітана, космонавта чи водія. А в уявних іграх розширюється простір для дитячої фантазії.

Сучасна спільна з ровесниками гра знаходиться у кризовій ситуації. Ігрова культура примітивізувалась, а особливо рольова гра з чіткими правилами і «дорослим» змістом. Це знаходить своє відображення у тому, які мрії сучасних дітей про своє майбутнє життя. Нема злету фантазії, швидше замкнене на сім'ї коло: як мама чи тато. Переважна більшість старших дошкільників не виходять за межі дитячого співтовариства в «дорослий» світ, до незнаного і не виникає цікавість. Маємо відновити практику доцільно організовувати ознайомлення дитини зі світом речей і через них по-людському ставитись до людей, спонукати їх до активної діяльності.

Дуже важливо, щоб діти відображали у грі те, що ми хочемо бачити в майбутньому в їх власній поведінці. Дорослий має внести і новий зміст у творчу гру дітей. Постійна участь дитини в житті сім'ї, посвячення її в дорослі турботи і проблеми, шляхи їх розв'язання – ось найперше джерело сюжетів дитячої гри. Сім'я як у дзеркалі відображається в дитячій грі. Але цього замало. Постійно розширюючи дитячий кругозір, виводячи в світ за межами сімейного оточення, привертаючи увагу до нових сторін людського життя, маємо пам'ятати важливу мету: якомога ширше показати дитині людину, її можливості, особливості праці в різних сферах, доступні тонкощі, відмінності, знаряддя праці, результат, його цінності.

Дитина дуже швидко навчається гратися самостійно, але це не означає, що все меншою повинна ставати участь дорослих у дитячих іграх. Гра стане вирішальним стимулом розвитку дитини лише за умови достатньої уваги до неї з боку дорослих. Добре, коли дорослий має якомога більше можливості спостерігати за дитячою грою. Такі спостереження самі підкажуть, коли варто втручатись, важливо лише, щоб форма і спосіб самого втручання не руйнували гру, а навпаки, збагачували її. Час від часу доцільним є поцікавитись, чим зайнята увага дитини в даний момент, якою захоплена грою. Уважно вислухавши, дорослий отримує можливість підказати новий пошук дитячій фантазії: «Відпусти свою доньку погуляти, а сама влаштуй для неї кімнатку з ліжечком, де вона ляже спочити після обіду», «Твій коник дуже довго скакав і в нього відпала підкова: треба до коваля звернутись, підкувати, бо у коника буде ніжка боліти», «Твої вихованці дуже люблять слухати казки і просять, щоб ти їм нову казку розповіла».

Особливі емоції викликає у дітей готовність (бажання!) дорослого гратися разом з ними в їхню гру.

Максимко з татом на прогулянці у дворі. Хлопчик перевозить вантажівкою будівельні матеріали, розвантажує, дбайливо складає і з радістю мчить назад. А у Сергійка, який також вийшов на подвір'я, маленька машинка на мотузці, щоб возити. Побачив Сергійко, як Максим працює і заздрісно зупинився поруч. На допомогу прийшов тато Максима: «Хочеш з ним погратися? Ходімо, зараз щось придумаємо». Підходять до Максима: «Ось і помічник тобі прийшов. Давай, Сергійко буде допомагати завантажувати машину і по черзі возитимете. А я з вашого матеріалу спробую гараж для машини збудувати. Буде в нас така бригада». Дружно закипіла робота, діти задоволені. Майстер зауважує: «Ви не поспішайте, а знайдіть такий матеріал, щоб для нашого будівництва знадобився, а я поки майданчик розчищу». Так розпочалась цікава гра. Ініціатива тут належала дорослому, але він постійно вміло спонукав хлопчиків до розв'язання різних питань, які виникали в процесі спільної гри: «Щоб нам тут таке придумати? Ніяк не підберу, чим закрити? А ну, шукайте велику балку в себе, майстри!» І вже несуть, приміряють, чия підійде, радяться. Згодом знову: «Як ви гадаєте, може вже поміститься наша машина?» Відповіді протилежні. Самі додумуються, що було би краще саму машину до будівлі приміряти. І знову є робота і мізкам, і рукам. Радість гри посилюється від задоволення спільної діяльності. «Ми тут стільки насмітили на доріжках», – зауважує тато. Хлопчаки вмить наводять порядок, знову разом із машиною вправляються.

Для дівчаток найдорожча іграшка – лялька. Саме вона наповнює життя дитини осо-

бливим смислом, насиченим добротою, теплом, турботою: одягати, доглядати, лікувати, ніжити, вчити тощо. І чи не найбільша цінність ляльки і полягає в тому, що вона є могутнім джерелом найвищого людського щастя – жити турботами про близьких людей. Неважко помітити, що ніби сама природа наділила дівчаток потребою турбуватись про іншу істоту. Поява ляльки активізує цю потребу. Але, як і інші розумні потреби, і ця вимагає уваги дорослих для свого розвитку. Замало дати дитині ляльку. Її треба обіграти спільно, показати і підказати, що можна робити для неї. Вже це має зобов'язати дорослого і добирати таку ляльку, з якою можна цікаво гратися: пластична, рухлива, з можливістю одягати і роздягати, зручна для дитячих ручень і приємна зовні.

Багато дій дитина сама переймає від дорослих з досвіду їх догляду за нею і легко переносить на ляльку. Цікавість спонукає обстежити іграшку якомога детальніше. Завдання дорослого – допомогти дитині, спрямувавши обстеження на усвідомлення ляльки як іграшки, з якою слід поводитись певним чином. Систематично можна використовувати різні ситуації побуту, де дитина вправлятиметься в ігрових діях з лялькою. Наведемо приклад можливої ситуації.

Мама збралась купати дівчинку: «Оленочко, а твоя лялька теж давно не купалась, давай і її візьмемо до ванни, купуємо. Вона буде дуже рада помитись». Весь процес купання націлено на ляльку. Мама, примовляючи звичні приємні лагідні слова, повчає доньку ніжно купати свою вихованку. Важко переоцінити такі уроки доброти для маленької Оленки. Кілька таких ситуацій і вона по-іншому вже не зможе поводитись зі своїми ляльками.

Дуже важливо не забувати, що дівчатка в діях з лялькою повторюють все те, що дорослі демонструють їм своєю поведінкою: слова, жести, форми заохочень і покарань, манеру радіти і ображатись, турбуватись тощо.

Варто пам'ятати, що в грі основне – суб'єктивне задоволення від самого процесу гри. Дорослі, включаючись у спільну партнерську гру з дитиною, мають максимально наситити процес позитивними емоціями, ціннісними смислами, емпатійними діями. І тоді для дитини така спільна гра стає органічною школою наuczіння, джерелом творчої активності: діти здатні створювати різні ролі, вигадувати дивні сценарії. Активно включаючись у суб'єкт-суб'єктну взаємодію з дитиною, батьки забезпечують гармонію почуттів, мислення та уяви, психомоторики учасників процесу. Адже гра є найбільш вільною діяльністю, що має починатись з ініціативи гравців, бути цікавою і бажаною. Включаючись у партнерські стосунки з дитиною, дорослі мають можливість завуальовано впливати на розгортання сюжету, на характер рольових дій. Через обігравання сюжетів і через ігрові дії партнерів відшліфовується культура бажань і потреб, прагнень у досягненні бажаного, смислозначення правил взаємодії.

Спільна гра дорослого і дитини з визначеними правилами дій учасників, які вмотивовані спільним бажанням грати в цю гру, є природною соціальною ситуацією взаємодії, де реально діють загальні норми соціальної моралі, соціальні уявлення щодо поведінки людей, яка є і бажаною, і обов'язковою. Водночас включається і так звана особистісна моральність, як індивідуалізоване втілення в поведінку дитини цінностей соціальної поведінки. І саме емоційна вмотивованість дитини на спільну гру спонукає до згармонізованості цих двох «типів» моральної поведінки (дорослого і дитини).

Знаковими є ситуації, коли дитина в «скрутних» моментах, які несуть загрозу програти, надає перевагу загальнолюдським цінностям, поступаючись особистісними поривами.

Варто додати, що такі сімейні ігри дають можливість зрозуміти необхідність і виробляти здатність зважати на особливості індивідуальних характерних ознак учасників взаємодії: коли граються молодші братик чи сестричка, старенька бабуся, дідусь, який має проблеми зору чи слуху тощо. Дорослі мають нагоду продемонструвати, як має узгоджуватись повага до партнера і дотримання правил гри; як щиро розділити радість з переможцем і підтримати поразку потерпілого. Важливим тут є для дорослих уважно відстежити помилкові дії дитини, зрозуміти причину її хибних кроків і обов'язково в спокійній формі індивідуально з дитиною проробити «роботу над помилками». Це має орієнтувати дитину на самовдосконалення, зміцнювати самооцінку і самоствавлення.

І якщо в родинному колі такі спільні ігрові моменти стануть хорошою традицією, батьки серйозно поставляться до підбору самих ігор, вони і створять для дітей найкращу розвивальну ситуацію, в якій дитина в природних умовах мимовільно привласнюватиме базові ціннісні орієнтації співжиття: добро, чесність, співчуття, емпатію, толерантність.

Дошкільники безумовно люблять спільну з батьками діяльність. А коли це ще і спільна гра, де всі рівноправні учасники, – це для них є надбаванням. І тут слід не упустити виховні можливості такої взаємодії. Найперше – це момент спільної згоди на гру, де кожен суб'єкт має право голосу; вибір самої гри, коли у кожного теж свої уподобання; вибір ведучого (якщо гра вимагає) тощо. Досвід діалогу рівних суб'єктів (де дитина разом з дорослими) є неоціненною школою для дошкільнят, і часом ці моменти дають важливіший досвід, аніж сама гра.

Досягнення домовленості шляхом діалогу для майбутніх школярів – надто корисний досвід. Адже відомо, що саме нездатність домовлятися чи не найчастіше стає причиною суперечок між однолітками в шкільному житті. І тоді замість домовляння і порозуміння спалахує незадоволення, роздратування та агресія.

Пояснити і показати процес привласнення дитиною соціально значимих цінностей. Визначити, яким чином і в результаті дії яких чинників виникає і розвивається ціннісна орієнтація дитячої поведінки, чи оволодіває і коли самим процесом власної поведінки.

Маємо на увазі, що кожна дитина живе «своїм» реальним життям, в усій повноті його складових (події, колізії, суперечності, радощі, незгоди і т. ін.). І частіше для кожного з дітей провідними є свої чинники. Їх розмаїття значно більше, ніж схожості. Це передусім і визначається якістю провідної індивідуальної форми роботи як з дитиною, так і з батьками.

Така спільна сімейна гра є найдієвішою школою моральності для дитини дошкільного віку. Зауважимо, що діти здебільшого прагнуть в іграх відтворювати дії і поведінку дорослих, які в ролі партнерів по грі мають прекрасну можливість опосередковано впливати на становлення моральних, естетичних і пізнавальних установок дитини, саморегуляції поведінки, адекватної самооцінки. І найголовніше – така спільна діяльність не несе ніякого навантаження для дитини, є радісною для неї. Це привабливий простір для творчості, дієва зона найближчого розвитку психічних і психомоторних здібностей. І все це реалізується в дієвому стані, в іграх для себе, в іграх себе з оточенням.

Психолого-педагогічний супровід процесу саморозвитку особистості до рівня суб'єкту соціального значення цінності в реальному житті зреалізувати не зовсім просто. Перш за все необхідна змістовна робота з батьками з проблемами батьківської відповідальності за створення умов для повноцінної реалізації потенційних можливостей дитини. Тісна взаємодія батьків за всіма інституціями, які несуть відповідальність за долю дитини, – необхідна умова зростання самодостатньої особистості.

Метою виховного спрямування дорослих має бути формування внутрішнього морально-етичного орієнтиру, який і мотивуватиме поведінку дитини та прояви соціально значущої відповідальності. Такий саморозвиток вимагає дбайливого психолого-педагогічного супроводу, мудрого наставництва з боку авторитетних дорослих. Життя мінливе, розмаїте і часом непередбачуване. Дитина нерідко трапляє в такі ситуації, коли в силу свого внутрішнього стану чи збігу зовнішніх обставин не може вчинити відповідно до вже прийнятих цінностей. Роль дорослого наставника тут не в тому, щоб дати оцінку ситуації і поведінці дитини, а в тому, щоб допомогти дитині розібрати власну поведінку, відчувати її вплив на саму себе (своє самовідчуття) і на інших учасників події. Результатом має бути переживання дитиною незручності, жалю за вчинене й утвердження дороги добра і справедливості. Це і стверджує емоційна підтримка дорослого.

Аналіз і осмислення проведеного дослідження впродовж багатьох останніх років схиляють нас до перевірених форм взаємодії дитячого садка з батьками. Мова не йде про проектування якихось нових підходів. Психолого-педагогічною наукою напрацьовано цілий арсенал форм і методів взаємодії суспільного і родинного виховання дитини.

Що стосується проблеми привласнення дитиною базових соціально значимих цінностей, то мова не йде про розробку особливої програми взаємодії, а про наповнення всіх виховних заходів певним змістом. Основна мета полягає в тому, щоб інформація була осмислена батьками, прийнята як важливий компонент виховної функції сім'ї, окремої уваги потребує налагодження психолого-педагогічного супроводу реалізації батьками осмислених рекомендацій. Тут мова йде про використання різних індивідуальних і дрібногрупових форм взаємодії педагога з батьками, де передбачається їх активна участь як суб'єктів взаємодії з дітьми, що дає можливість і побачити, і при потребі підкорегувати дії суб'єктів процесу.

Була розроблена і запропонована педагогічному колективу базового дитсадка програма інформаційного всеобучу для батьків. За попередньою згодою батьків програма розрахована на щомісячні консультації. Батьки були розділені на окремі групи, враховуючи виявлені при спостереженні особливості ціннісних орієнтацій у реалізації виховної функції. Свідомо враховуючи факт того, що батьки надто інертні до будь-яких змін у вже виробленому стилі, ритмі співжиття в родинному колі, інформація для них пропонувалась малими дозами, використовуючи всі напрацьовані протягом багатьох років форми роботи з родинами.

Поряд з цим спеціально були розроблені та заплановані різні форми роботи з дітьми в групі за участю батьків: різноманітні творчі завдання для спільного з близькими дорослими виконання, запрошення батьків на заняття різних гуртків, самостійної творчої діяльності, спортивно-розважальні заняття; на заняття з психологом на кшталт майстер-класу для дорослих з проблеми взаємодії з дитиною в спільній діяльності. Була

розроблена серія домашніх завдань для спільного з дорослими виконання: яким я хочу, щоб був мій друг, кому я друг, який я друг, чи красиво ми живемо, наш найкращий вихідний, що є в нашій книжковій шафі, намалювати малюнок на тему «Чуйність».

Цільові спостереження засвідчують, що, на перший погляд, вихователі досить часто приділяють увагу морально-етичним цінностям. На ці теми систематично проводять бесіди, розмови, мініатюрні заняття тощо. Однак виявляється одна важлива особливість у проведенні таких занять. З дітьми обговорюється лише зовнішня сторона виділеної для аналізу цінності. Скажімо, дошкільники мають пригадати, які ввічливі слова вони знають і висловити реченням, як їх використовувати. Або мають згадати, як можна привітати з днем народження близьку людину і теж виразити мовленнєвим висловлюванням.

Загалом відбувається запам'ятовування «корисних» фраз, моделювання висловлювань. За кадром залишається власне цінність цих правил співжиття, для осмислення якої необхідне занурення у внутрішні переживання людини, її самовідчуття і рефлексія дитиною цього осмислення. Зрозуміло, що це не може здійснюватись в форматі колективного обговорення. Це особистісне суб'єкт-суб'єктне спілкування дорослого з однією (чи кількома друзями) дитиною. І це не просто бесіда, а довірчі роздуми з задіянням власного досвіду, уяви, розміркуванням з метою проникнення в емоційно-почуттєву сферу людини через рефлексію власних переживань. Такі тонкі особистісні процеси можуть відбуватися лише за умови гармонійних взаємин суб'єктів спілкування.

Результатом будь-яких занять морально-етичного спрямування має стати більш глибока оцінка певного діяння, у центрі якого емоційне переживання радості, гордості, задоволення, самооцінка. Викликані почуття задоволення собою від виконаної дії крок за кроком сприяють виробленню певного ставлення до виявів добра, дружби, емпатії в оточуючому житті.

З педагогами, які працюють зі старшою групою, було спеціально змодельовано так званий опосередкований супровід життєдіяльності дитячого колективу протягом дня, основна мета якого полягала у забезпеченні оптимального масштабу свободи дітям, надання права вибору змісту і характеру заповнення вільного часу, партнерів по діяльності. Дорослий включався лише з метою запобігання конфлікту у формі порад та підказок «стороннього спостерігача» за умов реальних сутичок. Вихователь забезпечував дітям можливість самостійно розв'язати ситуацію, лише пояснюючи так звану роботу над помилками для уникнення таких зіткнень надалі.

В спеціальних цільових спостереженнях дорослі зазначали особливості поведінки дітей перш за все в нерегламентованих педагогом ситуаціях. Найперше було помічено реакцію дітей на зміну в поведінці педагогів: керівництво, контроль і авторитарне включення в процес взаємин дітей у вільний від регламентованої діяльності час було замінено на цільові спостереження і опосередкований супровід процесу життєдіяльності. Різко зросла кількість скарг, звертань з образами на товариша, пов'язаних із проявами грубого, недружнього, несправедливого ставлення. Обговорення і аналіз таких фактів схиляє до твердження, що діти глибше осмислюють змістове наповнення цінності «дружба», «друг», «чесність», «справедливість», тому і гостріше відчувають та реагують на реальні прояви у взаєминах з друзями. Саме в старшому дошкільному віці чітко виділяється вибірковість дружніх стосунків і важливість оволодіння умін-

ням діяти разом, вибрати спільну мету, підкоряти власні дії умовам спільної діяльності, приймати помилки й уміння їх виправляти. На протигагу суб'єкт-об'єктним відносинам, при яких дитині байдуже з ким працювати (тому і часті конфлікти, труднощі, відмови), маємо формувати досвід суб'єкт-суб'єктних відносин.

Завданням дорослих було активно вчити дітей самостійно впливати на характер власних взаємин з партнерами по діяльності, керуючись уявленнями про дружбу, чесність, справедливість. Особливу роль тут зіграли так звані заняття-мініатюри, де педагог чи психолог зі спеціально запрошеними партнерами за принципом майстер-класу навчав їх виконувати спільне творче завдання. Часто на такі заняття запрошували і батьків, що давало можливість узгодити кроки виховного впливу на дитину з метою оптимізації її саморозвитку. Основною метою тут було: звернути увагу батьків на особливості поведінки дитини в процесі спільної з однолітками діяльності, показати, як опосередковано дорослий може впливати на прояв дружніх, чесних і доброзичливих взаємин, на вияв задоволення від співпраці і позитивних досягнень. На заняттях педагог демонструє грамотний супровід процесу спільної праці: допомагає дітям створити задум конструкції, уявити кінцевий образ, продумати спосіб досягнення своєї мети, об'єднати практичні дії. Старшим дошкільникам надто важливо навчитись не поспішати з початком практичних дій, а розвивати здатність створювати задум, уявляти образ мети, самостійно добирати матеріал, узгоджувати співпрацю з партнером. В умовах сім'ї з наявністю грамотного супроводу батьків можливостей для формування такого досвіду у дитини більш ніж достатньо.

Батьки і педагоги спільними зусиллями мають допомагати кожній дитині здобути цей важливий досвід самостійно домовлятися про спільну діяльність у ситуаціях вибору діяльності, способів її реалізації, розподілу ролевих дій тощо. Уміння взаємодіяти в парах, групах змінного складу на основі дружніх стосунків, симпатій забезпечує успіх виховних процесів у групі дитячого садка. Орієнтація на однолітка стає спонукальною силою і мотивує форму емоційно-особистісного контакту, ділові і пізнавальні форми співпраці. Практика показує, що саме відсутність досвіду партнерської взаємодії стає головною причиною конфліктних ситуацій, які затьмарюють радість шкільного життя. Окремі діти потребують індивідуальної роботи, яку важко реалізувати в умовах групи, що вимагає тісної співпраці з батьками.

В основі супроводу дорослими процесу набуття такого досвіду має бути впевненість у тому, що справжнє мистецтво виховання полягає в тому, що має спиратись на прояви саморуку, ініціативи, самостійності, творчої активності в житті особистості, що розвивається (Г. Костюк, О. Запорожець). Саме в здатності до саморозвитку, самозбагачення, а не лише накопичення знань та навичок, сутність психічного розвитку. В його основі покладено «привласнення» суспільного досвіду співжиття, самовизначення дитини в соціумі. Маємо забезпечити, як заповідав В.О. Сухомлинський, одухотворення світу дитинства, олюднення світу через активну діяльність дитини, напруження її духовних сил. Вже дошкільник має відчувати порядок у власному житті, насолоду від довірливих і дружніх відносин з оточуючими, від прикладу дорослих, які дозволяють оцінити добро і зло та самостійно зайняти свою позицію.

ВИСНОВКИ

Матеріали монографії «Регулююча дія ціннісних орієнтацій в житті дитини» відображають проведені співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України дослідження проблеми становлення ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку. Проаналізовано питання щодо ціннісно-сислової сфери особистості у вітчизняній та зарубіжній гуманістичній психології. Окреслено фундамент дослідження на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому просторі та визначено, що методологічними і теоретичними засадами дослідження є філософські положення української психології. На основі аналізу наукової літератури визначено, що особистісні цінності, формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта, відбивають динамічні та змістові аспекти життєвого досвіду. Це проявляється у створенні першого схематичного абрису дитячого світогляду та зародженні внутрішнього плану свідомості, засвоєнні морально-етичних інстанцій, узагальнених в інваріантних характеристиках та поняттях соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом. Доведено, що початок формування довільності поведінки старшого дошкільника та створення ієрархії й підпорядкування мотивів вносить свою індивідуальну характеристику щодо здійснення вибору дитиною соціально значущих цінностей як регуляторів психічної, соціальної, предметно-практичної, пізнавальної, образотворчої активності та вказують на неперевершену значущість психологічних надбань старшого дошкільника, які запропоновано розглянути як внутрішньо-психологічні суб'єктивні чинники, що зумовлюють прийняття дитиною соціально значущих цінностей. Також проаналізовано теоретичні та соціально-педагогічні аспекти освітньої практики, в якій проблеми впливу зовнішніх чинників на етапі проживання дитиною вікової кризи 6–(7) років життя в умовах кардинальної зміни соціальної ситуації розвитку малюка (дошкільна – початкова освіта) дають можливість по-новому поставити проблему регулятивної ролі ціннісних орієнтацій в житті дитини старшого дошкільного віку. На основі теоретичного аналізу проблеми розроблено комплексну методику аналізу, експертизи та спостережень, які спрямовують аналіз змістових та структурних особливостей ціннісних орієнтацій дітей та специфіки співвідношення внутрішніх (ступеня сформованості психологічних досягнень дитини старшого дошкільного віку) та зовнішніх (соціально-педагогічних) чинників впливу на формування цінностей.

Результати теоретичного та експериментального аналізу проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку представлено у характеристиці широти поля цінностей, змістовної насиченості ціннісних орієнтацій та їх структурно-динамічних особливостей у процесі організації взаємодії старшого дошкільника з природним та соціальним оточенням. У формувальній роботі відображено практику залучення дітей до різних видів діяльності: ігрової, комунікативно-мовленнєвої, образотворчої, в яких посилено акцент на стимулювання та розвиток внутрішньої рушійної сили дитини, зокрема на розвиток системи ціннісних орієнтацій. Ефективність розвивальної робо-

ти з використанням методів діалогу, бесіди, аналізу проблемних ситуації, створення малюнків, проведенням розвивальних ігор та комунікативних вправ підтверджено зміною функціонування структурно-динамічної будови ціннісних орієнтацій дітей, а саме наповненням змістом соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, який дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками діяльності. Дістало подальшого підтвердження припущення про те, що система ціннісних орієнтацій виступає регулятором активності дитини, дозволяє старшому дошкільнику ініціювати вияв власних інтересів у різних видах діяльності, самостійно та наполегливо досягати нових значимих цілей, керуючись засвоєними цінностями, відображуючи таким чином певний рівень суб'єктної активності. Систему розвивальних впливів, що спрямована на формування ціннісних орієнтирів дитини в різних системах взаємодії «людина-людина», «людина-техніка», «людина-природа», «людина-мистецтво» проаналізовано з батьками вихованців, педагогами, психологами дошкільних навчальних закладів. У формувальний експеримент включено розвивальну роботу з дітьми з реалізації проєкту «Створюємо книгу про найважливіше...», яку здійснено за технологією психолого-педагогічного проєктування взаємодії дорослого з дитиною «Радість розвитку», куди увійшли роздуми дітей, їх мрії, бажання, те, що їм подобається, що вони хочуть для себе та для інших, те, що вони роблять для інших і чим взагалі пишуться у своїй сім'ї. Також у формувальний експеримент включено різні форми роботи фахівців ДНЗ, наукових співробітників з батьками з метою посилення взаємодії родинного і сімейного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини. В процесі проведення експериментального дослідження з батьками проводились цільові бесіди, консультації, анкетування, майстер-класи, організація сумісних з дітьми тематичних проєктів.

На формуючому етапі дослідження продовжено роботу щодо виявлення «позитивних» цінностей (чеснот) педагогів, які центрують всю структуру цінностей їх педагогічної діяльності та дотримування яких забезпечує формування у дитини «сильних» властивостей особистості і досягнення відчуття психологічного благополуччя. Такий ціннісний портрет педагога надає можливість чіткіше зрозуміти напрямки оптимізації взаємодії педагога з дітьми дошкільних груп з метою оздоровлення розвивальної ситуації для прищеплення дитині соціально значимих ціннісних орієнтацій. Діапазон виявлених особистісних властивостей дозволяє більш цілеспрямовано впроваджувати рекомендації для збагачення психологічної культури взаємодії педагога з вихованцями. Змістовний аналіз отриманих даних дозволяє охарактеризувати науково-методичні основи освітньої діяльності педагогів у сфері соціалізації дитини.

Цілеспрямована увага дорослих до взаємодії дітей з оточенням на базових засадах вітчизняної культури привертає увагу до активних міжособистісних та внутрішньо-особистісних процесів розвитку дитини, за допомогою яких вона осмислює власне життя. Деформація або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини і потребує посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного

і сімейного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини.

Отже, ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». У ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступінь дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв у поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. Специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує врахування психолого-педагогічних передумов розвитку духовних орієнтирів в життєдіяльності дитини дошкільного віку, об'єднання зусиль та напрямів діяльності системи освіти та батьків у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини. Тому вирішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів розвитку дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурних впливів середовища, що відбуваються у взаємодії дитини з оточенням. Це, своєю чергою, потребує свідомого, відповідального та психологічно виваженого підходу дорослих до процесу цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини та забезпечення умов прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій у системі життєдіяльності дошкільників.

Аналіз літературних джерел і результати власних цільових спостережень у рамках природного експерименту дозволяють стверджувати, що цінності «прищеплюються» дитиною шляхом прийняття, переживання та осмислення в поведінці близьких дорослих їх реальних цінностей (віри, надії, любові, добра, краси) і збагачення власним досвідом реалізації цих цінностей у процесі життєдіяльності шляхом суб'єктної активності. Провідним у цьому процесі є саме емоційний компонент. Змістове наповнення, розуміння призначення та сенсу ціннісних інстанцій надають ціннісним орієнтаціям дитини нової якості. Вони стають все більш осмисленими і стійкими, поступово відіграють роль регуляторів поведінки дитини у вільному виборі. Тільки реальне функціонування ціннісних орієнтацій дитини у спілкуванні з оточенням (соціальним, природним, предметно-технічним) надають цінностям повноту всіх функцій – орієнтувальну, пізнавальну, регулюючу.

Саме тому важливо аналізувати феномен ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку не тільки з позиції змістовної широти поля цінностей, але й аналізувати структурно-динамічну єдність емоційного, когнітивного, дієвого компонентів, що надає цінностям гармонійної цілісності та слугує в практиці освітньої роботи з дітьми профілактикою збалансованої уваги до зміни «знаних» цінностей у статус «значущих» та «дієвих» в житті дитини. Так поступово ціннісні орієнтації набувають регулятивної функції у діяльності та спілкуванні з іншими людьми. Підтверджено, що у старшому дошкільному віці відбувається динамічний та якісний стрибок у ціннісних орієнтаціях дитини як регуляторів взаємовідносин між ровесниками, стосунків з членами своєї родини, відношення до різних видів діяльності. Спільним для розгортання термінальних та інструментальних цінностей є активізація їх прояву у самодіяльній, творчій, тобто емоційно-значущій діяльності. Визначено, що попри усі індивідуально-варіативні особливості процесу становлення ціннісних орієнтацій, вони змістовно збагачуються сенсом, здатністю дитини

в їх мовному та мотивованому вираженні. Цінності дитини змінюються у бік більшої диференційованості (емоційних, когнітивних, діяльнісних компонентів стає більше), повноти (перехід від зовнішніх характеристик до поведінкових проявів, відповідність особистісним особливостям і смисловим категоріям), усвідомленості (зростає вагомість та значимість усвідомлюваних компонентів) та стійкості (зростає кількість постійних ознак та якостей, за допомогою яких описуються ціннісні орієнтації дошкільників).

Специфікою процесу становлення термінальних та інструментальних цінностей у дітей дошкільного віку є різний шлях їх привласнення дітьми. Привласнення старшими дошкільниками термінальних цінностей відбувається таким чином (когнітивний → емоційний → діяльнісний компоненти):

1. Розгортання термінальних цінностей у процесі наслідування дитиною культурологічних надбань людства (наповнення змістом уявлень дошкільника про образ цінностей).

2. Визначення емоційно-ціннісного ставлення до термінальних цінностей (оцінювання вихованцями соціально значимого ідеалу).

3. Формування регулюючої дії термінальних цінностей старших дошкільників та їх реальне втілення (керування власною поведінкою та підпорядкування її системі цінностей).

Привласнення старшими дошкільниками інструментальних цінностей відбувається іншим шляхом (*діяльнісний → емоційний → когнітивний компоненти*):

1. Розгортання інструментальних цінностей як культурологічних засобів партнерської взаємодії з однолітками (формування різних дій: налагоджувати, радіти, підтримувати, скеровувати, спрямовувати, захищати, збагачувати, відшукувати, співпереживати).

2. Визначення оцінки і міри значимості інструментальних цінностей для дитини (формування ставлення дітей до прояву соціально значимого ідеалу у власній поведінці).

3. Інтерпретація та узагальнення особистого досвіду, наповнення змістом образів інструментальних цінностей, формування уявлень, понять про них.

Структурно-динамічна характеристика ціннісних орієнтацій дає можливість описати їх функціональне призначення в житті дитини дошкільного віку. Цінності в якості ідеалів спрямовують життєдіяльність людини в соціумі. І хоча реалізація їх у повному обсязі у дошкільному віці неможлива, однак вони визначають цілі та наміри зростаючої особистості, які частково задовольняються в конкретній діяльності. В такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності дитини. Набуття дитиною дошкільного віку регулятивної функції ціннісних орієнтацій вказує на сформованість цінності як цілісного утворення. Розвиненість емоційних, когнітивних, діяльнісних складових у структурі цілого феномену демонструє, що цінності виконують у житті дитини різні функції – орієнтувальну, пізнавальну, регулятивну. Однак специфічною ознакою прояву регулятивної ролі сформованих цінностей для дитини дошкільника виступає її ситуативний характер. Актуальне функціонування цінності в житті дитини залежить:

- від рівнів розвитку структурних компонентів;
- від вмотивованості дитини на діяльність;
- виду діяльності, у яку включена дитина;
- від наявності психолого-педагогічної підтримки соціально значущих дій та способів виявлення активності дитини в різних видах діяльності;

– розвитку механізмів вольової регуляції поведінки, тобто від контролю та самоконтролю поведінки дитини.

Отже, створення сприятливих умов для становлення ціннісних орієнтацій передбачає:

– змістовне наповнення їх структурних компонентів, яке спрямоване на збагачення особистого досвіду дитини;

– використання дитиною ціннісних орієнтацій у різних ситуаціях життя, можливість усвідомлення ролі й призначення ціннісних орієнтацій;

– актуалізацію емоційно-ціннісного ставлення до цінностей.

У результаті врахування окреслених умов під час розвиваючої роботи встановлюється більш тісний зв'язок між когнітивним, емоційним, діяльним компонентами ціннісних орієнтацій та гармонізується їх структура. Отже, регулятивна функція ціннісних орієнтирів набуває дієвості та множинності прояву у більш різноманітних ситуаціях життєдіяльності, набуває позаситуативного характеру, що дозволяє дитині регулювати свою поведінку відповідно до присвоєних цінностей.

В сучасному соціопросторі потрібне посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства. Це, своєю чергою, вимагає від дорослого свідомого, відповідального та психологічно виваженого підходу до процесу цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини, забезпечення умов прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій у системі життєдіяльності дошкільників.

Аналіз реального функціонування ціннісних орієнтацій у життєдіяльності дошкільників на сучасному етапі функціонування освітнього простору дозволяє виявити:

– особливості та закономірності становлення ціннісних орієнтацій дошкільників;

– забезпечити апробацію програм психологічного супроводу дітей в умовах сімейного та суспільного виховання у контексті системи ціннісних орієнтирів сім'ї;

– активізувати конкретні шляхи проведення просвітницької роботи з дорослими з проблем, що пов'язані із духовними аспектами життєдіяльності дитини дошкільного віку.

Визначено, що специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує врахування психолого-педагогічних передумов розвитку цінностей старших дошкільників у різних видах дитячої діяльності та об'єднання зусиль дорослих (батьків вихованців та педагогів) у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини.

Усвідомлення духовних аспектів у житті дитини та відповідальне ставлення дорослих щодо забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дошкільників, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі, виступає науковою основою вивчення проблеми становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі.

Перспективність аналізу даної роботи полягає у розширенні засад дитячої психології щодо розвитку психічних новоутворень старшого дошкільника та умов збереження простору дитячої субкультури, гармонізації системи «людина-світ» і в подальшому – в поліпшенні якості освіти, виконуючої функції розширення можливостей особистісного розвитку дитини.

ТЕЗАУРУС ПОНЯТЬ

Авторитаризм – стиль керівництва, який ґрунтується на безумовному авторитеті керівника, цілковитому підкоренні всіх членів групи (сім'ї) єдиному керівнику, в руках якого зосереджена своя влада.

Авторитет батьків – в широкому розумінні – це вплив батьків на своїх дітей. У вузькому – один із видів здійснення влади. Вплив старших на менших членів сім'ї. Це духовний вплив батьків на формування свідомості і поведінки дітей, який ґрунтується на поважно-довірчому ставленні дитини до думки мами і тата.

Адаптація соціальна – процес пристосування людини до навколишнього середовища і результат цього процесу.

Активізуюча функція волі полягає у відтворенні, пришвидшенні й активізації певних дій, вчинків, проявів.

Взаємини в сім'ї – форма та умови взаємоіснування родичів, які забезпечують певною мірою реалізацію функцій сім'ї. Визначаються рівнем взаємного розуміння, поваги, підтримки, допомоги, співпереживання і взаємовпливу.

Взаємодія (інтерація) – це колективна діяльність, яка розглядається нами не з боку змісту чи продукту, а в плані соціальної її організації. Що стосується комунікації, то це один із факторів інтерації чи, якщо бути більш точним, сукупність таких факторів. Що стосується діяльності, то вона є психологічним змістом процесу спілкування. В цьому і тільки в цьому розумінні можна розмежувати спілкування і взаємодію (інтерацію): це останнє є діяльність, яка розглядається, як взаємодія, тобто діяльність, яка розглядається в аспекті зовнішніх соціальних форм її здійснення (О.О. Леонтьєв).

Виховання – залучення дитини до вироблених людством цінностей; створення сприятливих умов для реалізації нею свого особистісного потенціалу; формування основ ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу та самої себе; створення її власного фонду «хочу».

Виховання особистості – збагачення моральної свідомості й поведінки дошкільника; його залучення до світу вироблених людством цінностей; формування ціннісних основ ставлення до навколишнього світу та самого себе; закладання фонду його «хочу» (потреб, прагнень, намірів, мрій, інтересів, ідеалів, життєвих планів, мотивів, цілей).

Внутрішній світ людини – це безмежний всесвіт найрізноманітніших відчуттів і почуттів, емоцій і настроїв, задумів та ідей, понять і образів, фантазій та ідеалів, цінностей і теорій.

Генезис спілкування в онтогенезі – процес формування людського спілкування протягом життя індивіда. Цей розвиток відбувається поступово, починаючи з реакцій зосередження, що виникають у немовлят в перші дні життя при контактах з матір'ю (поява приблизно на четвертому тижні життя усмішки у відповідь на ласку дорослого). До чотирьох місяців у немовлят з'являється цілісна реакція – комплекс поживлення. До кінця першого року життя у дітей формується спілкування, опосередковане наочними діями у формі спільної гри і маніпуляції. У дошкільному віці поступове оволодіння

мовою дозволяє дитині все частіше виходити за межі ситуації, що безпосередньо сприймаються, а до кінця дошкільного віку у дітей з'являється позаситуативне інтимно-особистісне спілкування. Спілкування дитини з однолітками виникає в другому півріччі першого року життя. Спілкування з дорослими служить основним способом оволодіння дитиною історичним досвідом людства. Особливо інтенсивно розвивається у дитини в підлітковому віці, завдяки чому її свідомість досягає якісно нового рівня розвитку.

Гордість – почуття власної гідності, в якому виявляється повага дитини до самої себе. Розуміння дитиною цінності власної особистості, своїх якостей і повага їх в самому собі.

Гра – активність індивіда, спрямована на умовне моделювання тієї або іншої розгорненої діяльності. Виникнення гри в процесі еволюції тваринного світу обумовлено ускладненням видової життєдіяльності і необхідністю засвоєння досвіду видового співтовариства молодими тваринами. Вперше німецький вчений К. Гросс відзначив, що гра і тварин, і дітей має функцію навчання: гра характерна саме для тих тварин, в яких поведінка не зводиться лише до автоматичної реалізації інстинктивних актів і яким потрібне варіативне пристосування до мінливих умов існування. Гра в цьому випадку служить для попереднього пристосування інстинктів до умов майбутнього життя. Тією мірою і дитяча гра, що виникає в процесі історичного розвитку суспільства, полягає у відтворенні дітьми дій і взаємостосунків дорослих. В індивідуальному розвитку дитини гра стає провідною діяльністю в дошкільному віці, саме у зв'язку з її розвитком відбуваються найважливіші зміни в психіці дитини і підготовка до переходу на нову сходинку розвитку. У молодшому дошкільному віці у грі відтворюються, перш за все, наочні дії людей, а спрямованість на партнера або на розвиток сюжету – мінімальні; в середньому дошкільному віці в центр гри починають переміщатися відносини між людьми. Формується рольова гра, яка досягає свого максимального розквіту в 4–5 років. У старшому дошкільному віці в гру вступає процес контролю над виконанням тих правил, які обумовлені взятою на себе роллю.

Гуманізація – процес, в основі якого лежить світогляд, пронизаний повагою до людської гідності, турботою про її благо.

Гуманізм – визнання цінності людської особистості, її права на вільний розвиток і реалізацію своїх можливостей.

Дитинство – неперервний процес адаптації. Змістом і водночас показником успішної адаптації є засвоєння дитиною правил, норм і традицій культури, соціальної групи.

Дитяча творчість – процес створення дитиною суб'єктивно нового (значущого для неї) образу, продукту – малюнка, конструкції, гри, оповідання, створення невідомих раніше деталей, що по-новому характеризують створюваний образ: різних варіантів зображень, ситуацій, рухів, характеристик героїв, інших дій; застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності у новій ситуації; прояв ініціативи в усьому.

Дитяча субкультура – у широкому значенні – все, що створено людським суспільством для дітей і дітьми; в більш вузькому – смисловий простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, що здійснюються в дитячих спільнотах у тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку.

Діяльність дитяча – активна взаємодія дитини з навколишнім світом, під час якої відбувається онтогенетичне формування її психіки. При реалізації діяльності, за раху-

нок підлаштовування її до різних, у тому числі соціально модельованих умов, відбувається її збагачення і виникнення принципово нових компонентів її структури. Зміна структури діяльності дитини обумовлює і розвиток її психіки. Генетично найбільш ранньою самостійною діяльністю є наочна діяльність. Вона починається з оволодіння діями з предметами, такими як хапання, маніпуляції, власне наочні дії, що передбачають використання предметів за їх функціональним призначенням і у такий спосіб, який закріплений за ними в людському досвіді. Особливо інтенсивний розвиток наочних дій відбувається на другому році життя, що пов'язано з оволодінням ходінням. Дещо пізніше на основі наочної діяльності відбувається формування інших видів діяльності, зокрема ігрової. У рамках сюжетно-рольової гри, яка є провідною діяльністю в дошкільному віці, відбувається оволодіння елементами діяльності дорослих і міжособистісними відносинами. Надалі формуються: трудова діяльність, в якій відпрацьовуються складні за структурою навички; продуктивна діяльність, що є істотним чинником розвитку пізнавальних процесів; образотворча діяльність, в якій відбувається співвідношення інтелектуальних і афектних процесів.

Доброта – чуйність, душевна відкритість до людей, прагнення робити добро.

Довільна регуляція – це свідоме, опосередковане цілями й мотивами дій створення стану оптимальної активності і спрямування її на досягнення найбільшої ефективності відповідної діяльності чи поведінки.

Емоційне благополуччя в сім'ї – відчуття упевненості, захищеності виникає у разі, коли найближчі рідні люди люблять дитину, добре до неї ставляться, визнають її права, постійно уважні до неї.

Емоційно-вольовий розвиток – здатність дитини регулювати свою поведінку в різних ситуаціях спілкування і спільної навчальної діяльності, давати адекватну самооцінку власним діям, початкова сформованість таких якостей особистості, як самостійність, дисциплінованість, відповідальність.

Емпатійність – розуміють як стали особистісну якість, що виявляється у здатності до співпереживання, співчуття та у гуманних вчинках стосовно будь-яких осіб (істот), які потребують підтримки та (або) сприяння.

Життєва компетентність – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проєкту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини.

Звичай – засіб передачі новим поколінням культурної спадщини предків, соціального досвіду.

Змістовна сторона самооцінки – це важлива психологічна характеристика самооцінки, тобто те, що становить об'єкт свідомого самооцінювання. Об'єктом самооцінки можуть бути: предметна діяльність та її результати, поведінка людини, її моральні, розумові й фізичні якості, здібності, риси характеру, зовнішній вигляд, місце в системі взаємин із навколишніми тощо.

Ієрархія мотивів – система спонукальних сил поведінки, в якій менш значущі спонукання підпорядковані більш значущим.

Індивідуальність – неповторна своєрідність окремої людини, що виявляється в особливостях її мислення, почуттів, взаємин, поведінки.

Компетентність – сукупна характеристика людини щодо відповідності її життєдіяльності умовам і вимогам життя та природним можливостям; володіння досвідом, який дає змогу висловлювати зважене судження, займати певну позицію.

Життєва компетентність дошкільника – обізнаність дитини дошкільного віку у таких сферах життя, як «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам», її здатність поводитися адекватно – відповідно до вимог середовища, але не всупереч власній природі. Зосередженість і увага дорослого повинна бути спрямована на збалансованість у дитини таких життєвих тенденцій, як прагнення до самореалізації (актуалізації закладеного природою потенціалу), саморозвитку (здатності до саморегуляції), самозбереження і самопомоги (вміння чинити опір шкідливому, небезпечному, руйнівному). Показниками життєвої компетентності, насамперед, є активність дитини в ігровій, предметно-практичній діяльності, спілкуванні та сформованості у неї базових якостей особистості.

Компетентність соціальна – вміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін. Здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; вміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них; здатність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності; здатність відчувати своє місце в системі стосунків людей і адекватно поводитися.

Метод аналізу продуктів діяльності. Передбачає аналіз продуктів образотворчої і конструктивної діяльності (малюнки, аплікації, об'ємні зображення, конструкції), музичної діяльності (виконавство і творчість у пісні, танці, грі на музичних інструментах), розповіді і казки, переказ відомих літературних творів тощо. Цей метод часто входить як складова частина в інші методи, наприклад, в експеримент. Цей метод іноді передбачає аналіз не тільки продукту, але і процесу його створення.

Мораль – система поглядів та уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку.

Моральна вихованість – система стійких морально-ціннісних мотивів, що виявляються у взаєминах дитини з ровесниками і дорослими, її поведінці загалом, яка ґрунтується на дотриманні моральних еталонів і норм.

Моральна норма – правило, зразок, припис, однаковою мірою адресоване для всіх, яке необхідно неухильно виконувати за будь-якої ситуації; проста форма моральних тверджень; вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральне виховання – процес формування суспільно значущих моральних уявлень, принципів, звичок поведінки, а також вироблення емоційно позитивного ставлення до моральних норм і здатності самостійно регулювати відповідно до них власну поведінку.

Моральний вибір – акт моральної поведінки, що має комплексну структуру (включає потреби, спонуки, цінності, мотиви, рішення вчинок, його результат і оцінку, в тому числі і самооцінку) та циклічний характер. Він містить у собі потенційну здатність до саморозвитку, яка реалізується при збагаченні досвіду моральної поведінки в ситуаціях вибору. Необхідність морального вибору виявляється тоді, коли обставини примушують ухвалити лише одне рішення за наявності кількох, причому кожне може бути оцінено з позицій добра або зла.

Моральний розвиток – поступальний процес свідомого оволодіння гуманістичними моральними цінностями. Метою морального розвитку особистості є мораль-

на культура – усвідомлено вироблений на основі гуманістичних традицій і постійно вдосконалюваний особистістю індивідуальний досвід морально цінного ставлення до світу, людини, до самої себе. Моральний розвиток – результат морального виховання, впливу навколишнього середовища і власного морального досвіду дитини.

Моральні цінності – поняття етики, яке відображає значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльнісно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів.

Моральність – вид практичної діяльності, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, суб'єктивними нормами та принципами.

Наполегливість – воляова якість, що допомагає вперто добиватись мети (проти-лежна – поступливість); чітке усвідомлення мети, її правильності, адекватності соціально значимим цінностям.

Обряд – певний спосіб передачі майбутнім поколінням певних ідей, норм поведінки, цінностей і почуттів.

Освітній простір – певна територія, яка пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певна частина соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюються окремо, – світовий освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, школи, шкільного класу тощо.

Особистісний потенціал – єдність взаємопов'язаних процесів становлення (природного розвитку), формування (внутрішнього прийняття соціально зумовлених культурних зразків) та вдосконалення («як саморуху» за Г.С. Костюком) внутрішнього світу дитини. Розвиток його зумовлений цілеспрямованою взаємодією соціокультурного середовища та внутрішнього світу і впливом на поведінку та побудову стосунків дитини з метою розвитку моральних орієнтирів, норм, якостей.

Пасивність – байдужість, безвинність, бездіяльність як наслідок – зневіра в собі, в своїх силах, в оточуючому світі.

Пізнавальна активність – це прагнення отримати знання про явища навколишнього світу; це і пізнавальна потреба, і пізнавальна діяльність, що нею спонукається (за М.І. Лісіною). Пізнавальна активність не є вродженою якістю: формування її здійснюється протягом усєї свідомої життєдіяльності людини. Рівень її розвитку залежить від індивідуально-психологічних особливостей і від умов виховання.

Психічний розвиток – закономірна зміна психічних процесів у часі, виражається у їх кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Розвиток психіки характеризується необоротним характером змін, спрямованістю і закономірністю. Реалізується у формі філогенезу й онтогенезу.

Психологічна компетентність батьків – передбачає наявність у батьків елементарних знань з основ вікової психології: закономірностей вікових особливостей даного періоду, її кризових моментів, що допомагає сформувати адекватне уявлення про реальні можливості і здібності своєї дитини та привести методи впливу і виховання відповідно до її психологічних особливостей.

Психологічна компетентність – передбачає наявність у батьків елементарних знань з основ вікової психології: закономірностей вікових особливостей даного періоду.

ду її кризових моментів, що допомагає сформувати адекватне уявлення про реальні можливості і здібності своєї дитини та привести методи впливу і виховання відповідно до її психологічних особливостей.

Психологічний клімат сім'ї – це емоційний настрій кожного із членів сім'ї, їх переживання, ставлення один до одного, до інших людей, до подій, які відбуваються навколо.

Психологічний супровід – збереження психічного і психофізичного здоров'я, попередження та подолання будь-яких форм психічного насилля, сприяння процесу соціалізації та засвоєння соціальних цінностей і механізмів життєтворчості.

Психолого-педагогічна компетентність батьків – готовність стати батьками (почуття материнства та батьківства); уявлення батьків про мету, завдання, зміст та засоби виховання; розуміння своєї ролі в житті дитини; базові знання з педагогіки та психології; інтерес до справ дитини (усвідомлення цінності сумісної діяльності, участі у справах дитини); усвідомлення впливу власних дій на розвиток і виховання дитини та ін.

Психолого-педагогічний супровід – взаємодія і співпраця дорослого і дитини, що спрямована на її самопізнання, пошук шляхів розуміння внутрішнього світу та системи міжособистісних стосунків.

Регулятивні механізми ціннісних орієнтацій дитини – це сукупність особистісних надбань вольової сфери дитини (здатність до ініціативності, цілеспрямованості та наполегливості), які забезпечують відповідний рівень прояву здатності старшого дошкільника регулювати свої дії згідно з власними ціннісними орієнтаціями, у різних специфічно дитячих видах діяльності.

Регуляція – це процес, який зумовлює напрям дій, вчинків і способи їх виконання.

Рефлексія – осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального та індивідуального способу існування; самоаналіз.

Розвивальне середовище – середовище, що має високий ступінь невизначеності та варіативності, сприяє активізації мислення, розвитку чуттєвого досвіду, перцептивних дій, творчої спостережливості, служить умовою естетизації творчої діяльності.

Розвиток моральної сфери особистості – процес набуття дитиною морального досвіду через освоєння заданих суспільством моральних зразків, що виробляються на основі базових етичних понять; інтегрована взаємодія моральної свідомості, моральних цінностей, моральних норм, моральних ПОЧУТТІВ емпатійних проявів у моральних взаєминах, моральній поведінці, вчинках і діях, в їх мотиваційній спрямованості в особистісній сфері, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки загалом. Привласнення (інтеріоризація) дитиною моральних норм їх перетворення у внутрішні «моральні інстанції», що реалізуються в поведінці, міжособистісних взаєминах і діяльності.

Рольова гра дітей – переважаюча для дітей дошкільного віку форма гри, в якій відбувається ігрове моделювання дітьми дій і взаємостосунків дорослих людей. Роль дорослого, яка береться дитиною, передбачає слідування певним, часто неявним правилам, за рахунок яких відбувається регулювання як виконання дій з предметами, так і взаємостосунків з іншими дітьми, які включені в групову гру. За рахунок виникнення сильних емоційних переживань, пов'язаних із змістом самої ролі, з якістю її виконання всіма учасниками гри, з реалізацією загального сюжету, досвід гри робить дуже істот-

ний вплив на розвиток особистості дитини. В її контексті відбувається формування найважливіших новоутворень цього періоду дитинства: оволодіння знаково-символічною функцією, розвиток уяви, становлення елементів до вільного контролю за поведінкою.

Самоактуалізація (від лат. *actualis* – дійсний, справжній), самореалізація – прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. У деяких напрямках сучасної західної психології самоактуалізація висувається на роль головного мотиваційного фактора, на протигагу біхевіоризму та фрейдизму, за якими поведінкою особистості рухають біологічні сили. Самоактуалізація припускає наявність сприятливих соціально-історичних умов.

Самопочуття дитини в сім'ї – важлива умова душевного здоров'я і нормального психічного розвитку дитини. На с. д. в. с. важливий вплив має характер сімейних взаємин, а це не тільки уважне ставлення до дитини, але і стосунки дорослих членів сім'ї один до одного, до інших дітей.

Саморегуляція – здатність людини керувати собою на основі сприймання та усвідомлення психічних процесів та своєї поведінки, а також регулювати свою активність та діяльність.

Самосвідомість – здатність сприймати себе зі сторони, розуміти своє значення для інших; усвідомлення й оцінка свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок, почуттів, бажань, інтересів.

Самоцінність дитинства – розуміння значущості, цінності, важливості періоду дитинства для становлення особистості; усвідомлення його скороминучого значення.

Світогляд – синтез узагальнених поглядів на оточуючий світ, на розвиток природи і суспільства. Формується під впливом соціальних умов, знань, життєвого досвіду, особливостей суспільного буття, емоційного сприйняття подій, явищ. Визначає осмислення ставлення особистості до оточуючого світу. Система поглядів на природу, суспільство і власне «Я».

Сензитивний період – період онтогенетичного розвитку, впродовж якого організм має підвищену чутливість до певного роду впливів і виявляється як фізіологічно, так і психологічно готовим до засвоєння нових форм поведінки і знань. Сензитивний період визначає межі оптимальних термінів становлення певних психічних функцій та форм діяльності і у такий спосіб визначає оптимальні строки ефективного навчання. В разі дефіциту подразників, адекватних сенситивному періоду, спостерігається затримка і відставання в розвитку відповідної функції. Тобто передчасне навчання або таке, що розпочинається запізно, є неефективним, що несприятливо позначається на розвитку психіки. Окрім психофізіологічної готовності організму дитини, зокрема її ЦНС і ВНД, та особливої чутливості до педагогічних впливів (виховних, розвивальних, навчальних), сенситивні періоди характеризуються відповідною спрямованістю дитячої активності.

Сім'я – це мікроколектив, в якому закладаються основи характеру і світогляд, моральні основи, естетичний та художній смак. У кожній сім'ї є свої обряди, звичаї, традиції, які сприятливо впливають на дітей.

Сімейне виховання – процес цілеспрямованого систематичного прищеплювання дітям соціально значущих форм поведінки і способів діяльності, система психолого-педагогічних впливів на розвиток мовлення й мислення дітей, на риси характеру,

світоглядні уявлення і поняття, а також на здатність до саморегуляції відповідно до моральних норм, прийнятих у суспільстві.

Смисл життя – цілісне уявлення особистості про своє призначення, вищу мету, фундаментальні засади власного буття, життєво значущі цінності.

Соціалізація – процес і результат включення дитини в соціальні відносини шляхом засвоєння і відтворення нею соціального досвіду, в результаті чого дитина засвоює стереотипи поведінки, норми і ціннісні орієнтації соціального середовища, в якому вона функціонує, стає особистістю і здобуває необхідні для життя знання, уміння, навички. Процес соціального розвитку людини, формування соціальних якостей особистості через засвоєння нею групових цінностей і норм.

Соціалізація особистості дошкільника – мета і результат виховання, спрямованого на пізнання дитиною світу людей, самого себе і свого місця у соціумі.

Соціальна ситуація розвитку – специфічні для даного віку, єдині та неповторні взаємини між дитиною і навколишнім середовищем (насамперед соціальним), які відображаються в її переживаннях і реалізуються в спільній діяльності з іншими людьми. Як зазначав Л.С. Виготський, соціальна ситуація розвитку обумовлює спосіб життя дитини, її «соціальне буття», у процесі якого нею набуваються нові якості особистості і психічні новоутворення.

Соціально-моральний розвиток – формування перших етичних норм, культури поведінки, вміння спілкуватися з однолітками і дорослими.

Соціокультурне середовище – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством протягом всієї історії духовні та культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, зокрема обумовлюють поведінку в сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Специфічно дитячі види діяльності – діяльність дитини з метою отримання певного продукту (будови, малюнка, аплікації тощо), який має відповідні задані якості. Основними її видами є конструктивна та зображувальна діяльність. Продуктивна дитяча діяльність формується в дошкільному віці і разом з грою має в цей віковий період вирішальне значення для розвитку психіки дитини, оскільки необхідність створення продукту тісно пов'язана з розвитком пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, практичних умінь і навичок. Розвиток дитячої продуктивної діяльності визначається наявністю у дитини вміння досягати необхідного результату як за заданим зразком, так і при створенні і послідовній реалізації власного задуму. Маленьких дітей привертає не стільки результат, скільки сам процес діяльності, але під впливом виховання і навчання поступово формується спрямованість на отримання результату в ході оволодіння власною діяльністю. Продукти дитячої діяльності значною мірою відображають уявлення дитини про довкілля і його емоційне ставлення до світу.

Спілкування дітей старшого дошкільного віку розвивається на основі потреби в доброзичливій увазі, співпраці, повазі дорослого при головній ролі прагнення і взаємоповазі. Здібності до спілкування у дітей розвиваються в процесі пізнання навколишнього соціального світу зі слів дорослих (нормативні знання про взаємодію людей), а також на основі особистого досвіду. Ключовим мотивом спілкування дитини

є особистісні мотиви, за умови прийняття дорослого, як цілісної особистості, що має певні знання, вміння і соціально-моральні норми, який може бути суворим і добрим старшим товаришем. Спілкування з дорослими й однолітками допомагає прищепити дошкільникам моральні цінності суспільства, сформуванню мотиваційну, інтелектуальну і комунікативну готовність до шкільного навчання. (М.І. Лісіна).

Спільна діяльність – відповідно до культурно-історичної теорії Л.С. Виготського, саме у спільній діяльності формуються всі специфічно людські психічні процеси. В спільній діяльності з дорослим дитина здатна до виконання тих дій, які самостійно вона виконати ще не може. Вони утворюють зону найближчого розвитку дитини, а на наступному етапі стають її індивідуальним надбанням. У кожному віковому періоді може бути виявлено свій основний, характерний для цього періоду, зміст спільної діяльності дитини з дорослим. У ранньому віці змістом спільної діяльності дитини з дорослим є предметна діяльність. Функція дорослого в ній полягає у наданні зразків предметних дій, які відтворюються дитиною.

Становлення особистості – засвоєння цінностей культури і формування на їх основі стійкої індивідуальної системи гуманістичних ціннісних орієнтацій, які детермінують поведінку і діяльність.

Стрес (від англ. *stress* – напруга, тиск) – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи.

Творча гра – діяльність, що має мотиви, мету, результат; у дошкільному дитинстві гра розглядається як провідний вид діяльності, тому що в ній створюється зона найближчого розвитку, проявляються та розвиваються психічні процеси і новоутворення дошкільного віку, відбувається оволодіння соціальним простором через спілкування з дорослим та однолітками. Специфіка творчих ігор полягає в тому, що вони колективні, не регламентовані дорослим, мають репродуктивний та творчий характер, тому проблема розвитку ігрової діяльності дітей розглядається як проблема поступового оволодіння засобами ігрової діяльності. Творча гра не є засобом отримання нових знань, вона, скоріше, служить механізмом переводу знань із рівня зовнішнього ознайомлення на рівень збагачення досвіду дитини. Такі ігри акумулюють механізми та правила діяльності, її зміст і форму, які дитина має присвоїти, зробити своїм надбанням протягом дошкільного дитинства.

Традиція – «передача будь-чого». Спадковий зв'язок поколінь, передача від старших до молодших соціальних ідей, знань, моральних норм і та ін.

Фасилітатор – фахівець, який не зацікавлений у підсумках обговорення, не представляє інтереси жодної з груп-учасників і не бере участі в обговоренні, але несе відповідальність за якісне виконання завдань.

Фасилітація (від англ. *facilitate* – допомагати, полегшувати, сприяти) – це організація процесу колективного розв'язання проблем у групі, який керується фасилітатором (ведучим, головуючим). Це одночасно процес та сукупність навичок, які дозволяють ефективно організувати обговорення складної проблеми без втрати часу та за короткий термін виконати усі заплановані дії із максимальним залученням учасників процесу.

Фасиліативність – згідно з дослідженням М. Казанжи, феномен «фасиліативність» є сукупністю емоційних, когнітивних, поведінкових та вольових утворень, що поєднуються в інтегральну властивість, яка виявляється у здатності допомагати іншій людині, сприяючи її розвитку. Встановлено, що особи, яким притаманна така властивість, як фасиліативність, мають високий рівень емпатії, для них характерна спрямованість до розуміння іншої людини, виражена соціальна інтуїція, легкість входження в соціальні контакти, яскрава експресивність, високий загальний рівень комунікативної креативності. Їм властиві також домінантність, сумлінність, безтурботність, сміливість, емоційна стабільність.

Формування вольової поведінки дитини – поступове посилення вимог до дитини, сприяння досягненню нею успіху в діяльності; заохочення прагнення і готовності дитини виявляти самостійність та ініціативу; поступовий перехід від завдань, пов'язаних із виконанням вимог дорослого за його прямими інструкціями, до творчих завдань за власним бажанням дитини; створення умов для реалізації провідної позиції дитини у творчій діяльності й на заняттях.

Формування моральної сфери особистості – цілеспрямований організований процес, що полягає у набутті дитиною морального досвіду в ході засвоєння встановлених у суспільстві моральних зразків, норм, цінностей, що вивчаються на основі опанування базових етичних понять.

Ціннісне ставлення – складний психологічний феномен, що визначає спрямованість особистості, зміст і характер її активності.

Ціннісні орієнтації – відносно стійка система цінностей, що виражається у здатності суб'єкта до цілісного переживання, усвідомлення явища або предмета й здійснення вибіркової оцінної діяльності. Ціннісні орієнтації є найважливішим структурним компонентом особистості, її «ядром», що характеризує не тільки засоби, за допомогою яких досягається мета, але і саму мету людської діяльності, більш того – його життєву позицію, її основний зміст.

Цінність – поняття, за допомогою якого визначають оцінку людиною об'єктивних чеснот і достоїнств навколишнього світу.

Чеснота – це схильність постійно чинити добрі справи; позитивна моральна властивість характеру людини, що визначається її волею і вчинками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Peterson C. Charakter strengths and virtues: A handbook and classification / C. Peterson, M. Seligman. Washington, DC : American Psychological Association, 2004. P. 689.
2. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.07 / Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2003.
3. Анненков В.П. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах промислово-економічного коледжу: дис... канд. пед. наук: 13.00.05; 13.00.01. Київ, 1996. 136 с.
4. Антологія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калиниченко и др. М. : Педагогика, 1988. 640 с.
5. Антонова Н.О. Психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності психолога : монографія / МОН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Слов'янськ : Видавець Маторін Б.І., 2010. 561 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти України : Науковий керівник: А.М. Богуш; кол. авт. : Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. [та ін.]. Київ : Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, 2012. 26 с.
7. Балл Г.О. Культурологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти : наук.-метод. зб. Київ : Наук. думка, 1998. 121 с.
8. Балл Г.О. Психологічні засади становлення гуманістично орієнтованої освіти (концепція комплексного дослідження). Актуальні проблеми психології : наук. записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип. 19. Київ : Наук. думка, 1999. 286 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. Видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
10. Біла І.М. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2009. 120 с.
11. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. : Просвещение, 1968. 224 с.
12. Боришевський М.Й. Сутність та генеза духовності. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За заг. ред. проф. С.Д. Максименка та канд. психол. наук С.О. Ладивір. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 5. Київ, 2008. С. 5–15.
13. Боришевський М.Й. Духовність у становленні та розвитку особистісного потенціалу людини. Актуальні проблеми психології. : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За заг. ред. проф. С.Д. Максименка та канд. психол. наук С.О. Ладивір. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 4. Київ, 2007. С. 4–15.
14. Братусь І., Гулевська-Черниш А., Лях Т. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини [методичні матеріали для тренера]. Практична психологія та соціальна робота. Київ, 2002. № 5. С. 36–48.

15. Вертепова І.Ю. Цінності як детермінанти становлення особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. Київ, 2003. Т. 5. Ч. 5. С. 68–72.
16. Виховання гуманних почуттів у дітей (Серія «Дитина замовляє розвиток») / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Тищенко, О. Вовчик-Блакитна, Ю.О. Приходько ; [за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк]. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 168 с.
17. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / [М.Й. Боришевський, Л.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.] ; за заг. ред. М.Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
18. Воспитание детей дошкольного возраста / под ред. Л.Н. Проколиенко. Київ : Рад. школа, 1990. 368 с.
19. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. 93 с.
20. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб. : Союз, 1997. 220 с.
21. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. М. : Изд. «Смысл», изд. «Эксмо», 2005. 512 с. (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
22. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб., 2002. С. 258–259.
23. Гурковська Т.Л. Особливості ціннісної сфери педагогів-дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 35–45.
24. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, І.М. Біла та ін.; за ред. Т.О. Піроженко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
25. Еколого-психологічне забезпечення якості життя : науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю.М. Швалба. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 98 с.
26. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : Колективна монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 208 с.
27. Етнопедагогіка. Ч. 1. Навч. посіб. / В.Б. Євтух, А.А. Марушкевич, Н.М. Дем'яненко, В.В. Черпак. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 149 с.
28. Жаровцева Т.Г. Виховний потенціал психолого-педагогічної культури сім'ї. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Випуск 1.37. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. С. 112–115.
29. Закон України «Про дошкільну освіту». Урядовий кур'єр. 2001. № 144. С. 1–9.
30. Запорожец А. В. Развитие интеллектуальных способностей у детей 6–7 лет. М. : Педагогика, 1996. 288 с.
31. Запорожец А.В. К вопросу об обучении, воспитании и развитии детей шестилетнего возраста. М. : Советская педагогика. 1973. № 1. С. 32–38.

32. Интеллектуальная одаренность и ее выявление у детей старшего дошкольного возраста / В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова, Л.Г. Черная. Київ : Знание, 1993. 60 с.

33. К проблеме формирования ценностных ориентации и социальной активности личности: сб. науч. трудов / под ред. В.С. Мухиной, 1979. М. 100 с.

34. Казанжи М.Й. Психологічні особливості осіб з різним типом фасилітативності: дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Одеса, 2007. 190 с.

35. Карабаєва І.І. Вести дорогою добра: соціально значущі моральні цінності старших дошкільників. Практичний психолог: Дитячий садок. 2017. № 6. С. 4–10.

36. Карабаєва І.І. Краса – це джерело, у якому ти бачиш себе, або формування у дошкільників ціннісного ставлення до прекрасного. Методична скарбничка вихователя. 2015. № 4. С. 44–47.

37. Карабаєва І.І. Лови виховний момент! Або формуємо цінності дошкільників у дитячому садку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 10. С. 17–23.

38. Карабаєва І.І. Особливості визначення рівня сформованості етичних інстанцій у старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2016. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С. 62–74.

39. Карабаєва І.І. Особливості сформованості ціннісних орієнтацій сучасних дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 63–75.

40. Карабаєва І. І. Особливості ціннісних орієнтацій сучасних старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2018. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 14. С. 158–167.

41. Карабаєва І.І. Теоретичні та методологічні основи проблеми функціонування етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим як чинника прийняття соціально значущих моральних цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН. Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 78–89.

42. Карабаєва І. Дитяче свято як засіб формування ціннісних орієнтацій дошкільників. Спеціалізований журнал «Практичний психолог: дитячий садок». 2014. № 2. С. 27–33.

43. Карабаєва І.І. Вивчення ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 111–123.

44. Карабаєва І.І. Виховання у старших дошкільників ціннісного відношення до предметного світу. Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля : зб. наук. пр. / Бердянський державний педагогічний університет ; укладач І.Г. Улюкаєва. Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. С. 97–103.

45. Карабаєва І.І. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагога та дошкільника в процесі формування ціннісного ставлення дитини до оточення. Актуальні проблеми психоло-

гії : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 91–102.

46. Карабаєва І.І. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія дорослого з дитиною як чинник прийняття дошкільником соціально значущих моральних цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОР Іванової М.А. 2017. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 13. С. 82–94.

47. Карасьова К.В. Характеристика прояву ціннісних орієнтирів старших дошкільників у рольовій взаємодії з однолітками. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 120–133.

48. Карасьова К.В. Актуалізація ціннісних орієнтирів старших дошкільників у їх реальних та ігрових стосунках. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля». 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 123–131.

49. Карасьова К.В., Піроженко Т.О. Самодіяльні ігри дитини. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

50. Карасьова К.В. Актуалізація ціннісних орієнтирів старших дошкільників у їх реальних та ігрових стосунках. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 120–134.

51. Карасьова К.В. Розвиток ціннісних орієнтирів старших дошкільників у самодіяльній грі. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 102–113.

52. Карасьова К.В. Характеристики прояву ціннісних орієнтирів старших дошкільників у сюжетно-рольовій грі. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. Т. VI. Психологія обдарованості. Вип. 6. С. 57–63.

53. Карнаух Л.П. Сім'я як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення. Наука і освіта: Педагогіка. 2011. № 4. С. 181–184.

54. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук. метод. посіб. / наук. ред. О.Л. Кононко. Київ : «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.

55. Компас у світі ціннісних орієнтацій дошкільника : навч. посіб. / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, Л.І. Соловійова та ін. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 56 с.; іл.

56. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. Київ : Знання, 1963. 69 с.

57. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.

58. Котирло В.К. Гра, навчання та праця в житті дошкільника. Київ : Знання, 1968. 46 с.

59. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. Київ : Радянська школа, 1971. 199 с.

60. Котырло В.К., Титаренко Т. М. Роль дошкільного виховання в формуванні особистості. Київ : Знання, 1977. 48 с.
61. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання : [Навчальний посібник]. Київ : Знання, 2006. 324 с. (Серія «Навчально-методичний комплекс з педагогіки»).
62. Кулачківська С.Є. Віковий аспект психічного розвитку дитини-дошкільника. Психічний розвиток дитини-дошкільника : навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закл., студ. сер. і вищ. пед. закл., батьків / С.Є. Кулачківська (наук. ред.), С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко [та ін.]. Київ : Світич, 2004. 75 с. (Б-ка журн. «Дошк. виховання»). Бібліогр. : С. 74. (Бібліотека журналу «Дошкільне виховання»).
63. Кульчицкая Е.И., Моляко В.А. Сирень одаренности в саду творчества. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 316 с.
64. Курочкіна І.М. Про культуру поведінки й етикет. Дошкільне виховання. 2003. № 10. С. 31–43.
65. Кучерявий І.Т., Клепиков О.І. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: навч. посібник. Київ : Вища шк., 2000. 288 с.
66. Ладивір С.О. Оволодіння дошкільниками гуманістичними цінностями в процесі взаємодії з близькими дорослими. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 113–125.
67. Ладивір С.О. Підвалини щасливого дитинства. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 116–126.
68. Ладивір С.О. Русійні чинники повноцінного розвитку дитини. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : ТОВ «Срібна хвиля», 2016. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С. 95–106.
69. Ладивір С.О. Ціннісні джерела «золотого віку». Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 140–155.
70. Ладивір С.О. Поле ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Спеціалізований журнал «Вихователь-методист дошкільного закладу». 2015. № 8. С. 11–15.
71. Ладивір С.О. Інтеграційний підхід організації процесу прищеплення дітям дошкільного віку базових цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 148–167.
72. Ладивір С.О. Психологічний супровід індивідуального розвитку дитини. Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля : зб. наук. пр. / Бердянський державний педагогічний університет ; укладач І.Г. Улюкаєва. Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. С. 140–148.
73. Ладивір С.О. Родинні джерела духовності. Дошкільне виховання. 2012. № 5. С. 8–13.

74. Ладивір С.О. Супровід розвитку дитини на засадах гуманного підходу. Практичний психолог: дитячий садок. 2013. № 8. С. 17–22.
75. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. 3-е изд. М. : Издательство Московского университета, 1972. 573 с.
76. Макаренко А.В. Роль сім'ї у формуванні соціального здоров'я дитини. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. Вип. 14. Частина III. Київ : Вид-во НПУ імені В.П. Драгоманова, 2012. С. 71–76.
77. Максименко С.Д. Генетическая психология: Методологическая рефлексия проблем развития в психологии. М. : Рефлбук ; Київ : Ваклер, 2000. 320 с.
78. Максименко С.Д. Особистість: Проблема структури (генетичний аспект). Актуальні проблеми сучасної психології : наук. записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип. 23. Київ : Нора-друк, 2003. С. 3–14.
79. Максимець С.М. Вплив емпатійності на соціально-психологічну адаптацію майбутніх учителів: дис. ...канд. псих. наук: 10.00.01. Одеса, 2001. 189 с.
80. Мельник І.С. До проблеми дослідження емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до творчості. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 8. С. 178–187.
81. Мельник І.С. Особливості спостереження як методу вивчення взаємин у групі дітей дошкільного віку. Вісник Інституту розвитку дитини: Збірник наукових праць. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 14. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. С. 146–152.
82. Мельник І.С. Місце творчості у структурі цінностей дітей дошкільного віку. Педагогічні науки та освіта: збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. Вип. X. Дошкільна освіта. С. 125–132.
83. Мельник І.С. Характеристика методів діагностики емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до творчості у специфічно дитячих видах діяльності. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 190–198.
84. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О.Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко. Київ : Світич, 2009. 208 с.
85. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості. Обдарована дитина. Київ : Атопол, 2004. № 6. С. 2–9.
86. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма. Соціальна психологія. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2004. № 2 (4). С. 140–145.
87. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста / В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова, Л.Г. Черная. Київ : Знание, 1993. 104 с.
88. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2004. 248 с.

89. Панько Е.А., Чеснокова Е.П. Психологическое здоровье дошкольника: как обрести его в семье : пособие. Минск : БГАТУ, 2011. 44 с. (Серия «Школа осознанного родительства»).

90. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. СПб.: Речь, 1997. 256 с.

91. Піроженко Т.О. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 213–236.

92. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. Виховуємо дитину – зростаємо як батьки : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 168 с.

93. Піроженко Т.О. Особистісний потенціал дошкільника: умови розвитку в сучасному суспільстві. Дошкільне виховання. 2012. № 1. С. 8–15.

94. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника – перспективи розвитку: навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

95. Піроженко Т.О. Актуалізація ціннісно-сислової сфери особистості при переході дитини від дошкільної до початкової освіти. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 155–166.

96. Піроженко Т.О. Дитинство як цінність: минуле та сучасне в дослідженнях психологічної науки. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Вип. 16. С. 4–21.

97. Піроженко Т.О. Діяльнісна природа творчої активності дошкільника. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [за ред. В.О. Моляко]. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2010. Т. XII. Вип. 10. С. 264–271.

98. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини як фактор вибору стратегії міжособистісного спілкування. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Вип. 15. С. 3–20.

99. Піроженко Т.О. Психолого-педагогічні чинники вибору дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А. 2017. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 13. С. 115–129.

100. Піроженко Т.О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 10. С. 4–7.

101. Піроженко Т.О. Ціннісні орієнтації дітей старшого дошкільного віку в сьогоденних реаліях життя. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 172–186.

102. Піроженко Т.О., Ладивір С.О. Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини. Дошкільне виховання. 2010. № 6. С. 4–9.
103. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в ігровій та навчальній діяльності в освітній системі «Радість розвитку». Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. Т. 2. № 1. DOI :<https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-1>. (Дата звернення 20.05.2020).
104. Піроженко Т.О. Загальнолюдські цінності як простір оцінювання дитиною оточуючої дійсності. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. Т. VI. Психологія обдарованості. Вип. 6. С. 140–149.
105. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : наук.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 140 с.
106. Піроженко Т.О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України/ [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 212–223.
107. Піроженко Т.О., Карасьова К.В., Соловійова Л.І. Ціннісні орієнтації дитини: тенденції розвитку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. Т. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 25. С. 356–369.
108. Піроженко Т.О., Ладивір С.О., Карасьова К.В., Соловійова Л.І. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України./ [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : ГНОЗІС. 2011. Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. Ч. 7. С. 142–150.
109. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. Психологічні чинники становлення відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку. Дошкільна освіта : наук.-практ. журнал ЗОІППО. 2010. № 2 (28). С. 68–73.
110. Піроженко Т.О., Байер О.М. Вплив самооцінки на розвиток саморегуляції дошкільників. Дошкільна освіта : наук.-практ. журнал ЗОІППО. 2012. № 2 (8). С. 23–26.
111. Пісарєва О.В. Виявлення первинних ціннісних орієнтацій в спілкуванні з однолітками. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 224–232.
112. Пісарєва О.В. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 236–247.
113. Пісарєва О.В. Формування у старших дошкільників ціннісних орієнтацій у спілкуванні з однолітками. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 187–197.

114. Пісарєва О.В. Ціннісні орієнтації спілкування та формування комунікативної поведінки дошкільника. Актуальні проблеми психології : зб. наук.пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 166–175.
115. Пісарєва О.В. Виявлення первинних ціннісних орієнтацій старшого дошкільника в спілкуванні з однолітками. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 224–232.
116. Пісарєва О.В. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 236–247.
117. Полищук Е.Н. Семья в системе факторов формирования мировоззренческих представлений у детей старшего дошкольного возраста. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Вип. 1.37. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. С. 338–341.
118. Портницька Н.Ф. Від наслідування до творчості. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Рута, 2006. С. 54–75.
119. Прийняття дитиною цінностей : посіб. / Піроженко Т.О. та ін. ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.
120. Проскура Е.В. Развитие познавательных способностей дошкольников /под ред. Л.А. Венгера. Київ : Рад. школа, 1985. 127 с.
121. Моляко В.А., Кульчицкая Е.И., Литвинова Н.И. Психологические вопросы выявления одаренности. Київ : Знание, 1992. 56 с.
122. Реалії вибору соціально значущих цінностей: посіб. / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, І.І. Карабаєва [та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 64 с.
123. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1996. 236 с.
124. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації: колективна монографія / за науковою редакцією професора Л.О. Калмикової, професора Г.О. Хомич. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 472 с.
125. Рокіч М. Методика изучения ценностных ориентаций. Лучшие психологические тесты. Петрозаводск, 1992. С. 112–114.
126. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. М. : Изд-во АПН СССР, 1958. 148 с.
127. Руденко Ю.Д., Губко О.Т. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ : МАУП, 2007. 384 с.
128. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 9. «С». 806 с.
129. Соловйова Л.І. Аби ціннісні орієнтації стали регуляторами поведінки дитини. Практичний психолог: дитячий садок. 2018. № 3. С. 4–10.
130. Соловйова Л.І. Довільна поведінка і вибір: взаємозв'язок та прояви у дошкільному віці. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені

Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2016. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С. 123–135.

131. Соловйова Л.І. Довільна поведінка як чинник прийняття дитиною соціально значущих цінностей: теоретичний аспект проблеми. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 211–222.

132. Соловйова Л.І. Допомагаємо дитині набути ціннісних орієнтацій. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 10. С. 30–31.

133. Соловйова Л.І. Дослідження регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 247–259.

134. Соловйова Л.І. Характеристика довільної поведінки як чинника прийняття старшими дошкільниками соціально значущих цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А. 2017. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 13. С. 151–159.

135. Соловйова Л.І. Формуємо цілеспрямованість та наполегливість у дошкільників: оптимізація взаємодії з дорослим. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015. № 9. С. 14–20.

136. Соловйова Л.І. Індивідуальні особливості розвитку вольової поведінки старших дошкільників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 232 с. Бібліогр. : С. 178–203.

137. Соловйова Л.І. Прояви регулятивної дії цінностей у діяльності старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 136–149.

138. Соловйова Л.І. Термінальні та інструментальні цінності дітей старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 162–178.

139. Соловйова Л.І. Цінності дитини: шляхи привласнення в дошкільному віці. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2018. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 14. С. 262–276.

140. Соловйова Л.І. Шляхи активізації регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 220–229.

141. Піроженко Т.О., Соловйова Л.І., Хартман О.Ю. Соціально значущі цінності в життєдіяльності майбутнього школяра : метод. рек. / за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 32 с.

142. Піроженко Т.О., Карасьова К.В. Ігрова діяльність дошкільника : навч.- метод. посібник. Київ : Генеза, 2013. 96 с.
143. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / [Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.
144. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. Шлях освіти. 2002. № 4.
145. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти томах Т. 1. Київ : «Рад. школа», 1976. 654 с.
146. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : метод. рек. / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О. Піроженко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.
147. Творча діяльність в ускладнених умовах / Моляко В.О., Коваленко А.Б., Мойсеєнко Л.А., Семиченко В.А., Третяк Т.М. та ін.; за загал. ред. В.О. Моляко. Київ : Освіта України, 2007. 308 с.
148. Титаренко Т.М. Нравственное воспитание дошкольников в семье / [под ред. В.К. Котырло]. Київ : Рад. школа, 1985. (Б-ка для родителей). 95 с.
149. Токарева Л.Д. Моральний розвиток дошкільника в сучасній сім'ї. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ: БДПУ, 2010. № 3. С. 68–73.
150. Токарева Л.Д. Привласнення термінальних і інструментальних цінностей як процес становлення особистості дитини дошкільника в умовах сім'ї. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 176–196.
151. Токарева Л.Д. Специфіка взаємодії дорослого і дитини-дошкільника у прийнятті ціннісних орієнтирів в умовах сім'ї. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 210–222.
152. Токарева Л.Д. Специфіка прояву термінальних і інструментальних цінностей старшого дошкільника в сім'ї. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2018. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 14. С. 304–318.
153. Токарева Л.Д. Спрямованість дорослого на вибір соціально значущих цінностей у дітей старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А. 2017. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 13. С. 178–190.
154. Токарева Л.Д. Формування моральних уявлень дошкільника у взаємодії з батьками. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 249–266.

155. Токарева Л.Д. Формування у дітей дошкільників ціннісних орієнтирів. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 252–264.

156. Токарева Л.Д. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 280–298.

157. Токарева Л.Д. Ціннісні орієнтації дошкільника та його мотиваційна складова. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2016. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С. 155–165.

158. Токарева Л.Д. Особливості надбання дошкільником морального досвіду. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 277–296.

159. Токарева Л.Д. Ціннісні орієнтації сучасних батьків. Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля : зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету / укладач І.Г. Улюкаєва. Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. С. 250–256.

160. Федорчук О.І. Батьківська безвідповідальність як чинник деструктивної поведінки дошкільника. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2018. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 14. С. 318–331.

161. Федорчук О.І. Відповідальність в комплексі ціннісних орієнтацій майбутнього педагога. *International Journal of Education and Science*. Vol. 2, No. 2, 2019. P. 42. DOI:10/26697//ijes.2019.2.28.

162. Федорчук О.І. Внутрісімейне спілкування як чинник привласнення дитиною цінностей співжиття. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 207–220.

163. Федорчук О.І. Дружба як цінність, або Як навчити дитину контактувати з одноплітками. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2019. № 3. С. 19–22.

164. Федорчук О.І. Основи сімейної соціалізації дошкільника. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків: КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Т. IV: Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 222-235.

165. Федорчук О.І. Психолого-педагогічні умови прийняття дитиною соціально значимих цінностей. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2017. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 13. С. 190–199.

166. Федорчук О.І. Роль сім'ї в привласненні дитиною базових цінностей співжиття. Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи: збірник наукових

праць / за заг. редакцією Г.В. Беленької, В.І. Бондар, І.М. Шоробури. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2020. С. 393–403.

167. Федорчук О.І. Ціннісні орієнтації як особистісні передумови здатності до процесу фасилітації у майбутніх педагогів. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 264–279.

168. Федорчук О.І. Батьківська відповідальність як важлива складова структури феномену батьківської культури. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2016. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С. 165–176.

169. Федорчук О.І. Відповідальність як значима складова особистісної зрілості майбутнього педагога. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 275–283.

170. Федорчук О.І. Батьківська відповідальність за соціальну адаптацію дитини до шкільного життя. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2011. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. С. 317–328.

171. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. колектив: Кононко О.Л., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохій З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Терещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. Київ : «Імекс-ЛТД». 260 с.

172. Хартман О.Ю. Соціально-психологічний аналіз життєвих цінностей батьків дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Київ : «Срібна хвиля», 2014. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 10. С. 279–291.

173. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / М-во освіти УРСР ; Наук.-дослід. ін.-т педагогіки ; за заг. ред. С.А. Литвинова. Київ : «Радянська школа», 1961. 651 с.

174. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 248 с.

175. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии / [оформление обложки А.А. Олексенко, С.А. Шапиро]. СПб. : Издательство «Лань», 1997. 192 с.

176. Эльконин Д.Б. Детская психология. М.: ИЦ Академия, 2008. 384 с.

177. Эльконин Д.Б. Психология игры : монографія. М. : Педагогика, 1978. 304 с.

178. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2005.

ДОДАТКИ

Додаток А

Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника¹

Метод: бесіда.

Мета: виявлення змістовних та структурно-функціональних характеристик ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку.

Матеріал: 17 сюжетних картинок у графічному, чорно-білому виконанні за характеристиками ціннісних орієнтацій: сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші.

Порядок проведення. Психолог викладає перед дитиною 17 сюжетних картинок.

За поданими картинками проводиться бесіда з дитиною.

Зміст кожної картинки відображає ту чи іншу цінність (табл.).

Таблиця

№ картинки	цінність	№ картинки	цінність
1	сім'я	10	самостійність
2	щастя	11	допитливість
3	здоров'я	12	творчість
4	дружба	13	цілеспрямованість
5	співпереживання	14	впевненість
6	краса природи	15	сміливість
7	краса мистецтва	16	наполегливість
8	краса техніки	17	гроші
9	зовнішня краса людини		

¹ Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі: навч.-метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 248 с.

1 серія

Інструкція. «(Ім'я дитини), перед тобою картинки. Художник зобразив те, що є для нього важливим у житті. Уважно їх розглянь та вибери картинку про:

Сім'ю. Що означає це слово?

Далі після кожного називання дитині цінності її просять пояснити це поняття:

„Що означає це слово? (Поясни, як ти це розумієш? Що це таке?)”.

Щастя. Здоров'я. Дружбу. Співпереживання. Красу природи. Красу мистецтва. Красу техніки. Зовнішню красу людини. Самостійність. Допитливість. Творчість. Цілеспрямованість. Впевненість. Сміливість. Наполегливість. Гроші.»

Під час бесіди з дитиною психолог фіксує у протоколі її відповіді.

Інтерпретація та обробка результатів:

Після проведеної бесіди у бланку методики (1 серія) психолог виставляє бали за виконання:

«1» бал – не вибирає картинку відповідно до названої цінності, не пояснює її змісту;

«2» бали – вибирає картинку (передбачену психологом, або робить інший вибір) та пояснює зміст цінності відповідно до ситуації, яка намальована на картинці та / або значення слова;

«3» бали – вибирає картинку (передбачену психологом, або робить інший вибір) та дає найбільш повне визначення змісту цінності.

2 серія

Інструкція. «(Ім'я дитини), відбери 8 найголовніших для тебе картинок. Послідовно їх виклади».

Під час бесіди з дитиною психолог фіксує у протоколі її вибір: у відповідному вікці ставить цифру, яка відповідає порядковому номеру обраної картинки.

Інтерпретація та обробка результатів:

Після проведеної бесіди у бланку методики (2 серія) психолог позначає вибір дитини:

«0» балів – не відбирає картинку;

від «1» до «8» балів – відбирає картинку (фіксує порядковий номер вибору дитиною картинки).

За результатами обробки 1 серії методики психолог визначає рейтинг знаних цінностей (обізнаність дитини у змісті цінностей). Останнім етапом обробки даних є створення «поля цінностей» (найближчого, віддаленого і далекого) як кожної дитини, так і групи дошкільників. У найближче поле об'єднуються цінності, які отримали максимальне число виборів дітей. У далеке – цінності з мінімальною кількістю дитячих виборів.

Протокол обстеження

Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника

ЗДО № _____ Група _____ Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____ Дата _____

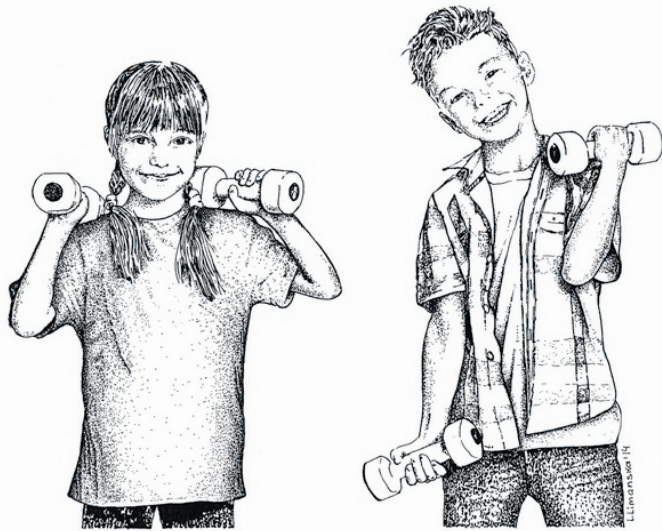
№	Картинки	Пояснення дитини	Вибір
1	сім'я		
2	щастя		
3	здоров'я		
4	дружба		
5	співпереживання		
6	краса природи		
7	краса мистецтва		
8	краса техніки		
9	зовнішня краса людини		
10	самостійність		
11	допитливість		
12	творчість		
13	цілеспрямованість		
14	впевненість		
15	сміливість		
16	наполегливість		
17	гроші		

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

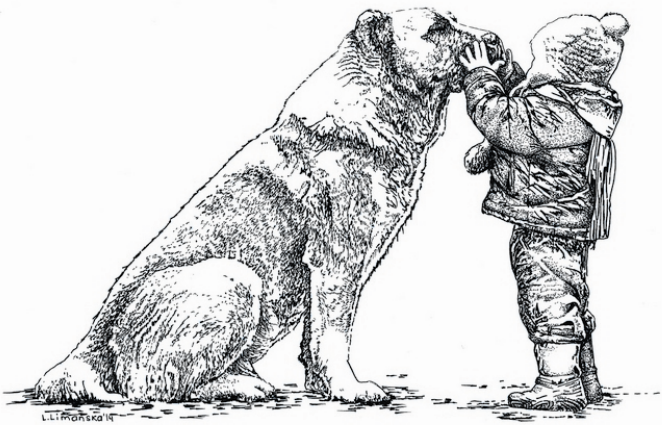
12

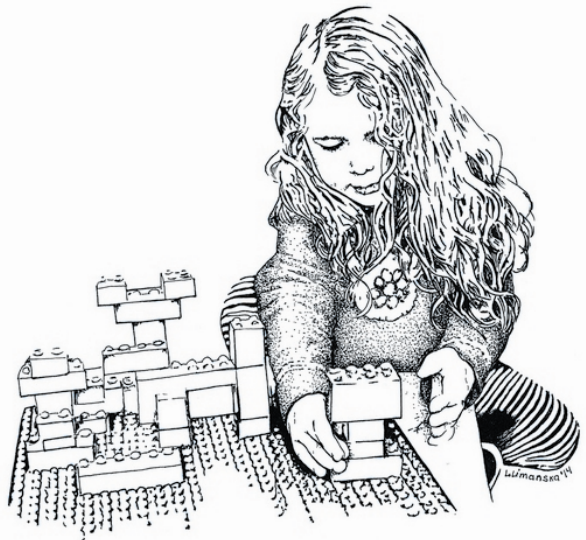
13

14

15

16

17

Створюємо особисту сторінку для «КНИГИ ПРО ВАЖЛИВІ РЕЧІ»

Метод аналізу продуктів діяльності

Мета: виявлення рівнів сформованості творчої уяви дитини старшого дошкільного віку в зображувальній та мовленнєвій діяльності.

Матеріал: альбомний аркуш паперу А4, олівці, фломастери, кольорова крейда тощо.

Інструкція 1. «(Ім'я дитини), пропоную тобі створити особисту сторінку для КНИГИ про ВАЖЛИВЕ. Намалюй на аркуші те, що ти вважаєш найголовнішим, найважливішим у житті. Розкажи, що ти будеш малювати».

Після завершення малювання дорослий додає запитання пояснювального характеру залежно від змісту малюнка та пропонує додати до розповіді початок подій та її продовження. Відповіді та розповідь дитини фіксується у протоколі дослівно.

Інструкція 2. «(Ім'я дитини), розкажи, що було до початку твоєї історії на малюнку та що буде після завершення події, котра намальована».

Інтерпретація та обробка результатів:

За результатами виконання дитиною завдання у протоколі виставляються бальні оцінки та визначаються рівні сформованості її творчої уяви у створенні малюнка.

«1» бал – Не приймає завдання на побудову образу уяви за темою – не малює.

«2» бали – Малює так, що виходить схематичне контурне зображення, у якому немає деталей, не використовує всю кольорову гаму.

«3» бали – Малює так, що виходить зображення предмета з різними деталями, використовує кольорову гаму 50/50.

«4» бали – Зображує окремий об'єкт і включає отриманий об'єкт в уявний сюжет, використовує більшу частину кольорової гами.

«5» балів – Малює сюжет із кількома об'єктами, використовує всю кольорову гаму.

За результатами виконання дитиною завдання у протоколі виставляються бальні оцінки та визначаються рівні сформованості її творчої уяви у створенні розповіді.

«1» бал – Не приймає завдання на створення творчої розповіді за особистим малюнком. Словниковий запас низький, зв'язне мовлення – телеграфний стиль (слова-назви предметів або дій, без пояснень причин та наслідків).

«2» бали – Розповідає схематично. Зв'язне мовлення складається з 3–4 речень без пояснень причин та наслідків).

«3» бали – Складає зв'язну розповідь з елементами опису деталей.

«4» бали – Складає зв'язну розповідь з елементами опису деталей. Привносить у розповідь пояснення, визначення причинно-наслідкових зв'язків, елементів уявного продовження сюжету поза намальованим особистим зображенням.

«5» балів – Зв'язна розповідь має елементи діалогу та монологу, опис деталей та пояснень причинно-наслідкових відношень між об'єктами малюнка. Легко складає творчу розповідь за пропозицією, що було до та після зображеного на малюнку.

Критерії оцінювання рівня сформованості творчої уяви у створенні малюнка чи розповіді:

Показник	Оцінка, бали
Не приймає завдання на створення творчої розповіді за особистим малюнком. Словниковий запас низький, зв'язне мовлення – телеграфний стиль (слова-назви предметів або дій, без пояснень причин та наслідків).	1
Розповідає схематично. Зв'язне мовлення складається з 3–4 речень без пояснень причин та наслідків).	2
Складає зв'язну розповідь з елементами опису деталей.	3
Складає зв'язну розповідь з елементами опису деталей. Привносить у розповідь пояснення, визначення причинно-наслідкових зв'язків, елементів уявного продовження сюжету поза намальованим особистим зображенням.	4
Зв'язна розповідь має елементи діалогу та монологу, опис деталей та пояснень причинно-наслідкових відношень між об'єктами малюнка. Легко складає творчу розповідь за пропозицією що було <i>до</i> та <i>після</i> зображеного на малюнку.	5

Додаток В

Діагностика рівнів прояву ціннісних орієнтації дітей під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках

Метод: невключене спостереження.

Мета: з'ясувати рівень прояву ціннісних орієнтації дітей старшого дошкільного віку під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках у процесі сюжетно-рольових ігор.

Порядок проведення: психолог спостерігає за проявом реальної та ігрової поведінки старших дошкільників у процесі сюжетно-рольових ігор. Бланк заповнюється на кожну дитину окремо. У бланку психолог фіксує:

1. Дату спостереження за грою; назву сюжету гри; ім'я та прізвище дитини; роль або ролі, які вона виконувала під час гри. 2. Показники та оцінки рівнів прояву ціннісних орієнтацій дітей під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках за такими параметрами:

Сім'я, здоров'я, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, гроші:

– не бере участі у виборі сюжету та розподіленні ролей, бере на себе ролі запропоновані іншими учасниками гри (*Катя Ж.: «А мені, мені, що робити? Саша А.: «Ти ж медсестра! Ось, дай хворим картки.»*) – **один бал**;

– самостійно обирає роль та розігрує відповідно до ігрового задуму, спираючись на власний досвід (*Саша П.: «Моя мама подивиться на мене по телевізору і скаже, що я справжня зірка.»*) – **два бали**;

– організовує гру за обраним сюжетом, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату гри (*Даня П.: «Дивіться, який цікавий матеріал я записав на камеру про наш Будинок моди. Буде що показувати по телевізору.»*) – **три бали**.

Самостійність:

- виконує ролі, запропоновані іншими учасниками гри (Ваня А.: «Катя нехай заводить хворих у кабінет лікаря. Катя Ж.: «Ну, добре.») – **один бал**;
- вибирає та визначає їх зміст ролі, в яких проявляє самостійність («Я хочу бути радистом, щоб приймати та передавати повідомлення.») – **два бали**;
- вибирає ролі, в яких проявляє відповідальність за дії інших учасників гри та за саму гру (Ваня А.: «Ура, я – капітан! Необхідно набрати команду для плавання.») – **три бали**.

Щастя:

- роль має негативний зміст, спрямована на знищення спільної гри («А я буду бандитом і все вам тут розкидаю.») – **один бал**;
- рольова поведінка має позитивний характер, спрямована на партнерів по грі та досягнення результату (Ваня А.: «Я буду роздавати медичні картки, я це вмю. А Катя нехай заводить хворих у кабінет лікаря.») – **два бали**;
- роль носить позитивний характер та спрямована на спільний результат (Саша А.: «Я буду лікарем, щоб допомагати хворим.») – **три бали**.

Дружба:

- розіграє ролі самостійно, не хоче гратися разом з іншими дітьми (дитина самостійно розіграє власні сюжети) – **один бал**;
- виконує ролі, в яких проявляється дружнє ставлення до інших учасників гри (Вероніка: «Я буду твоєю мамою і допоможу тобі приготувати вечерю.») – **два бали**;
- виконує ролі, в яких дружні стосунки є змістом рольової поведінки (Ваня А.: «Наближається шторм. Наказую радисту – підтримувати зв'язок, рульовому – швидко йти до найближчого берега, всім іншим – чекати в каютах, а лікарю – слідкувати за здоров'ям людей під час шторму.») – **три бали**.

Цілеспрямованість:

- виконання ролі не спрямоване на результат, ролі не об'єднані спільним сюжетом (незакінчені або кругові сюжети) – **один бал**;
- виконання ролі спрямоване на здійснення сюжету (дитина закінчує розігрування ролі при логічному завершенні сюжету, але не завжди спільно з однолітками) – **два бали**;
- виконання ролі завжди спрямоване на здійснення сюжету (дитина погоджує зміни сюжету та рольову поведінку з однолітками, щоб досягнути спільного результату) – **три бали**.

Сміливість:

- виконує ролі в яких проявляється бажання бути захищеним (зайчик, маленька мишка, маленька дитинка) – **один бал**;
- виконує ролі та рольові дії, в яких проявляє сміливість (Вероніка: «Я стережу ваших доньок. Ілля, забери руки, відійди.») – **два бали**;
- виконує ролі, у яких сміливість є рольовою характеристикою («рятівник, пожежник, лікар») – **три бали**.

Наполегливість:

- не наполягає на виконанні бажаної ролі, погоджується на виконання будь-якої ролі (Катя Ж.: «А мені, мені, що робити?») – **один бал**;
- наполягає на виконанні бажаної ролі або розіграє її самостійно (Саша А.: «Я буду стоматологом тому, що вчора був у зубного лікаря і знаю, що він робить. А коли я виросту, то теж стану лікувати дітям зуби.») – **два бали**;

– переконує учасників гри у необхідності надання бажаної ролі у процесі зміни сюжету або появи нової цікавої ролі (Даня П.: «Можна буду водієм?»; Даша А.: «Нам не треба водій. Для чого він нам?»; Даня П.: «Водій може перевозити бандеролі та вчасно доставляти вантажі.»; Олена Б.: «Дуже добре! Даня буде допомагати, бо важко розносити бандеролі самій.») – **три бали**.

Творчість:

– відтворює запропоновані іншими дітьми сюжети (Ілля: «Будемо будувати дім – ти будеш возити кубики». Іра: «Добре, я везу для тебе кубики.») – **один бал**;

– розширює свої ролі новою рольовою поведінкою (Вероніка: «Давай будемо уявляти, що машини – це коляски!») – **два бали**;

– наповнює спільні сюжети новими сюжетними лініями та ролями (Назар: «А у нас танк. Я вогонь пускаю – «Бабах!». Вибігає з машини, розставляє руки як крила: «Я на літаку, а ви там – на землі – такі маленькі.») – **три бали**.

Допитливість:

– не звертає уваги на нові сюжети та ролі, грає за відомим сюжетом (Карина: «Можна я буду з вами гратися?»; Назар: «Ні, ми будемо гратись самі. Відійди, не бачиш, що ми вже на тебе наїхали.») – **один бал**;

– в процесі розігрування сюжету сприймає нові знання, засвоює нову рольову поведінку (Карина: «Це наш зайчик, він поїде до нас на дачу». Венера: «Добре. Він їсть моркву, а на дачі її багато». Вероніка: «А що він п'є? Мабуть, молочко, бо він ще маленький. Почекайте, я візьму зайчикові молока.») – **два бали**;

– сприймає та передає нові знання під час розгортання сюжету, скеровує рольову поведінку та сюжет згідно з новим змістом (Вероніка: «Насправді, цей пісок чарівний, з нього можна зробити Казковий замок. Бери стільки піску, скільки тобі потрібно, давай будувати місто для чарівників?») – **три бали**.

Співпереживання:

– передає через роль тільки свої переживання (Венера: «Вони погані й у них багато мікробів. Від них можна захворіти. Давайте їх знищимо?») – **один бал**;

– вміє передавати свої переживання та переживає за інших (Ярослава: «Не треба вбивати мурашок, йдіть геть звідси») – **два бали**;

– виконує ролі, у яких співпереживання є рольовою характеристикою (Ваня А. при виконанні ролі капітана опікується здоров'ям команди та пасажирів: «Треба швидко приготувати кашу, бутерброди і сік, щоб нагодувати команду.») – **три бали**.

Впевненість:

– не ініціює рольову поведінку або погоджується на запропоновані іншими дітьми ролі (Венера: «Давай я тебе розчешу?»; Карина: «Давай», сідає на стільчик біля дзеркала.) – **один бал**;

– часто звертається за допомогою до однолітків, змінює власну рольову поведінку за бажанням інших гравців (Вероніка: «Ксюша, ти чого ходиш за нами як собачка?»; Ксенія змінює рольову поведінку та починає бігати й гавкати як цуценя.) – **два бали**;

– самостійно ініціює рольову поведінку, погоджує свої рольову поведінку з іншими учасниками гри (Іра: «Вероніко, я теж хочу бути мамою. Можна взяти наших доньок і покласти в коляски.» Іра пропонує Вероніці взяти вантажні машини та покласти у кузов, ніби у коляски, доньок. Іра: «Вероніка пішли гуляти з доньками до парку!») – **три бали**.

Дата _____
 ЗДО № _____
 Група _____
 Назва сюжету гри _____

Бланк фіксації результатів спостереження рівнів прояву ціннісних орієнтації дітей під час їх рольової активності різної спрямованості у реальних та ігрових стосунках

Ім'я та ініціали дитини _____
 Назви ролей _____

Показники		Бали	1 гра	2 гра	3 гра	4 гра	5 Гра	Сер. бал
сім'я	не бере участі у виборі сюжету про родину (сім'я) та розподіленні ролей (мама, тато, донька, син)	1						
	не бере участі у виборі сюжету про родину, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про родину, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						
здоров'я	не бере участі у виборі сюжету про здоров'я (лікарня) та розподіленні ролей (лікар, медсестра)	1						
	не бере участі у виборі сюжету про здоров'я, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про здоров'я, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						
краса природи	не бере участі у виборі сюжету про красу природи (зоопарк) та розподіленні ролей (ветеринар, ведмідь, зайчик)	1						
	не бере участі у виборі сюжету про красу природи, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про красу природи, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						
краса техніки	не бере участі у виборі сюжету про красу техніки (майстерня автомобілів) та розподіленні ролей	1						
	не бере участі у виборі сюжету про красу техніки, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про красу техніки, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						
зовнішня краса	не бере участі у виборі сюжету про зовнішню красу (Дім моди) та розподіленні ролей	1						
	не бере участі у виборі сюжету про зовнішню красу, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про зовнішню красу, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						
гроші	не бере участі у виборі сюжету про гроші (магазин) та розподіленні ролей (касір, продавець)	1						
	не бере участі у виборі сюжету про гроші, але самостійно обирає роль, спираючись на власний досвід	2						
	організовує гру за сюжетом про гроші, розподіляє ролі, спрямовує сюжет на досягнення спільного результату	3						

	Показники	Бали	1 гра	2 гра	3 гра	4 гра	5 Гра	Сер. бал
самостійність	виконує ролі, запропоновані іншими учасниками гри	1						
	вибирає та визначає їх зміст, ролі, в яких проявляє самостійність	2						
	вибирає ролі, в яких проявляє відповідальність за дії інших учасників гри	3						
щастя	роль має негативний зміст, спрямована на знищення спільної гри	1						
	рольова поведінка має позитивний характер, спрямована на партнерів по грі	2						
	роль носить позитивний характер та спрямована на спільний результат	3						
дружба	розігрує ролі самостійно, не хоче грати разом з іншими дітьми	1						
	виконує ролі, в яких проявляється дружнє ставлення до інших учасників гри	2						
	виконує ролі, в яких дружні стосунки є змістом рольової поведінки	3						
цілеспрямованість	виконання ролі не спрямоване на результат, ролі не об'єднані сюжетною лінією	1						
	виконання ролі спрямоване на здійснення сюжету	2						
	виконання ролі завжди спрямоване на здійснення сюжету	3						
сміливість	виконує ролі, в яких проявляється бажання бути захищеним	1						
	виконує рольові дії, в яких проявляє сміливість	2						
	виконує ролі, у яких сміливість є рольовою характеристикою	3						
наполегливість	погоджується на виконання будь-якої ролі	1						
	наполягає на виконанні бажаної ролі або розігрує її самостійно	2						
	переконує учасників гри у необхідності надання бажаної ролі	3						
творчість	відтворює запропоновані іншими дітьми сюжети	1						
	розширює свої ролі новою рольовою поведінкою	2						
	наповнює спільні сюжети новими сюжетними лініями та ролями	3						
допитливість	не звертає уваги на нові сюжети та ролі, грає за відомим сюжетом	1						
	в процесі розігрування сюжету сприймає нові знання, засвоює нову рольову поведінку	2						
	сприймає та передає нові знання під час розгортання сюжету, скеровує рольову поведінку та сюжет відповідно нового змісту	3						
співпереживання	вміє передавати через роль свої переживання	1						
	вміє передавати свої переживання та переживає за інших	2						
	виконує ролі, у яких співпереживання є рольовою характеристикою	3						
впевненість	не ініціює рольову поведінку, погоджується на запропоновані іншими дітьми ролі	1						
	часто звертається за допомогою до однолітків, змінює власну рольову поведінку за бажанням інших гравців	2						
	самостійно ініціює рольову поведінку, погоджує свої рольову поведінку з іншими учасниками гри	3						

Діагностика рівнів прояву діяльнісного структурного компоненту ціннісних орієнтацій старших дошкільників

Метод: невиключене спостереження.

Мета: з'ясувати рівень прояву цінностей дітей у різних специфічно дитячих видах діяльності.

Процедура. Психолог спостерігає за дитиною у специфічно дитячих видах діяльності (ігровій: сюжетно-рольова, інші ігри з правилами (рухлива, настільно-друкована, словесна та ін.); продуктивній: малювання, конструювання, ліплення, аплікація, елементи праці; спілкуванні з дорослим та однолітками; пізнавальній: спостереження, експериментування, розв'язання проблемних ситуацій).

Психолог фіксує у бланку № 1:

- номер і вид діяльності, в якій дитина бере участь;
- ціннісні орієнтації, які пов'язані зі змістом діяльності дитини та проявляються у ній (сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші);
- факти, що підтверджують регулюючу роль ціннісних орієнтацій дитини (ціннісні орієнтації виступають у ролі мотивів та регулюють дії дитини в процесі діяльності).

Бланк № 1 заводиться в одному екземплярі на одну дитину.

Психолог аналізує одержані факти та занотовує результати у бланк № 2.

Фіксує у бланку № 2:

- ціннісна орієнтація, що аналізується;
- рівень прояву регулятивних механізмів ціннісної орієнтації дитини за визначеними показниками.

У вітці, що відповідає виду діяльності, в якому проявилася ціннісна орієнтація дитини, виставляє відповідні бальні оцінки.

Виставляє середній бал за кожним показником (суму балів, набраних дитиною, ділять на кількість дитячих видів діяльності, в яких спостерігалися прояви регулюючої дії ціннісних орієнтацій дитини).

Бланк № 2 заводиться у кількості 17 екземплярів на кожну дитину, відповідно до 17 ціннісних орієнтацій, які аналізуються в «Експрес-діагностиці сфери ціннісних орієнтацій дошкільника».

Бланк для спостереження № 1

Ім'я, прізвище дитини _____

ЗДО № _____

Група _____

Дата _____

Вік _____

№	Дитяча діяльність, за якою ведеться спостереження	Ціннісні орієнтації, які пов'язані зі змістом дитячої діяльності та проявляються у ній	Факти, що підтверджують регулюючу роль ціннісних орієнтацій дитини
	Вид дитячої діяльності		
I			
II			
III			
IV			

Бланк для спостереження № 2

Ім'я, прізвище дитини _____ ЗДО № _____ Група _____ Дата _____

Ціннісна орієнтація, що аналізується _____

Показники	Ступінь прояву показника	Бали	Дитячі види діяльності					Сер. бал
			I	II	III	IV	V	
Ініціювання дій, умовованих ц.о.	Не ініціює дії, умововані ц.о.*, не приєднується до інших дітей	1						
	Рідко ініціює дії, умововані ц.о., здебільшого приєднується до інших дітей, наслідує однолітка	2						
	Ініціює дії, умововані ц.о.	3						
Реалізація дій, умовованих ц.о.	Не реалізує дії, умововані ц.о.; відступає від них; не бачить невідповідності своїх дій ц.о., не виправляє помилки	1						
	Реалізує дії, умововані ц.о. частково; виправляє помилки після вказування (дорослим, дітьми) на невідповідність її дій ц.о.	2						
	Реалізує дії, умововані ц.о.; самостійно помічає та виправляє невідповідність своїх дій ц.о.	3						
Подолання труднощів на шляху реалізації дій, умовованих ц.о.	При перших труднощах, пов'язаних із необхідністю діяти відповідно до ц.о., відмовляється від дій, одразу звертається за допомогою, пасивно очікує на неї	1						
	У разі труднощів, пов'язаних з необхідністю діяти відповідно до ц.о., не відмовляється від дій, звертається за допомогою після декількох невдалих спроб, після чого продовжує діяльність	2						
	У разі труднощів, пов'язаних з необхідністю діяти відповідно до ц.о., долає їх самостійно чи з незначною підтримкою дорослого (заохочення, підбадьорення)	3						

ц.о.* – ціннісна орієнтація.

Анкета для батьків

Метод експертних оцінок

Мета: з'ясувати рівень оцінювання батьками сформованості у дітей регулятивної дії ціннісних орієнтацій у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками; визначити ступінь впливу батьків на цей процес.

Порядок проведення. Батькам пропонується відповісти (завжди, часто, рідко, інколи, ніколи) на запропоноване твердження та зробити позначки у відповідних вічках таблиць 1 і 2 серії анкети.

1 серія

Інструкція: «Шановний(а) батько (мати)! Просимо визначитися та позначити знаком (V) вашу відповідь на твердження:

«Я обговорюю/пояснюю своїй дитині значення таких понять»: сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші.

2 серія

Інструкція: «Шановний(а) батько (мати)! Просимо визначитися та позначити знаком (V) вашу відповідь на твердження: «Моя дитина демонструє розуміння наступних понять та керується ними у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками/ проявляє наступні якості»: сім'я, щастя, здоров'я, дружба, співпереживання, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса людини, самостійність, допитливість, творчість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість, гроші.

Інтерпретація та обробка результатів:

За результатами відповідей батьків з кожної серії виставляються такі бальні оцінки:

- «1» бал – відповідь «ніколи»;
- «2» бали – відповідь «інколи»;
- «3» бали – відповідь «рідко»;
- «4» бали – відповідь «часто»;
- «5» балів – відповідь «завжди».

Прізвище та ім'я дитини _____

Анкету заповнювали: батько, мати (необхідне підкреслити)

«Шановний(а) батько (мати)! Просимо визначитися та позначити знаком (V) вашу відповідь на твердження:

«Я обговорюю/пояснюю своїй дитині значення таких понять»:

	завжди	часто	рідко	інколи	ніколи
сім'я					
щастя					
здоров'я					
дружба					
співпереживання					
краса природи					
краса мистецтва					
краса техніки					
зовнішня краса людини					
самостійність					
допитливість					
творчість					
цілеспрямованість					
впевненість					
сміливість					
наполегливість					
гроші					

Будь ласка, перегорніть аркуш.

«Шановний(а) батько (мати)! Просимо визначитися та позначити знаком (V) вашу відповідь на твердження:

«Моя дитина демонструє розуміння наступних понять та керується ними у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками /проявляє наступні якості»:

	завжди	часто	рідко	інколи	ніколи
сім'я					
щастя					
здоров'я					
дружба					
співпереживання					
краса природи					
краса мистецтва					
краса техніки					
зовнішня краса людини					
самостійність					
допитливість					
творчість					
цілеспрямованість					
впевненість					
сміливість					
наполегливість					
гроші					

Дякуємо за відповіді!

Портрет дитини у трьох вимірах

Метод експертних оцінок

Мета: з'ясувати рівень оцінювання сформованості у дитини ціннісних орієнтацій зі слів дитини, її батьків (мама і тата) та вихователя.

Матеріал: листок паперу А4, складений з трьох частин у вигляді буклета.

Порядок проведення. Пропонується підтвердити або заперечити подане твердження від імені дитини, батьків (мама, тата) і вихователя. Фіксувати свої думки опитуваним необхідно у відповідних частинах анкети за допомогою умовних позначок: «+» (погоджується з твердженням); «-» (не погоджується з твердженням). Під час опрацювання певної частини буклета, решта з них має бути скрита від перегляду.

1 серія

Працюють на сторінці, яку заповнюють зі слів дитини спочатку у лівій частині буклета.

Інструкція 1. «Ім'я дитини», я буду читати тобі висловлювання. Якщо ти згодна(ен) з ним – відповідай «так», а якщо не згоден – кажи «ні». Зрозуміло?

«Я вважаю (думаю, знаю), що Я: (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

Далі переходять до другої (середньої) частини буклета.

Інструкція 2. «Моя мама вважає (знає, впевнена), що Я: (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

Тепер зачитують дитині висловлювання, розташовані у правій частині буклета.

Інструкція 3. «Мій тато вважає (знає, впевнений), що Я: (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

2 серія

Працюють на сторінці у лівій частині буклета, яку заповнює мама.

Інструкція. «Ім'я, по-б. мама», прочитайте висловлювання. Якщо ви згодні з ним – робіть позначку «+», а якщо не згодні – ставте «-».

«Я впевнена (знаю, вважаю, думаю), що мій син (донечка): (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

3 серія

Працюють на сторінці у середній частині буклета, яку заповнює тато.

Інструкція. «Ім'я, по-б. тата», прочитайте висловлювання. Якщо ви згодні з ним – робіть позначку «+», а якщо не згодні – ставте «-».

«Я впевнений (знаю, вважаю, думаю), що мій син (донечка): (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

4 серія

Працюють на сторінці у правій частині буклета, яку заповнює вихователь.

Інструкція. «Ім'я, по-б. вихователя», прочитайте висловлювання. Якщо ви згодні з ним – робіть позначку «+», а якщо не згодні – ставте «-».

«Я впевнений (знаю, вважаю, думаю), що мій вихованець (вихованка): (висловлювання про 17 ціннісних орієнтацій дитини, поданих у буклеті)».

Інтерпретація та обробка результатів:

За результатами відповідей опитуваних з кожної серії виставляються наступні бальні оцінки:

«1» бал – позначка «←»;

«2» бали – позначка «+/-»; або «не завжди; рідко; іноді; частково; не дуже»;

«3» бали – позначка «+»;

П., ім'я дитини _____

Я вважаю (думаю, знаю), що Я:

- піклуюся про членів своєї сім'ї _____
- щаслива(ий) _____
- дбаю про своє здоров'я _____
- вмію дружити _____
- вмію співпереживати _____
- бережу природу _____
- ціную мистецтво _____
- цікавлюсь технікою _____
- дбаю про свою красу _____
- самостійна(ий) _____
- допитлива(ий) _____
- творча(ий) _____
- цілеспрямована(ий) _____
- впевнена(ий) _____
- смілива(ий) _____
- наполеглива(ий) _____
- знаю, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися _____

Вік _____ **ЗДО №** _____

Моя мама вважає (знає, впевнена), що Я:

- піклуюся про членів своєї сім'ї _____
- щаслива(ий) _____
- дбаю про своє здоров'я _____
- вмію дружити _____
- вмію співпереживати _____
- бережу природу _____
- ціную мистецтво _____
- цікавлюсь технікою _____
- дбаю про свою красу _____
- самостійна(ий) _____
- допитлива(ий) _____
- творча(ий) _____
- цілеспрямована(ий) _____

- впевнена(ий)
- смілива(ий)
- наполеглива(ий)
- знаю, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися

Група _____

Мій тато вважає (знає, впевнений), що Я:

- піклуюся про членів своєї сім'ї
- щаслива(ий)
- дбаю про своє здоров'я
- вмію дружити
- вмію співпереживати
- бережу природу
- ціную мистецтво
- цікавлюсь технікою
- дбаю про свою красу
- самостійна(ий)
- допитлива(ий)
- творча(ий)
- цілеспрямована(ий)
- впевнена(ий)
- смілива(ий)
- наполеглива(ий)
- знаю, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися

Заповнює мама

Я впевнена (знаю, вважаю, думаю), що моя (мій) донечка (син)

- піклується про членів своєї сім'ї
- щаслива(ий)
- дбає про своє здоров'я
- вміє дружити
- вміє співпереживати
- береже природу
- цінує мистецтво
- цікавиться технікою
- дбає про свою красу
- самостійна(ий)
- допитлива(ий)
- творча(ий)
- цілеспрямована(ий)
- впевнена(ий)
- смілива(ий)
- наполеглива(ий)
- знає, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися

Заповнює тато

Я впевнений (знаю, вважаю, думаю),
що моя(мій) донечка (син)

- піклується про членів своєї сім'ї _____
- щаслива(ий) _____
- дбає про своє здоров'я _____
- вміє дружити _____
- вміє співпереживати _____
- береже природу _____
- цінує мистецтво _____
- цікавиться технікою _____
- дбає про свою красу _____
- самостійна(ий) _____
- допитлива(ий) _____
- творча(ий) _____
- цілеспрямована(ий) _____
- впевнена(ий) _____
- смілива(ий) _____
- наполеглива(ий) _____
- знає, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися _____

Заповнює вихователь

Я впевнена (знаю, вважаю, думаю),
що моя(мій) вихованка (ець)

- піклується про членів своєї сім'ї _____
- щаслива(ий) _____
- дбає про своє здоров'я _____
- вміє дружити _____
- вміє співпереживати _____
- береже природу _____
- цінує мистецтво _____
- цікавиться технікою _____
- дбає про свою красу _____
- самостійна(ий) _____
- допитлива(ий) _____
- творча(ий) _____
- цілеспрямована(ий) _____
- впевнена(ий) _____
- смілива(ий) _____
- наполеглива(ий) _____
- знає, для чого потрібні гроші і як ними правильно розпоряджатися _____

Діагностична бесіда «Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей»

Метод: бесіда.

Мета: комплексне вивчення розвитку у дитини важливих досягнень дошкільного віку (світоглядних уявлень, етичних інстанцій, супідрядності мотивів, мислинневої та комунікативно-мовленнєвої діяльності, довільної поведінки), які визначають вибір та прийняття нею соціально значущих цінностей.

Матеріал: 18 сюжетних картинок: 17 картинок з методики «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника» до запитань блоку 3; 1 картинка до запитань блоків 4–5.

Порядок проведення: в процесі бесіди з дитиною психолог фіксує її відповіді та поведінкові прояви у відповідних блоках протоколу.

	Запитання	Інтерпретація результатів, бальна оцінка
Блок 1. Знайомство. Загальна інформація		
1	Назви своє ім'я і прізвище	Відмовляється відповідати – 1 Не називає – 2 Називає лише ім'я – 3 Називає ім'я, прізвище пригадує – 4 Чітко називає ім'я і прізвище – 5
2	Скільки тобі років?	Відмовляється відповідати – 1 Не називає – 2 Каже, але невірно – 3 Називає свій вік невпевнено – 4 Чітко називає свій вік – 5
Блок 2. Світоглядні уявлення. Етичні інстанції. Довільна поведінка		
1	Чи був ти колись у театрі, в парку, на виставці, в ігровому центрі? Чи часто ти там буваєш? Розкажи про це.	Відмовляється відповідати – 1 Відповідає «так» або «ні», не дає розгорнутої відповіді – 2 Відповідає «так» або «ні», додає де був – 3 Дає розгорнуту відповідь – 4 Дає розгорнуту відповідь, додає враження від побаченого – 5
2	З ким ти найчастіше там буваєш?	Відмовляється відповідати – 1 Не дає чіткої відповіді – 2 Відповідає за допомогою навідних запитань – 3 Дає чітку відповідь – 4 Дає розгорнуту відповідь – 5
3	Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх. Чи вважаєш ти необхідним завжди їх дотримуватись? (А ти сам їх дотримуєшся?)	Не знає правил поведінки – 1 Відповідає «так», але не називає правила – 2 Відповідає «так», називає правила за допомогою навідних запитань – 3 Відповідає «так», сам перелічує їх – 4 Відповідає «так», сам перелічує їх; пояснює, що буде, якщо їх порушувати – 5

4	У місці, де багато людей, можливо загубитися. Якщо так станеться, що ти будеш робити? До кого звернешся за допомогою?	Не знає – 1 Засмутиться, розгубиться, буде плакати – 2 Засмутиться, буде чекати, коли його знайдуть батьки – 3
		<i>Рівень сформованості світоглядних уявлень (блок 1 + блок 2)</i> низький (6–10 балів) – 1 нижче середнього (11–15 балів) – 2 середній (16–20 балів) – 3 вище середнього (21–25 балів) – 4 високий (26–30 балів) – 5
Блок 3. Експрес-діагностика вибору		
<i>«Ось і я звертаюсь до тебе за допомогою у створенні книги про найголовніше. Художник намалював картинки для цієї книги. Розглянь їх та вибери 8 важливих для тебе картинок. Чому ти вибрав саме їх, поясни? Після відбору: визнач 4 найголовніших для тебе картинок.»</i>		
Відзначається вибір дитини: перші 8 картинок та 4 з них.		
Блок 4. Етичні інстанції у взаємодії дитини з дорослим та однолітками		
<i>«А ось картинка про ситуацію із життя дитячого садка.»</i>		
1	Розглянь малюнок. Що тут відбувається?	Правильна, розгорнута відповідь на запитання 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9 – 1 бал. Відповіді на запитання 6, 7: завжди – 1 іноді – 2 коли про це просять дорослі – 3 <i>Рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим (блок 4)</i> низький (0–1 бал) – 1 нижче середнього (2–3 бали) – 2 середній (4–5 балів) – 3 вище середнього (7–8 балів) – 4 високий (8–9 балів) – 5
2	Як ти вважаєш, чи гарно вчиняє хлопчик по відношенню до дорослого? Поясни свою думку.	
3	Як ти вважаєш, що буде далі, як вчинить вихователь?	
4	Чи справедливо оцінює вихователь дії дитини?	
5	Якби ти зустрів(ла) цього хлопчика, як би ти порекомендував себе поводити з дорослими?	
6	Ти поводиш себе чемно з дорослими?	
7	Ти допомагаєш дорослим?	
8	Тобі подобається, коли тобі розповідають про правила поведінки з дорослими. Чому?	
9	Хто розповідає тобі про правила поведінки з дорослими?	
Блок 5. Етичні інстанції у взаємодії дитини з однолітками		
<i>«Давай уважно подивимось на дітей.»</i>		
1	Як ти вважаєш, хлопчик і дівчинка друзі? Що підтверджує твою думку?	Не відповідає, або «не знаю» – 1 Відповідає, демонструючи необізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками – 2 Відповідає невпевнено, за допомогою навідних запитань – 3 Відповідає невпевнено, демонструючи обізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з

		однолітками – 4 Відповідає, показуючи свою обізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками, – 5
2	А у тебе є друзі? Розкажи про них.	Не відповідає, або «не знаю» – 1 Відповідає, демонструючи своє незрозуміння, хто такі друзі – 2 Відповідає невпевнено, за допомогою навідних запитань – 3
		Відповідає невпевнено, що друзі – це люди, між якими є взаємна довіра, відданість, любов – 4 Відповідає, чітко формулюючи своє розуміння, що друзі – це люди, між якими є взаємна довіра, відданість, любов – 5
3	Що потрібно робити, щоб дружба була міцною?	Не відповідає, або «не знаю» – 1 Відповідає, показуючи незрозуміння поняття «дружба» і якою вона повинна бути – 2 Відповідає невпевнено, за допомогою навідних запитань – 3 Відповідає невпевнено, демонструючи своє розуміння, що таке дружба і якою вона повинна бути – 4 Відповідає, демонструючи своє розуміння, що таке дружба і якою вона повинна бути – 5
4	Буває, що друзі щось не поділили або посварилися. Що робити в такій ситуації?	Не відповідає, або «не знаю» – 1 Відповідає, показуючи необізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; необізнаність про культуру морально-етичної поведінки, неволодіння правилами поведінки в конфліктних ситуаціях та невміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків – 2 Відповідає невпевнено, за допомогою навідних запитань – 3 Відповідає невпевнено, демонструючи обізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; обізнаність про культуру морально-етичної поведінки, володіння правилами поведінки в конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків – 4 Відповідає, демонструючи обізнаність з соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; обізнаність про культуру морально-етичної поведінки,

		володіння правилами поведінки в конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків – 5
		<i>Рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дитини з однолітками (блок 5)</i> низький – 1 бал нижче середнього – 2 бали середній – 3 бали вище середнього – 4 бали високий – 5 балів
Блок 6. Мисленнєва діяльність дитини під час бесіди з дорослим		
<i>«Ось у таку ситуацію потрапили ці діти».</i>		
1	Уяви, що було до цього?	Не відповідає, або «не знаю» – 1
2	Що буде далі?	Коротка відповідь (два-три слова, спонтанна, перше, що прийшло в голову), яка не відображає розміркування дитини над ситуацією – 2 Відповідь лаконічна, узагальнена, свідчить про розмірковування дитини з приводу події, що сталася – 3 Відповідь розгорнута, складається з декількох речень, наявний смисловий зв'язок у часі – 4 Розгорнута відповідь, наявний смисловий зв'язок, логіка в оцінці ситуації, дитина робить умовисновок – 5 <i>Загальна оцінка мисленнєвої діяльності дитини під час бесіди</i> низький – 1 бал нижче середнього – 2 бали середній – 3 бали вище середнього – 4 бали високий – 5 балів
Блок 7. Мовленнєва діяльність дитини під час бесіди з дорослим		
<i>Загальна оцінка мовленнєвої діяльності дитини під час бесіди</i>		
1	Дитина відмовляється від спілкування з дорослим невдовзі від його початку за визначеною темою бесіди	- 1 бал – низький рівень
2	Дитина неадекватно сприймає, визначає і тлумачить емоційні прояви людей, що поруч, під час ситуативного та позаситуативного спілкування. Потребує суттєвої допомоги дорослого під час складання розповіді. Описуючи картинку, неповно відображає особливості об'єктів, засобами мовної виразності не користується. Лексичний запас бідний. Дитині важко аргументувати судження, мова-доведення відсутня. Допускається окремих граматичних помилок і помилок у звуковимові.	- 2 бали – нижче середнього рівня

3	Дитина відчуває утруднення при необхідності визначити емоційні прояви людей, що поруч. Під час складання розповіді, опису картинки, аргументації своїх суджень потребує навідних запитань дорослого. Намагається говорити чітко, виразно і правильно, проте вимова певних звуків викликає утруднення.	- 3 бали – середній рівень
4	Дитина намагається вірно визначити емоційні прояви людей, що поруч. Без зайвих зусиль будує речення, інколи допускається граматичних помилок. Аргументує судження і користується формою мови-доведення з допомогою дорослого. Складає розповідь самостійно, використовує певні засоби виразності. Мова чиста, правильна. Дитині буває важко вимовляти окремі звуки. Регулює силу голосу, але виразність мови недостатня.	- 4 бали – вище середнього рівня
5	Дитина тонко розрізняє відтінки емоційно виражальних засобів людей, що поруч, правильно визначає і тлумачить настрій людей в умовах ситуативного і позаситуативного сприймання. Гарно володіє мовними вміннями, вигадуючи розповідь, користується різноманітними засобами виразності. Доводить свою думку. Має багатий лексичний запас. Безпомилково користується узагальнювальними словами і поняттями. Мова чиста, граматично правильна, виразна.	- 5 балів – високий рівень
Блок 8. Довільна поведінка дитини під час спілкування з дорослим		
<i>Загальна оцінка рівнів прояву довільної поведінки дитини під час бесіди</i>		
1	Дитина відмовляється від спілкування з дорослим невдовзі від його початку за необхідності дотримуватися визначеної теми бесіди	- 1 бал – низький рівень
2	Дитина не дотримується визначеної теми бесіди, відходить від неї, не реагує на зауваження з боку дорослого	- 2 бали – нижче середнього рівень
3	Дитина відступає від визначеної теми бесіди, повертається до неї після зауваження дорослого	- 3 бали середній рівень
4	Дитина намагається дотримуватися визначеної теми бесіди, іноді відволікається, але самостійно повертається до неї	- 4 бали вище середнього рівень

5	Дитина чітко дотримується визначеної теми бесіди	- 5 балів – високий рівень
Блок 9. Оцінювання дитиною поведінки інших відповідно до засвоєних соціально значимих цінностей (мотиваційна складова)		
<i>Загальна оцінка мотиваційної складової (аналіз відповідей дітей за блоками 2, 4, 5)</i>		
1	Дитина не може оцінити поведінку інших	- 1 бал – низький рівень
2	Дитина оцінює поведінку інших, але не пояснює свою думку (не мотивує)	- 2 бали – нижче середнього рівня
3	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку за допомогою навідних запитань	- 3 бали – середній рівень
4	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку (мотивує), формулює правило поведінки, доречно до цієї ситуації, але не завжди чинить саме так	- 4 бали – вище середнього рівня
5	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку (мотивує), формулює правило поведінки, доречно до цієї ситуації, прагне завжди чинити правильно	- 5 балів – високий рівень

Протокол до діагностичної бесіди «Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей»

Прізвище та ім'я дитини _____
 Група _____ Повних років _____ Дата проведення бесіди _____

	Запитання	Відповіді дитини
Блок 1. Знайомство. Загальна інформація		
1	Назви своє ім'я і прізвище	
2	Скільки тобі років?	
Блок 2. Світоглядні уявлення. Етичні інстанції. Довільна поведінка		
1	Чи був ти колись у театрі, в парку, на виставці, в ігровому центрі? Чи часто ти там буваєш? Розкажи про це.	
2	З ким ти найчастіше там буваєш?	
3	Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх. Чи вважаєш ти необхідним завжди їх дотримуватись? (А ти сам їх дотримуєшся?)	

4	У місці, де багато людей, можливо загубитися. Якщо так станеться, що ти будеш робити? До кого звернешся за допомогою?		
Блок 3. Експрес-діагностика вибору			
Ось і я звертаюся до тебе за допомогою у створенні книги про найголовніше. Художник намалював картинки для цієї книги. Розглянь їх та вибери 8 важливих для тебе картинок. Чому ти вибрав саме їх, поясни. <i>Після відбору: визнач 4 найголовніших для тебе картинки.</i>			
Картинки	№	1 вибір	Пояснення дитини
сім'я	1		
щастя	2		
здоров'я	3		
дружба	4		
співпереживання	5		
краса природи	6		
краса мистецтва	7		
зовнішня краса людини	8		
самостійність	9		
допитливість	10		
творчість	11		
цілеспрямованість	12		
впевненість	13		
краса техніки	14		
сміливість	15		
наполегливість	16		
гроші	17		

Блок 4. Етичні інстанції у взаємодії дитини з дорослим та однолітками		
А ось картинка про ситуацію із життя дитячого садка.		
1	Розглянь малюнок. Що тут відбувається?	
2	Як ти вважаєш, чи гарно вчиняє хлопчик по відношенню до дорослого? Поясни свою думку.	
3	Як ти вважаєш, що буде далі, як вчинить вихователь?	
4	Чи справедливо оцінює вихователь дії дитини?	
5	Якби ти зустрів (ла) цього хлопчика, як би ти порекомендував себе поводити з дорослими.	
6	Ти поводиш себе чемно з дорослими:	Завжди іноді коли про це просять дорослі
7	Ти допомагаєш дорослим:	Завжди іноді коли про це просять дорослі
8	Тобі подобається, коли тобі розповідають про правила поведінки з дорослими. Чому?	
9	Хто розповідає тобі про правила поведінки з дорослими.	
Блок 5. Етичні інстанції у взаємодії дитини з однолітками		
Давай уважно подивимось на дітей.		
1	Як ти вважаєш, хлопчик і дівчинка друзі? Що підтверджує твою думку?	
2	А у тебе є друзі? Розкажи про них.	
3	Що потрібно робити, щоб дружба була міцною?	
4	Буває, що друзі щось не поділили або посварилися. Що робити в такій ситуації?	
Блок 6. Мисленнєва діяльність дитини під час бесіди з дорослим		
Ось в таку ситуацію потрапили ці діти.		
1	Уяви, що було до цього?	
2	Що буде далі?	
Блок 7. Мовленнєва діяльність дитини під час бесіди з дорослим		
Після проведення бесіди поставити позначку навпроти відповідного показника.		
1	Дитина відмовляється від спілкування з дорослим невдовзі від його початку за визначеною темою бесіди	
2	Дитина неадекватно сприймає, визначає і тлумачить емоційні прояви	

	людей, що поруч, під час ситуативного та позаситуативного спілкування. Потребує суттєвої допомоги дорослого під час складання розповіді. Описуючи картинку, неповно відображає особливості об'єктів, засобами мовної виразності не користується. Лексичний запас бідний. Дитині важко аргументувати судження, мова-доведення відсутня. Допускається окремих граматичних помилок і помилок у звуковимові.	
3	Дитина відчуває утруднення при необхідності визначити емоційні прояви людей, що поруч. Під час складання розповіді, опису картинки, аргументації своїх суджень потребує навідних запитань дорослого. Намагається говорити чітко, виразно і правильно, проте вимова певних звуків викликає утруднення	
4	Дитина намагається вірно визначити емоційні прояви людей, що поруч. Без зайвих зусиль будує речення, інколи допускається граматичних помилок. Аргументує судження і користується формою мови-доведення з допомогою дорослого. Складає розповідь самостійно, використовує певні засоби виразності. Мова чиста, правильна. Дитині буває важко вимовляти окремі звуки. Регулює силу голосу, але виразність мови недостатня.	
5	Дитина тонко розрізняє відтінки емоційно-виражальних засобів людей, що поруч, правильно визначає і тлумачить настрій людей в умовах ситуативного і позаситуативного сприймання. Гарно володіє мовними вміннями, вигадуючи розповідь, користується різноманітними засобами виразності. Доводить свою думку. Має багатий лексичний запас. Безпомилково користується узагальнювальними словами і поняттями. Мова чиста, граматично правильна, виразна.	
Блок 8. Прояви довільної поведінки дитини під час спілкування з дорослим		
Після проведення бесіди поставити позначку навпроти відповідного показника.		
1	Дитина відмовилася від спілкування з дорослим невдовзі від його початку за	

	необхідності дотримуватися визначеної теми бесіди	
2	Дитина не дотримувалася визначеної теми бесіди, відходила від неї, не реагувала на зауваження з боку дорослого	
3	Дитина відступала від визначеної теми бесіди, поверталася до неї після зауваження дорослого	
4	Дитина намагалася дотримуватися визначеної теми бесіди, іноді відволікалася, але самостійно поверталася до неї	
5	Дитина чітко дотримувалася визначеної теми бесіди	
Блок 9. Оцінювання дитиною поведінки інших відповідно до засвоєних соціально значимих цінностей (мотиваційна складова)		
Загальна оцінка мотиваційної складової (аналіз відповідей дітей за блоками 2, 4, 5)		
1	Дитина не може оцінити поведінку інших	
2	Дитина оцінює поведінку інших, але не пояснює свою думку (не мотивує)	
3	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку за допомогою навідних запитань	
4	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку (мотивує), формулює правило поведінки, доречне до цієї ситуації, але не завжди чинить саме так	
5	Дитина оцінює поведінку інших правильно, пояснює свою думку (мотивує), формулює правило поведінки, доречне до цієї ситуації, прагне завжди чинити правильно	

Анкета для батьків

Шановні батьки!

Перед вами список із 18 цінностей. Ваше завдання розставити їх за порядком значимості для вас як принципів, якими ви керуєтесь у вашому житті. (Присвоїти кожній цінності її ранговий номер).

Уважно прочитайте ці якості, виберіть ту цінність, яка для вас є найбільш значимою і помістіть її на перше місце (цифра 1). Потім виберіть другу за значущістю цінність і поставте цифру 2. Потім зробіть теж саме зі всіма іншими цінностями. Найменш важлива цінність займе 18 місце.

Список А (Термінальні цінності)

Це основні цілі людини, що відображають тривалу життєву перспективу, то до чого вона прагне в майбутньому. Вказують на те, що для неї є особливо важливим, значимим, цінним.

• активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);	
• впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).	
• життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, ясне розуміння, досягнуті життєвим досвідом);	
• здоров'я (фізичне і психічне);	
• краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);	
• любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);	
• матеріальна забезпеченість життя (відсутність матеріальних труднощів);	
• наявність хороших та вірних друзів;	
• пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку);	
• продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);	
• розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення);	
• розваги (життя, повне задоволень, розваг, приємного проведення часу, відсутність обов'язків);	
• свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);	
• суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);	
• творчість (можливість творчої діяльності);	
• цікава робота;	
• щасливе сімейне життя;	
• щастя інших (добробут, розвиток і удосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому).	

Список Б (Інструментальні цінності)

Відображають засоби, які обирає людина для досягнення життєвих цілей, та виступають в якості інструмента, за допомогою якого можна реалізувати життєві перспективи.

• акуратність (охайність), уміння утримувати речі в повному порядку, порядок у справах;	
• вихованість (добрі манери);	
• високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);	
• відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово);	
• ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі);	
• життєрадісність (почуття гумору);	
• незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);	
• непримиримість до недоліків у себе та в інших;	
• освіченість (широта знань, висока загальна культура);	
• раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);	
• старанність (дисциплінованість);	
• самоконтроль (стриманість, самодисципліна);	
• сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;	
• тверда воля (уміння настоювати на своєму, не відступати перед труднощами);	
• терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки);	
• чесність (правдивість, щирість);	
• чуйність (дбайливість);	
• широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інакші смаки, звичаї і звички).	

П. І. Б. _____

Освіта _____

Чи працюєте за освітою? _____

Вік _____

Дата заповнення _____

Дякуємо за співпрацю.

Перед тим, як розпочати роботу із вивчення системи цінностей батьків, подумайте, яка саме інформація буде Вам потрібна, що для майбутньої просвітницької роботи (заходу) буде мати вирішальне значення. Як отримані дані Ви зможете співвіднести і проаналізувати.

Пропонуємо такі варіанти анкети.

Варіант 1.

Анкета визначення системи цінностей батьків*

*Анкета пропонується для складання загальної картини системи ціннісних орієнтацій батьків у віковій групі дітей, тому може бути використана анонімно.

Шановні батьки!

1. Оцініть свій емоційний стан на цю хвилину:

- з упевненістю дивлюся у майбутнє;
- маю сумніви, що життя складеться вдало.

2. Що для Вас найголовніше в житті? (оберіть три варіанти):

- успішна професійна діяльність;
- досягнення матеріальних статків;
- успішна політична кар'єра;
- виховання дитини;
- повноцінне спілкування з друзями;
- щасливе сімейне життя;
- здоров'я;
- повноцінне долучення до культурних надбань (театр, музика, виставки та ін.);
- релігія.

Будь ласка, розкажіть дещо про себе:

Вік _____

Освіта: вища середньо-спеціальна

Скільки дітей у Вашій сім'ї _____

Ви:

- одружена(ий),
- маєте повторний шлюб,
- розлучена(ий),
- виховуєте дитину(тей) самостійно.

За допомогою отриманих даних Ви зможете оцінити життєві перспективи опитаних через актуальний їх емоційний стан щодо власного майбутнього, а також відповідно до освіти, сімейного стану та кількості дітей у сім'ї; визначите найбільш значущі життєві цінності батьків відповідно до освіти, сімейного стану та кількості дітей в сім'ї.

Варіант 2.

Анкета визначення системи цінностей батьків

Шановні батьки, будь ласка, дайте відповідь на запитання:

Що для Вас найголовніше в житті?

Оберіть із переліку три варіанти, у клітинці позначте цифрами 1, 2, 3.

- успішна професійна діяльність;
- досягнення матеріальних статків;
- успішна політична кар'єра;
- виховання дитини;
- повноцінне спілкування з друзями;
- щасливе сімейне життя;
- здоров'я;
- повноцінне долучення до культурних надбань (театр, музика, виставки та ін.);
- релігія.

Примітка! Залежно від Вашої мети перелік цінностей може бути скорочений (вибір 3 з 5).

Додаток Л

Шановні батьки!

Ми постійно працюємо над удосконаленням освітнього процесу. Шукаємо шляхи відповідності сучасним тенденціям та способи забезпечення якості освіти. Тому просимо Вас надати відповіді на наведені нижче запитання. Ця інформація дасть змогу узагальнити вихідні позиції, познайомитись з очікуваннями та об'єднувати подальші спільні дії.

З повагою творчий та небайдужий колектив педагогів ваших дітей.

1. Зазначте вік Вашої дитини на 01 вересня 20_ р. __ років __ місяців. У вас дівчинка/хлопчик?

2. Оберіть відповіді: Ваша дитина відвідувала дитячий садок:

- з раннього/молодшого дошкільного віку (3/4 роки);
- тільки старшу (підготовчу) групу;
- дитячий садок + підготовчі до школи курси;
- дитячий садок + додаткові секції/гуртки/спорт;
- тільки підготовчі до школи курси;
- тільки додаткові секції/гуртки/спорт;
- тільки домашнє виховання.

3. В садочку в групі було дітей:

- до 10;
- 10–15;
- 16–20(25);
- 25–30;
- більше 30.

4. Зараз у класі дітей:

- до 10;
- 10–15;

- 16–20(25);
- 25–30;
- більше 30.

5. На Вашу думку, на 1 вересня 20__ р. дитина до школи була:

- абсолютно готова (має виражене бажання йти до школи, має повністю сформовані навички самообслуговування, без проблем спілкується з однолітками, чує дорослого з першого разу та ін.);
- достатньо готова (З готовністю є деякі питання, але йдемо. Школа підтягне.);
- недостатньо готова, але є причини розпочинати шкільне навчання (вік дитини (вже 7 років), побутові умови, власне рішення тощо).

6. Вирішальний фактор початку шкільного навчання Вашої дитини

7. Сформулюйте Ваші очікування від навчання дитини у першому класі (початковій школі).

Хотілося б, щоб моя дитина у школі...

Найважливіше для мене, щоб у моєї дитини....

Головне, щоб

Щиро вдячні, що відгукнулись!

Додаток до профілю класу
(заповнений варіант прикріпити до профілю класу!)

Шановний колего!

Ви розпочали навчальний рік у першому класі Нової української школи. Вітаємо! Ви – агент змін. Ми розуміємо, що зміни – це завжди не просто; це вимагає додаткових зусиль; це викликає зайві сумніви та напруження. Просимо Вас відповісти на декілька запитань. Ваші відповіді допоможуть нам в організації дієвого психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу та практичної допомоги. Дякуємо!

1. За освітою Ви _____
2. Маєте досвід роботи в початковій школі _____ років.
3. В цьому році – це Ваш _____ набір першачків.
4. Зважаючи на ваш попередній досвід, чи збільшилась кількість ігрових прийомів, які Ви використовуєте під час уроків.

1	2	3	4	5
Без змін	Пробую окремі ігрові прийоми	Маю 3–5 ігрових прийомів, які мені добре вдаються, тому користуюсь ними майже на всіх уроках	Збільшилось суттєво	Постійно граємось

5. Оцініть, чи відчуваєте Ви труднощі під час проведення ігор та ігрових прийомів з учнями, де 1 – труднощів немає, а 5 – з дітьми гратися складно.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6. Назвіть прийом, техніку, гру, вправу (будь-що), що найлегше і з найбільшим задоволенням виконують ваші учні _____

7. Якби Ви мали можливість здійснювати професійну підготовку вчителів початкових класів, то обов’язково додали _____

(яких знань, умінь, навичок чи інформації не вистачає)

Шановний колего!

Ви розпочали навчальний рік у першому класі Нової української школи. Вітаємо!

Ви – агент змін. Ми розуміємо, що зміни – це завжди не просто; це вимагає додаткових зусиль; це викликає зайві сумніви та напруження. Просимо Вас відповісти на декілька запитань. Ваші відповіді допоможуть нам в організації дієвого психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу та практичної допомоги. Дякуємо!

8. За освітою Ви _____

9. Маєте досвід роботи в початковій школі _____ років.

10. В цьому році – це Ваш _____ набір першачків.

11. Зважаючи на ваш попередній досвід, чи збільшилась кількість ігрових прийомів, які Ви використовуєте під час уроків.

1	2	3	4	5
Без змін	Пробую окремі ігрові прийоми	Маю 3–5 ігрових прийомів, які мені добре вдаються, тому користуюсь ними майже на всіх уроках	Збільшилось суттєво	Постійно граємось

12. Оцініть, чи відчуваєте Ви труднощі під час проведення ігор та ігрових прийомів з учнями, де 1 – труднощів немає, а 5 – з дітьми гратися складно.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

13. Назвіть прийом, техніку, гру, вправу (будь-що), що найлегше і з найбільшим задоволенням виконують ваші учні _____

14. Якби Ви мали можливість здійснювати професійну підготовку вчителів початкових класів, то обов'язково додали _____

(яких знань, умінь, навичок чи інформації не вистачає)

Педагог:

Клас:

Профіль класу комплексної освіти та розвитку
(кінець жовтня 20__ р.)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Загальний емоційний фон (настрій)

- 5 – підвищено гарний
- 4 – спокійний
- 3 – збуджений
- 2 – втомлений, пригнічений
- 1 – тривожний

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Комунікація (мовлення)

- 5 – активно включається в розмову, обговорення
- 4 – надає розгорнуту відповідь за умови індивідуального звернення
- 3 – зрідка (фрагментально) включається в розмову, обговорення
- 2 – відмовляється спілкуватися
- 1 – активно, але не за темою, не по суті

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Мотивація

- 5 – дитина активна, зацікавлена
- 4 – виконує завдання на репродуктивному рівні (тому що так треба, так сказав учитель)
- 3 – захоплюється в процесі виконання
- 2 – не виявляє інтересу, але виконує
- 1 – не виявляє інтересу, займається іншою справою

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Спільна діяльність

5 – із задоволенням працює в парі, в групі

4 – прагне домінувати, бути головним

3 – включається в якості виконавця, не пропонує власних ідей

2 – погоджується за умови привласнення результату

1 – відмовляється виконувати завдання

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Самооцінка/Рівень домагань /

Впевненість у собі

З – завищена, А – адекватна,

Н – низька

Інструкція: за кожним

критерієм

навпроти кожної дитини (у рядку, що виділений жирним)

ставимо цифру, яка відповідає показнику рівня прояву (5, 4, 3, 2, 1)

Наукове видання

РЕГУЛЮЮЧА ДІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ЖИТТІ ДИТИНИ

Монографія

За редакцією Т.О. Піроженко

Підписано до друку 04.09.2020.

Формат 60x84/8. Авт. арк 10.

ТОВ «Видавничий Дім «Слово»
04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36
(свід. серія ДК №1289 від 20.03.2003 р.)
Тел. (044)462-48-63, (067)448-33-67
e-mail: vd_slovo@ukr.net